ГРАДСКИ НАРОДЕН СЪВЕТ — ПЛОВДИВ
НАРОДЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ

ГОДИШНИК
НА
НАРОДНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ ПЛОВДИВ

КНИГА III

ANNUAIRE
DU
MUSEE NATIONAL ARCHEOLOGIQUE PLOVDIV

TOME III

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „НАУКА И ИЗКУСТВО"
СОФИЯ — 1959

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 1
Детев, П., Материали за праисторията на Пловдив 3
Иванов, Ст., Домашните и дивите животни в бита на населението от Ясатепе в Пловдив 81
Боев, П., Неолитични антропологични материали от Ясатепе (Пловдив) 87
Цончев, Д., Сивата тракийска керамика в България 93
Ботушарова, Л., Релеф на Херакъл от с. Кобилино 135
Ботушарова, Л, Оброчни релефи на Аполон от Тракия 145
Джамбов, Хр., Базиликата при Коматево 155
Джамбов, Хр., Нови проучвания до крепостния вход Хисаркапия в Пловдив 165

марксистко-ленинската наука. Преустройството на своята експозиция музеят извърши в продължение на няколко години и през 1955 г. той се превърна в ценен институт за идейно-политическа просвета, за правдиво изучаване на историята и материалната култура на народите, населявали древна Тракия. Най-ярко доказателство за успешното осъществяване на тази негова роля е десетократно увеличеният брой на посетителите в сравнение с миналото. От 15 000 посетители годишно до Девети септември 1944 г. след преустройството на експозицията през неговите зали ежегодно минават над 150 000 български граждани и чуждестранни гости. Те с жив интерес разглеждат научно подредените експонати и обогатяват своите познания за ценното ни културно наследство.

Третият том на годишника отбелязва и друг важен момент в развитието на Пловдивския археологически музей — коренно подобрената научноизследователска работа при разкопките. Именно в резултат на решителното подобрение на изследователската работа с успех се започна разрешаването на важни проблеми, свързани с проучването и разкриването на бита и културата на населението от Пловдивския край от дълбока древност до епохата на Българското възраждане. Коренно бе подвбрен методът на научноизследователската работа на терена. Значително бяха увеличени и сумите, предназначени за извършване на сондажи и разкопки. Всички тези проучвания се извършиха и при увеличен научен персонал.

В резултат на научноизследователската работа творческият колектив на Археологическия музей в Пловдив даде нова разработка на някои проблеми относно докласовото общество в Тракия. В това отношение особено са ценни данните, получени при разкопките на селищната могила Ясатепе в гр. Пловдив. Те красноречиво говорят за материалната култура на най-старите жители на този голям икономически и културен център през вековете.

Изследванията, извършени от Античния отдел върху разкопките в парцела на хотел „Тримонциум“ в града, не само доведоха до натрупване на ценен материал и до увеличаване на археологическите наблюдения, но и промениха значително представите за развитието на античния град през римската епоха.

Пак през този период на дръзновени търсения се разкриваха и първите славянски находки, намерени на няколко места в Пловдивския край, които доказаха по безспорен начин съществуването на родната славянска култура в пределите на Южна България.

В тази връзка заслужава да се посочи научноизследователската работа на музея, извършена при построяването на Баташкия водносилов път, където бяха проучени над 40 надгробни могили, както и разкопките на средновековната крепост край гр. Пещера. Тези изследвания доведоха до сумиране на обилен материал за опознаване историята на тракийското родопско население, за което археологическата наука има твърде оскъдни данни.

По този начин със своите научни открития Пловдивският археологически музей допринесе твърде много за изясняване на някои неизвестни страници от историята на нашия край, разработвайки проблемите във връзка с началото на гр. Пловдив и неговото развитие преди 5000 години, тракийската култура и нейните местни особености, античната територия и благоустройството на града, Пловдивския край по време на славянските заселвания и пр.

Като отразява в своите страници тези и други научни изследвания, том III на Годишника на Пловдивския археологически музей представлява скромен принос към развитието на археологическата мисъл в нашата страна. Той се посвещава на славната петнадесетгодишнина на социалистическата революция, извършена в нашата страна през 1944 г., и представлява израз на дълбоката благодарност на музейния колектив за грижите на партията и народната власт.

АТАНАС ЯНЕВ
Началник отдел Просвета и култура
при ГНС — Пловдив

МАТЕРИАЛИ ЗА ПРАИСТОРИЯТА НА ПЛОВДИВ

ПЕТЪР ДЕТЕВ

Материалите за праисторията на град Пловдив са от разкопките, които проведе Народният археологически музей в град Пловдив от 1950 до 1958 г. на селищната могила Ясатепе в Пловдив, кв. „Университетски". Тази могила се намира на 2 км югоизточно от Джамбазтепе. Тя е възникнала на една ниска тераса всред плодородното Пловдивско поле. Има височина 4 м и диаметър при основата около 150 м. В съседство е с Белащенската река и р. Марица. Долината на р. Марица открива естествен път от Азия за Европа и обратно. По този път са се движели много племена и народи от най-дълбока древност. Поради тази причина първобитното селище Ясатепе в Пловдив представлява важен обект за праисторическо проучване. От археологическите находки може да се установи кога е възникнало селището и докога е съществувало, какви са били животът и културата на населението му и какви са били връзките му с малоазиатските и европейските племена. Това ни даде повод през лятото на 1945 г. да направим сондажни разкопки в селището.[1] Резултатите от разкопките и придобитите материали станаха причина да се замислим за цялостно, научно-стратиграфско разкопаване. То беше включено през 1950 г. в перспективния план за разкопки на българската археология[2] и още същата година през есента започнаха разкопките. Те се проведоха в най-високата част на могилата, която обхваща диаметър около 60 м, тъй като напластяванията в останалата част са дебели до 1 м, размесени при оране и копане, и не представляват интерес за научно-стратиграфско разкопаване. На определената за разкопки част от могилата направихме тахиметрична скица (скица I). В югоизточния й край изкопахме сонда 10/8 м и на дълбочина до 1,2 м (вж. скица II). След това пристъпихме към разкопаване на източната част на могилата на пластове, дебели 10—15 см, по предварително начертана план-квадратна мрежа 2/2 м. Разкопките в тоя сектор на могилата се проведоха на една площ от около 2 дка на дълбочина до 4 м в централната част на могилата и до 1,2 м в периферията й. През време на разкопките установихме, че над естествената почва следва 0,2 м дебел пласт от овъглена растителност, а над него — културните пластове, както следва: 1) пласт с тъмнопепелив цвят — от 0,2 до 1,2 м, в който имаше къснонеолитни материали; 2) пласт с пепелножълт цвят — от 1,2 до 2 м — с паметници от първата половина на каменно-медната епоха (Караново III); 3) пласт с пепелночервен цвят — от 2 до 3,5 м — с паметници от втората половина на каменно-медната епоха (Караново IV) и 4) орница — от 3,5 до 4 м, в която се намират части от глинени съдове от бронзовата, каменно-медната и къснонеолитната епоха (вж. профила, обр. 1,2). Пластът от овъглена растителност се е образувал от изгарянето на девствена гора. Из него се намира голямо количество пепел, овъглени стъбла на треви, дървета и скелети на животни, изгорели през време на пожара.

В първия културен пласт се откриха три нива на подове на сгради. Непосредствено над овъгленатa растителност се намираше подът на едно правоъгълно жилище, чиято дълга страна е ориентирана от север към юг. От южния край на жилищния под са останали само части, едно огнище с квадратна форма, дължина на страната 0,8 м, и една глинена площадка с неправилна форма (скица II, *B* и обр. 3). На север от огнището открихме под на друго жилищно помещение (скица II, B_1), със страни 6/6 м. До югозападния ъгъл на пода на помещението открихме куп от 25 бойни топки, направени от кварц, и 31 яйцевидни бойни

[1] П. Детев, Селищната могила Ясатепе в Пловдив, ГНМПл, I, 1948, 1—13.
[2] Сборник — Първа научна сесия на Археологическия институт и музей, 1950, 533, 21.

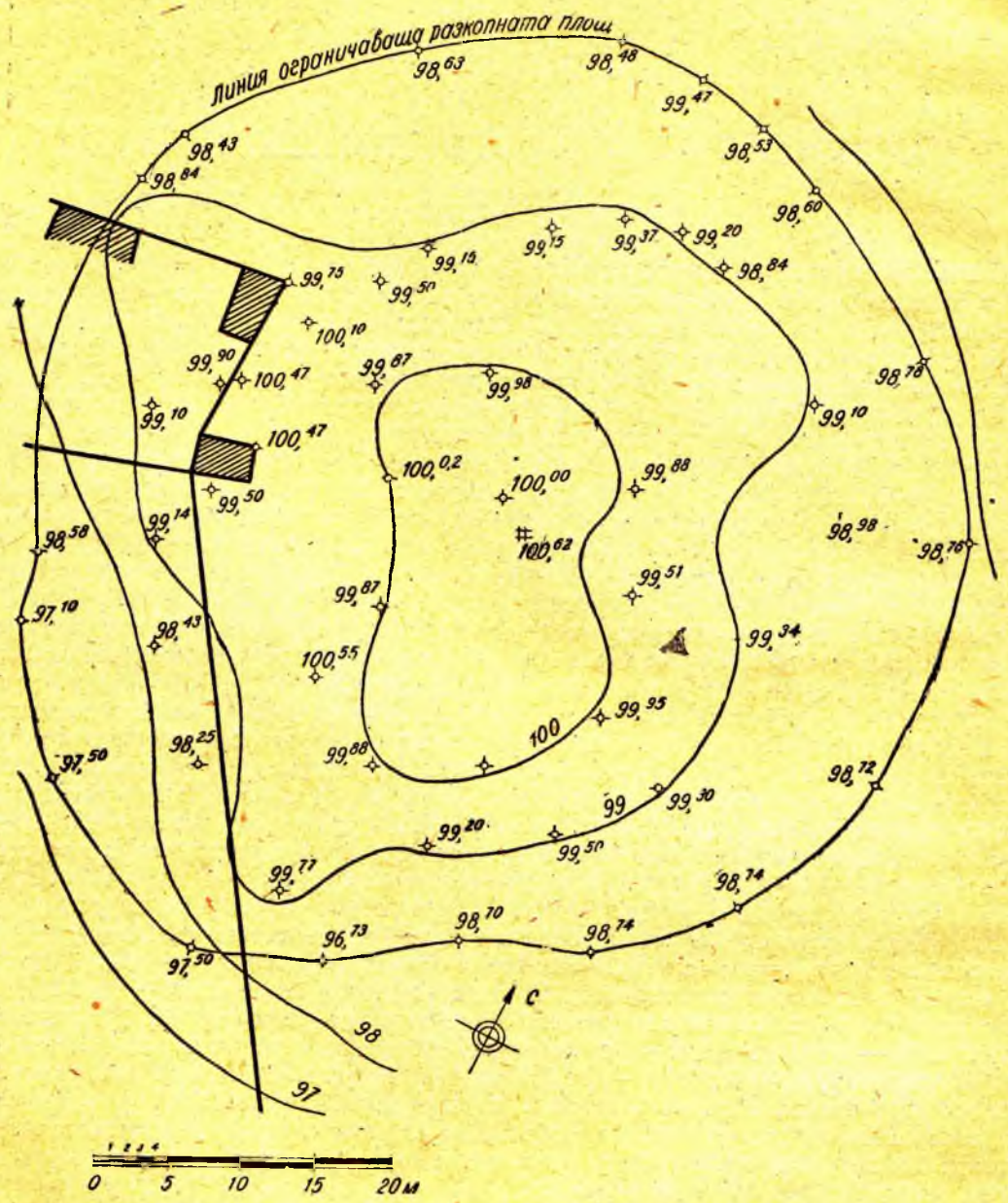

Скица I
Plan I

топки за прашка, направени от неизпечена глина. Огнището се намираше на югоизточния ъгъл на пода на помещението, а до северната стена се намираше под на пещ, висок 0,5 м от пода на помещението. Отворът на пещта беше на юг. Пред него се намираше полукръгла площадка, на която имаше черна цилиндрична чаша с ръб от външната страна, вис. 0,114 м, диаметър на дъното 0,055 м и деб. 0,005 м (обр. 4). Зад пещта открихме четири глинени съда, украсени отвън с вдлъбвания с нокти или пръсти, разчупени от пръстта. Западният край на пода на пещта завършваше с глинена скамейка, а в северозападния ъгъл на помещението се откри каменен хаван, дълъг 0,3 м, широк 0,25 м и дебел 0,20 м, направен от сиенит. Около хавана бяха разположени 4 ръчни мелници, дълги от 0,28 до 0,4 м, широки от 0,2 до 0,3 м и дебели от 0,15 до 0,25 м, и две глинени хранилища с цилиндрични основи, диаметри 0,2 и 0,5 м. Хранилищата са направени от неизпечена глина, примесена със слама. (Подобни хранилища открихме през време на разкопките на селищната могила Банята I при с. Капитандимитриево, Пазарджишки окръг.[1]) До мелницата изкопахме части от разлати глинени съдове с крачка и червени купи, украсени отвън с вдлъбнатини, направени с нокът. В средата на пода на помещението намерихме ръчна мелница, дълга 0,4 м, широка 0,35 м и дебела 0,26 м, направена от сиенит, и много части от черни глинени съдове.

От помещение B_1 се влизало в помещение B_2 през паянтов зид, дебел 0,3 м. В основата на зида личаха дупки от 6 овъглени кола и отпечатъци от тръстикови стъбла. Южната част от пода на помещение B_2 е с 0,25 м по-ниска от северната. На нея открихме две черни кани с крачка и една с хлътнало дъно с високи дръжки (обр. 5, *а*, *б*), половината от разлат съд с крачка (обр. 6), купа, една ръчна мелница и голям съд, пълен със смес от овъглени зърна на пшеница и ечемик. Крушовидните кани с крачка и високи дръжки с пъпчести издатъци за улавяне, а така също и разлатите съдове с цилиндрични крачка са характерни за късноенеолитната култура у нас. Подобни съдове и части от тях са изкопани от селищната могила Банята при с. Капитандимитриево, Пазарджишки окръг,[2] Караново,[3] Веселиново[4] и другаде.

На високата част на помещение B_2 се откри основа на пещ и до нея ръчна мелница. Следи от подове на помещение и огнища има и на север от помещение B_2 (скица II, B_3—B_5).

Прави впечатление, че подовете на описаните помещения са само трамбовани и измазани с бяла кал, примесена със слама. Натрупвания на части от стенни мазилки с отпечатъци от колове, пръти и тръстикови стъбла има само около междинните стени, пещите или огнищата и там, където са били монтирани вратите. Жилищните помещения били построени в права посока, със или без прекъсвания. В средата на някои подове на помещения има дупки на прогнили или овъглени дървени стълбове. Всичко това ни навежда на мисълта, че най-старите късноенеолитни жилища нямали навсякъде стени и приличали на сламени колиби.

Западно от описаното жилище се откри един гроб (скица II и обр. 7). Той бил изкопан в късноенеолитната смет. Човекът бил погребан в свито положение — хокер. Главата му била на изток с лице, обърнато на север. Ръце, притиснати до гърдите. Дланите на ръцете покриваха лицето. Краката бяха свити в коленете. Те опираха до лактите, а ходилата бяха зад таза. Върху коремната област беше поставен разлат съд, подобен на паница. Дължината на скелета в това положение беше около 0,9 м, дължината на совалката на ръката (улната — дълж. 235 мм и радиалната — дълж. 219 мм), а така също и на бедрото (фемура — дълж. 404 мм). Д-р П. Боев намира, че скелетът е на жена, висока около 157 см.[5] Черепът беше разбит на две части в теменната област от удар с остро оръдие. Шевовете на костите на главата са почти сраснати. Освен това зъбите са доста изтъркани. Това показва, че скелетът е на възрастна жена. Носната кухина и горната челюст на черепа са изгнили, но челото и горните части на очните орбити са запазени. От тях се вижда, че камперовият ъгъл е близък до прав. Дължината на черепа е 170 мм, а широ-

[1] П. Детев, Селищна могила Банята при Капитандимитриево, ГНМПл, 1950, 2, обр. 6.

[2] П. Детев, ц. съч., 5, обр. 10, 6 и 7.

[3] В. Миков, Селищната могила до Караново (Новозагорска ок.), София, ИГД, V, 1938, 166, обр. 7, 8, 10, 11, *а*.

[4] В. Миков, Селищната могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, ИАИ, VIII, 1939, 211 сл. обр. 247 — 249, 255 и цит. там литература.

[5] Д-р П. Боев от Института по морфология при БАН в София. Той допуща, че е от средиземноморска раса и не се отличава от хокерите, изкопани в Караново.

Вж. статията на проф. Стефан Иванов „Домашните и дивите животни в бита на населението от Пловдив" в настоящия том.

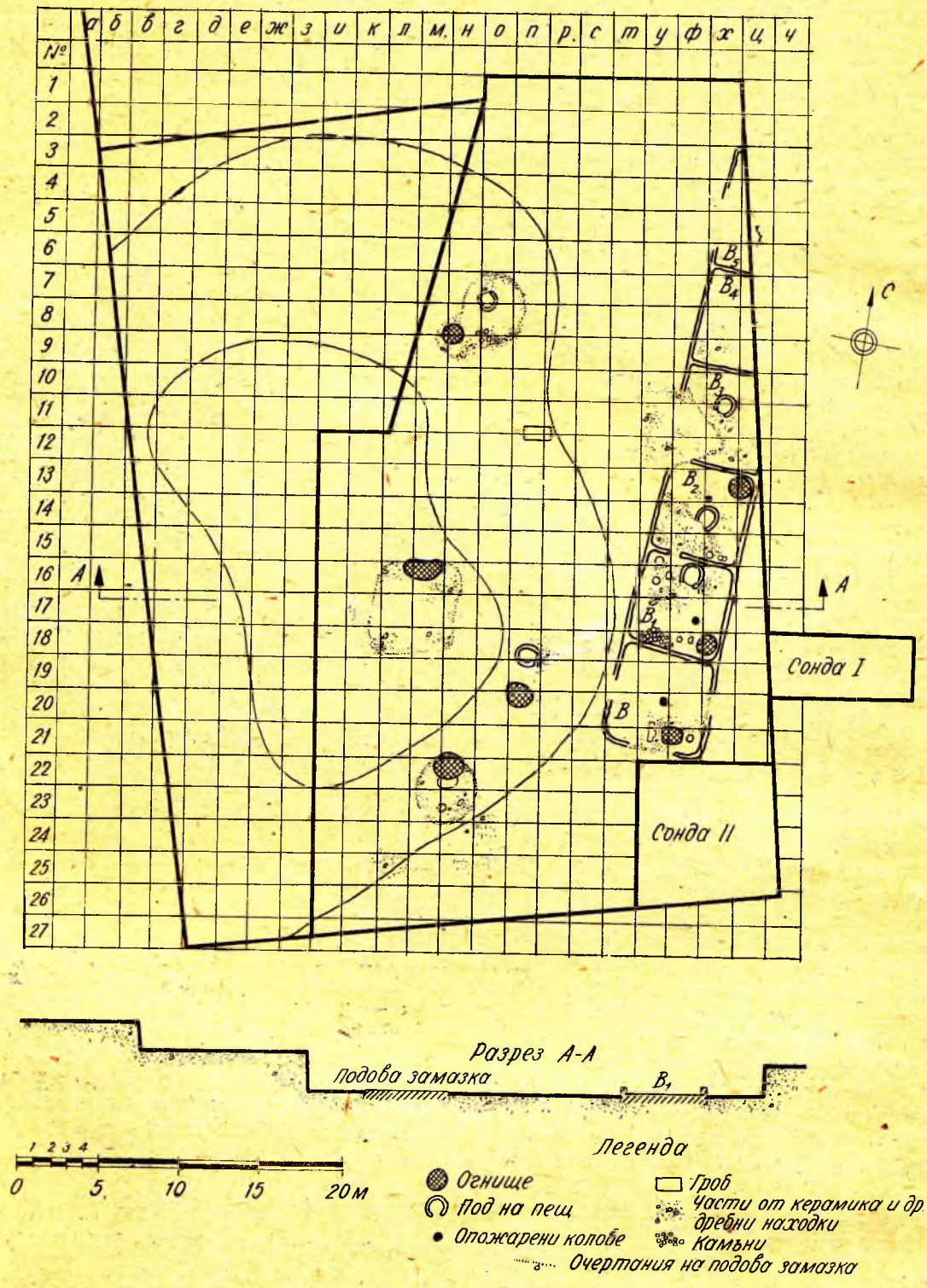

Скица II
Plan II

Обр. 1, 2. Профил на могилата
Fig. 1, 2. Profil du tell

Обр. 3. Огнище
Fig. 3 Foyer

Обр. 4. Глинена чаша
Fig. 4. Coupe en argile

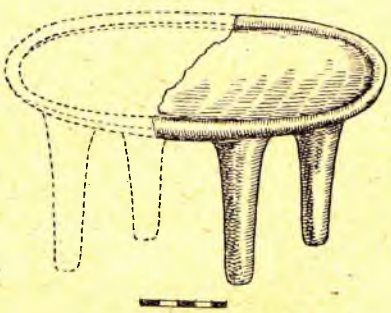

Обр. 6. Плосък съд с крачка от глина
Fig. 6. Vase plat à pieds, en argile

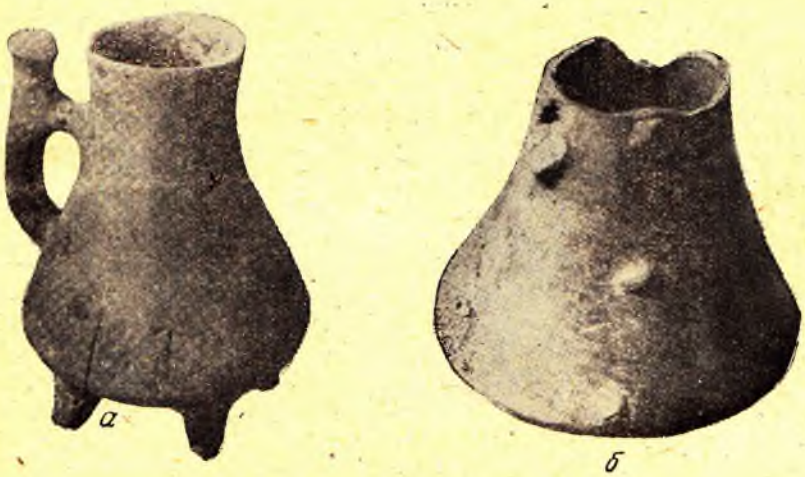

Обр. 5 (*а, б*). Глинени кани
Fig. 5 (*а, б*). Broes en argile

Обр. 7. Гроб
Fig. 7. Tombeau

чината 125 мм. Тия данни по казват, че тогавашната жена не се е различавала много от съ временните европейки. В съсед ство с гроба на жената се на мериха част от бедро и теменна част от череп на възрастен човек.

Вторият хоризонт от подо ве на късноеолитни сгради се намира около 0,3 м над първия. Подовете на сградите са далеч един от друг. Най-северният под на сграда е дълъг 8 и ши рок 6 м (скица III, *А*). С дълга та си страна е ориентиран от изток към запад. Над него има ше 0,3 м дебел пласт от стенни мазилки. В средата на пода имаше две дупки от прогнили дървени стълбове, дебели 0,25 м. Върху пода на сградата се от кри един тъп конусовиден пред мет, който прилича на някогаш ните попняци, висок 0,33 м и с основа 0,26/0,15 м (обр. 8). Той е направен от неизпечена глина. До западния край на пода всред частите от стенна мазилка намерихме глава на животно, моделирана от неизпечена глина (обр. 9). По всичко изглежда, че тя е била замазана на фасадата на сградата като украшение. Многото части от стенна мазилка с отпечатъци от колове, пръти и тръстикови стъбла показват, че сградата имала паянтови стени, но останки от колове в периферията на пода не се откриха. Паянтови стени е имала и сграда *Б*, отбелязана в скица III. Нейният под разкрихме на два метра южно от описаната сграда. Той има дължина 8 и широчина 6 м. Подът на сградата е дебел 0,20 м. Той се изпекъл, когато сградата била изгорена. Североизточният ъгъл на пода на сградата бил разрушен при изкопаване на гроба на описания по горе хокер. При разчистване на стенните мазилки, които образуваха 0,4 м дебел пласт над пода, се откри под на пещ 3/3 м, един калъп за разлати глинени съдове (обр. 10), части

Обр. 8. Глинен предмет
Fig. 8. Objet en argile

Обр. 9. Модел на животинска глава от глина
Fig. 9. Modèle d'une tête d'animal en argile

Обр. 10. Калъп за разлати глинени съдове
Fig. 10. Moule pour les vases plats, en argile

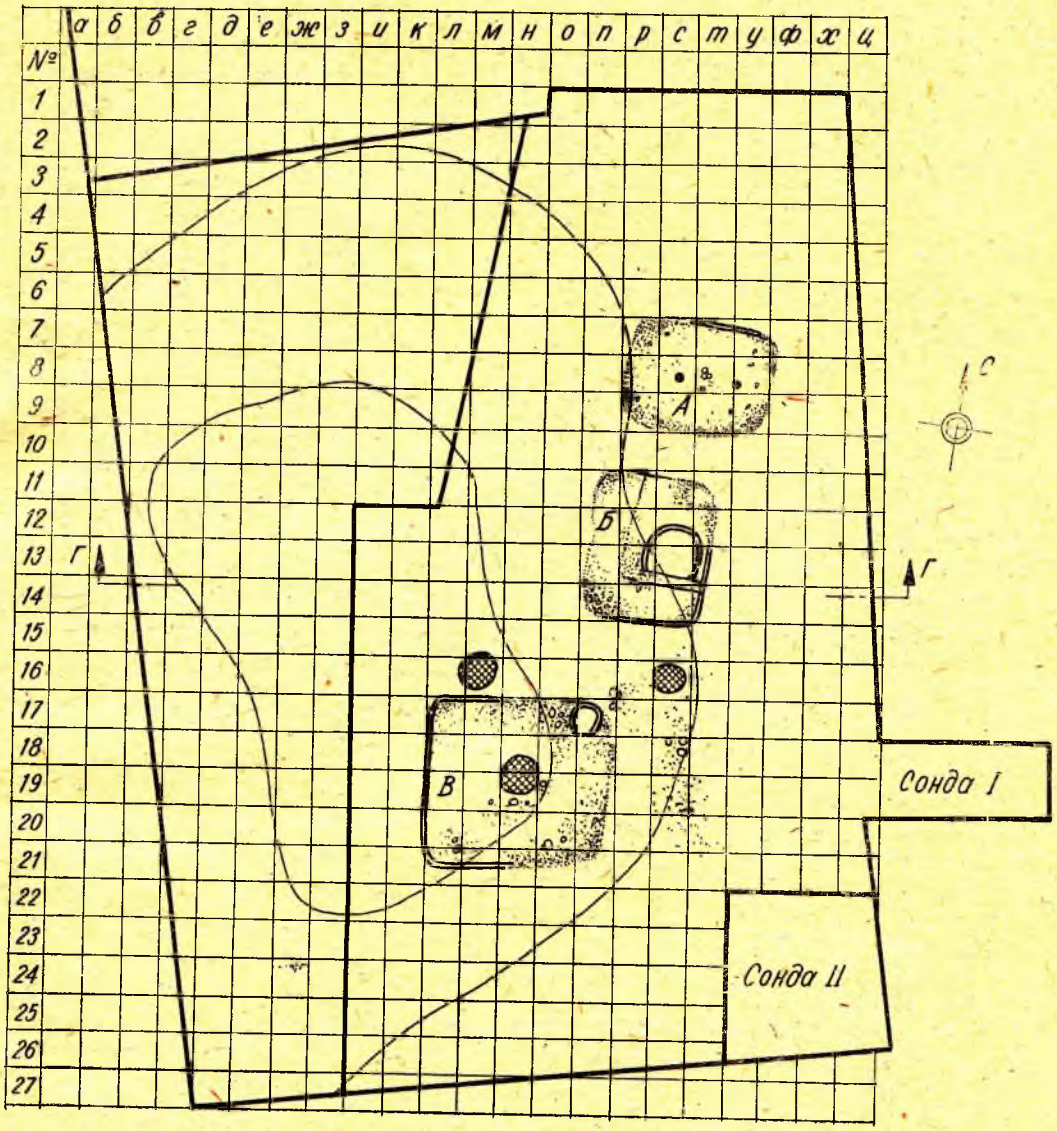

Легенда :

- Огнище
- Под на пещ
- Опожарени колове
- части от керамика и др дребни находки
- Очерт. на подова замазка

Скица III
Plan III

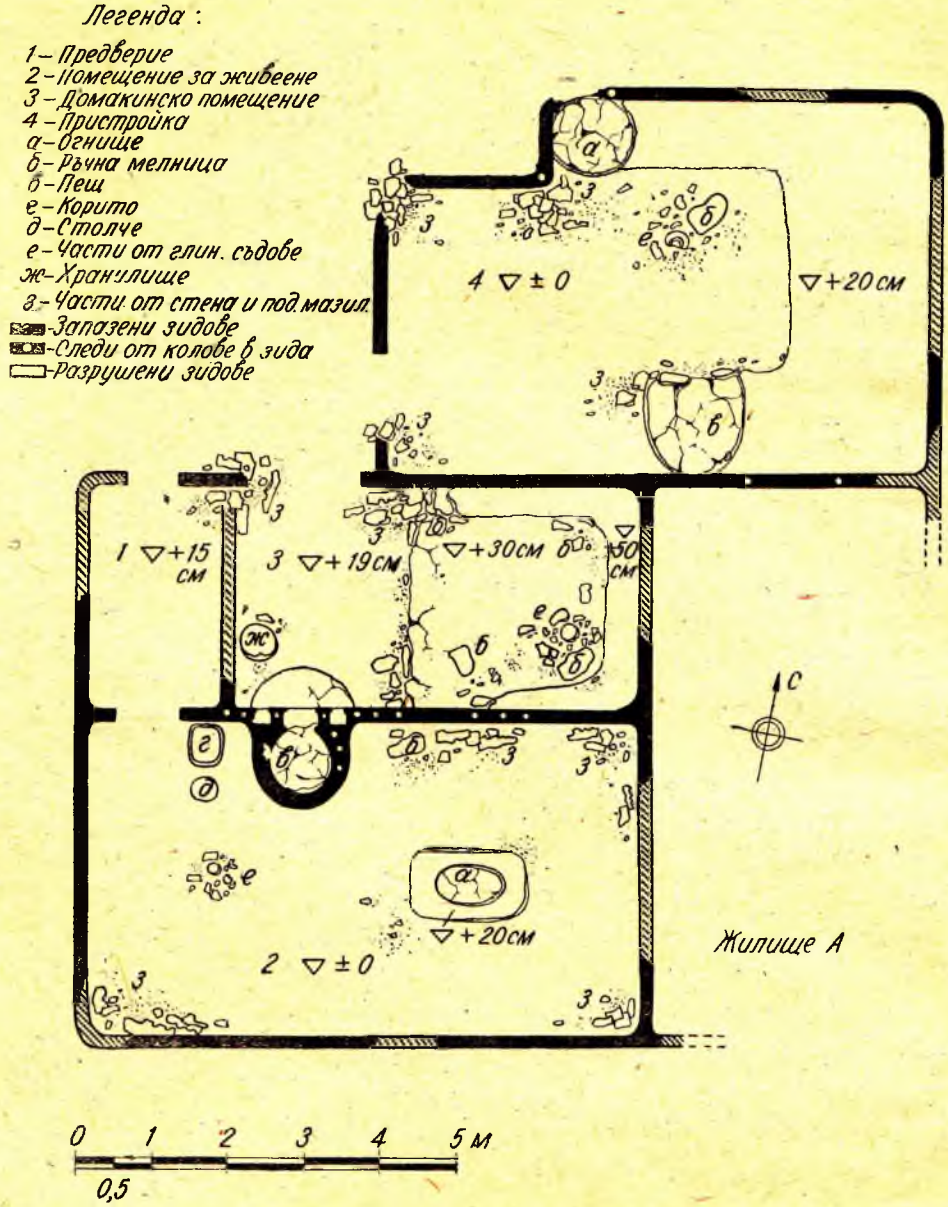

Обр. 11. План на неолитно жилище
Fig. 11. Plan d'une maison néolitique

от неизпечени и деформирани при изпичането глинени съдове. Тези паметници показват, че сградата била използувана като пещ за печене на глинени съдове.

На юг от тази сграда се откри под на жилище с размери 10/9 м (скица III, *В*). В североизточния ъгъл на пода на жилището личи основа на пещ и до нея имаше каменен хаван, а в средата на пода — огнище и до него ръчна мелница.

Третият хоризонт от подове на късноеолитни жилищни помещения открихме на 0,3 м над втория. Те са по посока от север към юг. Най-добре се очертава подът на северното жилище. Той има квадратна основа със страна 8 м и пристройка 7/5 м. На пода се очертаха следните помещения: 1) преддверие, 2) жилищно помещение, 3) домакинско помещение и 4) пристройка (скица IV, *А*). Части от дебели стенни мазилки бяха натрупани до 0,6 м височина по посока на стената, която разделяше южното помещение от преддверието и

северното помещение, и между северното помещение и пристройката. Същите стени разкрихме и в южния край на жилището. Те са измазани с червена кал, примесена със слама. На тях личаха отпечатъци от цели и цепени колове с диаметър от 0,06 м до 0,15 м колове, пръти и тръстикови стъбла. Коловете били забивани в земята на разстояние от 0,3 до 0,4 м един от друг. При разчистване частите от стенна мазилка между южното и северното помещение се откри основата на зида, на места запазен от 0,1 до 0,5 м височина над пода. Той бил изграден от колове, набити в земята. От двете им страни били привързани пръти или тръстикови стъбла, които отгоре били измазани с дебела глинена мазилка, примесена със слама. Подът на жилището беше изпълнен с 0,2 м червена глина, примесена с части от глинени съдове. Отгоре пръстта била намокрена с вода и трамбована, след което била замазана с червена кал, примесена със слама, а най-отгоре с бяла кал. Поради тази причина основата на жилището и разпределението на помещението му се очертаваха напълно. В южното помещение се влизало през преддверието (обр. 11, $A_{1,2}$), което представлява голяма стая. Близо до северната му стена се намирало огнището (скица IV, *а*), изградено от кирпичи 0,22 на 0,12 на 0,05 м, направени от бяла кал. До него ръчна мелница (обр. 11, *А, 2,б*) и пещ (обр. 11, *А, 2,в*), която се опалвала от северното помещение. В пода до западния й край било издълбано и замазано с глина корито, дълго 0,6, широко 0,6 м при устието и дълбоко 0,3 м (обр. 11, *А, 2, г*). На юг от коритото намерихме глинено столче с диаметър 0,25 м и височина 0,2 м (обр. 11, *А, 2, д*) и части от черни глинени съдове, между които извадихме една черна глинена кана с цилиндрична форма, плоско дъно и висока дръжка с издатък за улавяне, вис. 0,124 м, диаметър на дъното 0,09 м и дебела 0,005 м (обр. 12, *а, б*), и един черен гаванкоподобен съд с релефна украса от външната страна на устието, подобна на френската буква S в хоризонтално положение или знака за безкрайност, висок 0,17 м, диаметър на устието 0,333 м и деб. 0,01 м (обр. 12, *б*). От тези паметници се вижда, че южното помещение служело за живеене.

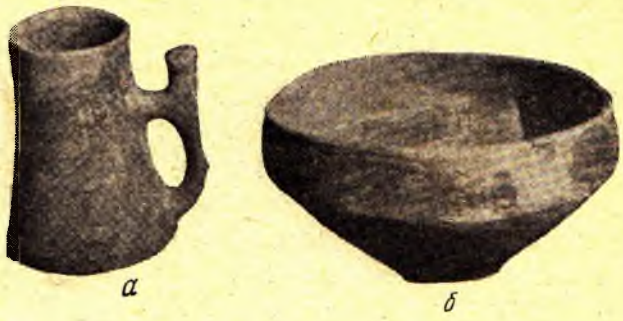

Обр. 12 (*а, б*). Глинени съдове
Fig. 12 (*а, б*). Vases en argile

В северното помещение (обр. 11, *А, 3*) се влизало от север. На южния му зид зеят отворите на пещта и две долапчета, симетрично разположени от двете й страни. Долапчетата имат кубическа форма със страна 0,4 м. В тях намерихме пепел и кости от овце, свине и други животни. Пред отвора на пещта, който е 0,6 на 0,4 м, е издълбано коритце със същите размери и дълбочина 0,4 м, пълно с въглени и пепел, а пред него е направена кръгла площадка и основа на цилиндрично глинено хранилище с диаметър 0,8 м, височина на стените до 0,15 м и деб. 0,04 м (обр. 11, *А, 3, ж*). Това хранилище не се различаваше по нищо от хранилищата, които изкопахме в селищната могила Банята I при с. Капитандимитриево[1] и в помещение B_1, скица II. Западната половина от пода на северното помещение е с 0,25 м по-ниска от източната. В нея намерихме четири ръчни мелници и много части от глинени съдове, използувани за съхраняване на жито и мливо, счупени на пода от тежестта на пръстта (обр. 11, *А, 3, е*). От всички страни на източната част от пода имаше глинена скамейка за сядане, висока 0,2 и широка 0,4 м, измазана отгоре с червена кал, примесена със слама. На тая скамейка са сядали хората и са мелели брашно и булгур на четирите ръчни мелници. Вижда се, че помещението е служело за приготвяне на храна и хранене, т. е. като домакинско помещение.

До северната стена на домакинското помещение се намира пристройката (обр. 11, *А, 4*). Входът й се очерта от западната страна. В югоизточния ъгъл на пристройката има пещ (обр. 11, *А, 4, в*), а в северозападния — огнище (обр. 11, *А, 4, а*). По пода на пристройката намерихме части от стенни мазилки, глинени съдове и една ръчна мелница, която се намираше в североизточния ъгъл на пода (обр. 11, *А, 4, б*). Това помещение го назовахме „пристройка", понеже се вижда, че е строено допълнително. Дали описаните помещения са

[1] П. Детев, ц. с., 2, обр. 6.

Обр. 13. Глинен съд
Fig. 13. Vase en argile

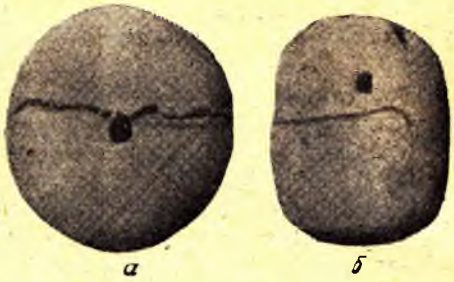

Обр. 14. *а* — глинен прешлен, и *б* — глинена тежест
Fig. 14. *а*—fusarole et *б*—poids, en argile

били под общ покрив и дали са имали паянтови стени, не можа да се установи, защото не навсякъде по периферията на пода се намираха дупки от изгнили или овъглени колове. Факт е обаче, че на юг и на запад от тях имало и други сгради, останки от които са 3 огнища (скица IV), част от под (скица IV, A_1) и разкритият добре запазен под на помещение (скица IV,A_2). Подът на жилище A_2 е почти правоъгълен, със средна дължина на страните 9 на 6 м. Той беше разделен с напречен зид на източно — голямо, и западно — по-малко помещение. На зида имаше отвор за врата, широк 1,2 м. Дебелината на северната част от зида беше около 1 м, а на юг от входа — 0,5 м. Той беше изграден от кал, примесена със слама, която така беше изсъхнала, че добила здравината на съвременен кирпич. До източната страна на дебелия напречен зид се разкриха две цилиндрични съдчета с височини 0,162 м, диаметри 0,21 м и дебелина 0,012 м и едно разлато съдче, подобно на паница, което не можахме да възстановим (обр. 13)[1]; четири големи и плоски прешлена, подобни на представения в обр. 14, *а*, и четири призматични тежести с дупки (обр. 14, *б*), направени от неизпечена глина, високи от 0,08 до 0,12 м.

Всред пода на източното помещение се откриха 2 дупки на овъглени дървени стълбове с диаметри 0,2 м, които по всяка вероятност крепели билото на жилището. В североизточния му ъгъл имаше ръчна мелница, а недалеч от източната стена — огнище. До огнището се намери един антропоморфен съд, глинена чаша с хлътнало дъно; триъгълен съд, шахматно инкрустиран с бяла охра, един разлат глинен съд с 4 крачка, торсо на седящ глинен идол на човек и др. (обр. 15).

Антропоморфният съд бе запазен напълно. Той прави впечатление със своята оригиналност. Моделиран е във форма на късноеолитен идол на човек. Шията и устието на съда имат кръгла форма, със слабо разширение в горния край. На лицето на идола е изваяна пъпка, която представлява носът на човека. Той е пробит с напречно вдлъбната линия, която изобразява очите. Гърдите на човека липсват. Моделирани са само ръцете. На лактите е изваян по един пръстен, по който има вдлъбвания с нокът. Тези пръстени дават илюзията на запретнати ръкави или гривни. Ръцете на човека са изваяни кухи и са увиснали надолу. Те се прегъват в лактите. В долния край са по-дебели, отколкото в горния. Дланите на идола се сливат с един кръгъл съд с плоско дъно. Така изваян, съдът представлява видоизменено човешко тяло, на което липсват част от гърдите и стомахът, а тазът и краката са превърнати в съд. Той има тъмнокеремиден цвят, висок е 0,27 м, диаметър на дъното 0,1 м, а на устието — 0,045 м, дебелина 0,004 м. Събира около половин литър течност, която се наливала през устието, преминавала през ръцете и пълнела съда (обр. 16, *а*, *б*, *в*).

Вторият съд има тъмнокеремиден цвят, плоско дъно и форма на равнобедрен триъгълник със страна 0,2 м, височина на дръжката 0,09 м, а околните страни — 0,035 м и дебелина 0,012 м. Трите ъгъла на коритцето са счупени. Отвън стените на съда са украсени с инкрустирани с бяла охра линии, всички включени в един инкрустиран с бяла охра правоъгълник, който достига до ъглите, до долния ръб и устието на съда. Формата и украсата на този съд приличат на трикраките късноеолитни култови масички, каквито у

[1] В. Миков, ц. с., 219, обр. 266.

Обр. 15. Разни предмети от глина
Fig. 15. Divers objets, en argile

Обр. 16 (*а, б, в*). Антропоморфен съд
Fig. 16 (*а, б, в*). Vase enthropomorphe

нас са изкопани в селищната могила до с. Веселиново,[1] с. Капитандимитриево[2] и с. Караново[3] и другаде в Южна България. Обаче този съд няма връчка като култовите масички, а има дръжка с три разклонения, прикрепени точно в средата на трите страни на устието за съда. Вероятно този съд е служел за култови цели. В него са загрявани благовонни масла или смоли или пък е служел за съхраняване и разваряне на свещени дарове (обр. 17). Съдове, подобни на описания, и антропоморфният не са известни досега[4].

Третият съд представлява висока 0,12 м чаша с тъмнокеремиден цвят и хлътнало дъно до 0,03 м. Тя има диаметър при устието 0,085 м, диаметър при търбуха 0,1 м, а при дъното 0,07 м. Формата ѝ прилича на черпалните металически чаши за причастие (обр. 18).

Четвъртият съд е разлат. Той беше натрошен на много части. Има тъмночервен цвят, на места е обгорен и опушен от огъня. Прилича на сач за печене на палачинки. Отгоре устието на съда завършва с широк и дебел ръб, украсен с наклонено инкрустирани с бяла охра линии, които на групи образуват чупена линия, подобна на рибена кост. Съдът бил поставян на четирите си крака върху горящ огън. На един от краищата му има две дупки за привързване с конец и окачване, когато не се използува. Съдът е висок 0,12 м. Има диаметър при устието 0,46 м и дебелина 0,013 м. Обгорелият от огъня и мазен вид на съда показва, че той е бил поставян на краката си направо на горящ огън. В такъв случай краката му били използувани вместо перуştия (обр. 19). Много части от подобни съдове с крачка изкопахме от късноенеолитната смет на селището, но те са така натрошени и разпръснати, че е невъзможно да се съберат и възстановят. Това показва, че този тип съдове са имали голямо приложение в домашния живот на хората. Те са работени на ръка в селището, изпичани в пещи като откритата в сграда *Б*, скица III. Подобни съдове са изкопани в селищните могили при с. Веселиново,[5] с. Капитандимитриево,[6] с. Караново[7] и въобще във всички селищни могили в Южна България, които са били обитавани през късния неолит.

Торсото на черен глинен идол на жена е добре изваяно. Тазовата част на идола е много добре развита. Между корема и краката на идола е изваяна гънка (обр. 52, *10*).

В западното помещение се откри огнище (скица IV, A_2). На юг от жилище A_2 се откриха още две огнища (скица IV) и североизточен ъгъл на трето жилищно помещение с основа на пещ (скица IV), а на запад от него изкопахме останки от друго късноенеолитно жилище (скица IV, A_4). През време на разкопките това жилище се очерта като един голям насип от стенни мазилки, дълъг 10, широк 6 и дебел до 0,8 м. Многото овъглени дървета и сламата, а така също и изпечените мазилки показаха, че жилището било опожарено и стените му се срутили на пода и около него. Разчистването на частите от стенни мазилки започнахме в най-високата част на насипа. На това място се откри основа на пещ и до нея две малки огнища за готвене (обр. 20). Те бяха с 0,5 м по-високи от пода на жилището. До западната стена имаше друго огнище с диаметър 0,7 м и е 0,1 м по-ниско от пода. На пода намерихме три хромела, пет хранилища, три овъглени кола, каменен хаван, над четиридесет глинени съда и други предмети. По-интересните глинени съдове описваме, както следва:

1. Тъмнокафява глинена чаша с плоско дъно, изпъкнал търбух, тясно устие и висока дръжка с издатък за хващане, който е счупен и не се намери, вис. 0,08 м, диаметър на дъното 0,07 м, диаметър на търбуха 0,091 м, диаметър на устието 0,047 м и деб. 0,005 м (обр. 21, *а*).

2. Под гореописаната чаша се откри крушовидна глинена кана с четири крачка и висока дръжка с пъпчест издатък за хващане, вис. 0,29 м, диаметър на търбуха при дъното 0,2 м, а при устието — 0,09 м, деб. на каната при устието — 0,005 м. Каната беше начупена на много части и деформирана при устието ѝ в горния край на дръжката, а от изпичането ѝ през време на пожара загубила черния си цвят и придобила керемиденочервен цвят. Такъв цвят са придобили почти всички глинени съдове, които изкопахме в южното

[1] В. Миков, ц. с., 222, обр. 271.
[2] П. Детев, ц. с., 5, обр. 10, 8.
[3] В. Миков, ц. с., 172, обр. 17.
[4] P. Detev, Latte neolithic ritual vassels, Bulgaria today, 1957, march 5,25.
[5] В. Миков, ц. с., 213 сл., обр 253—255.
[6] П. Детев, ц. с., 5, обр. 10, 7.
[7] В. Миков, ц. с., 167, обр. 10.

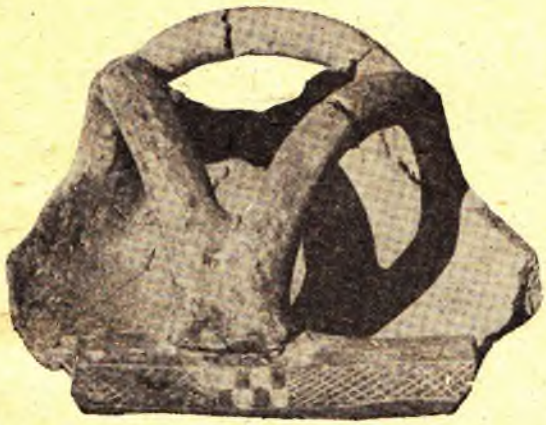

Обр. 17. Религиозен съд от глина
Fig. 17. Vase religieux, en argile

Обр. 18. Глинена чаша
Fig. 18. Coupe en argile

Обр. 19. Разлат глинен съд с 4 крака
Fig. 19. Vase plat à 4 pieds, en argile

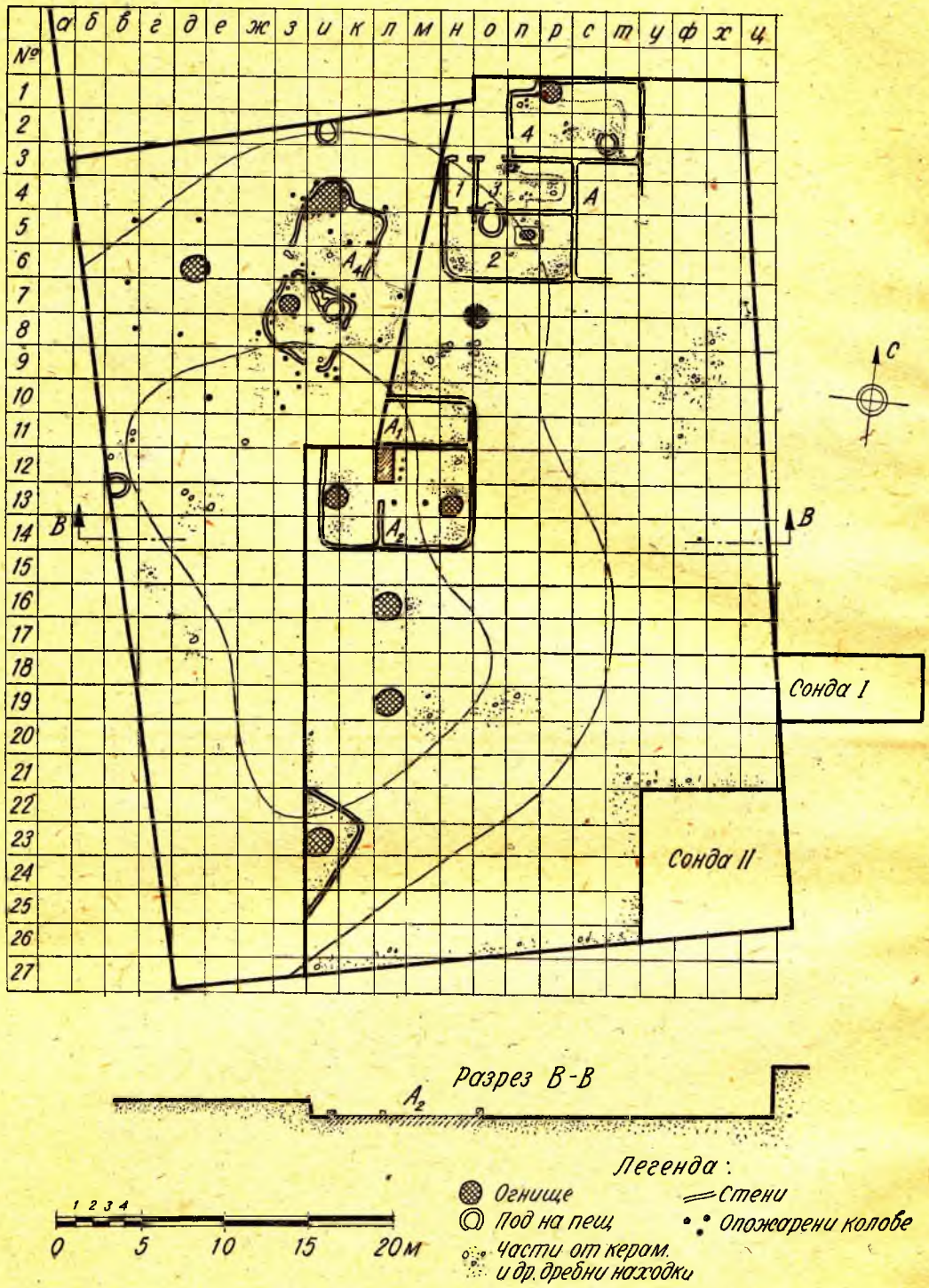

Скица IV
Plan IV

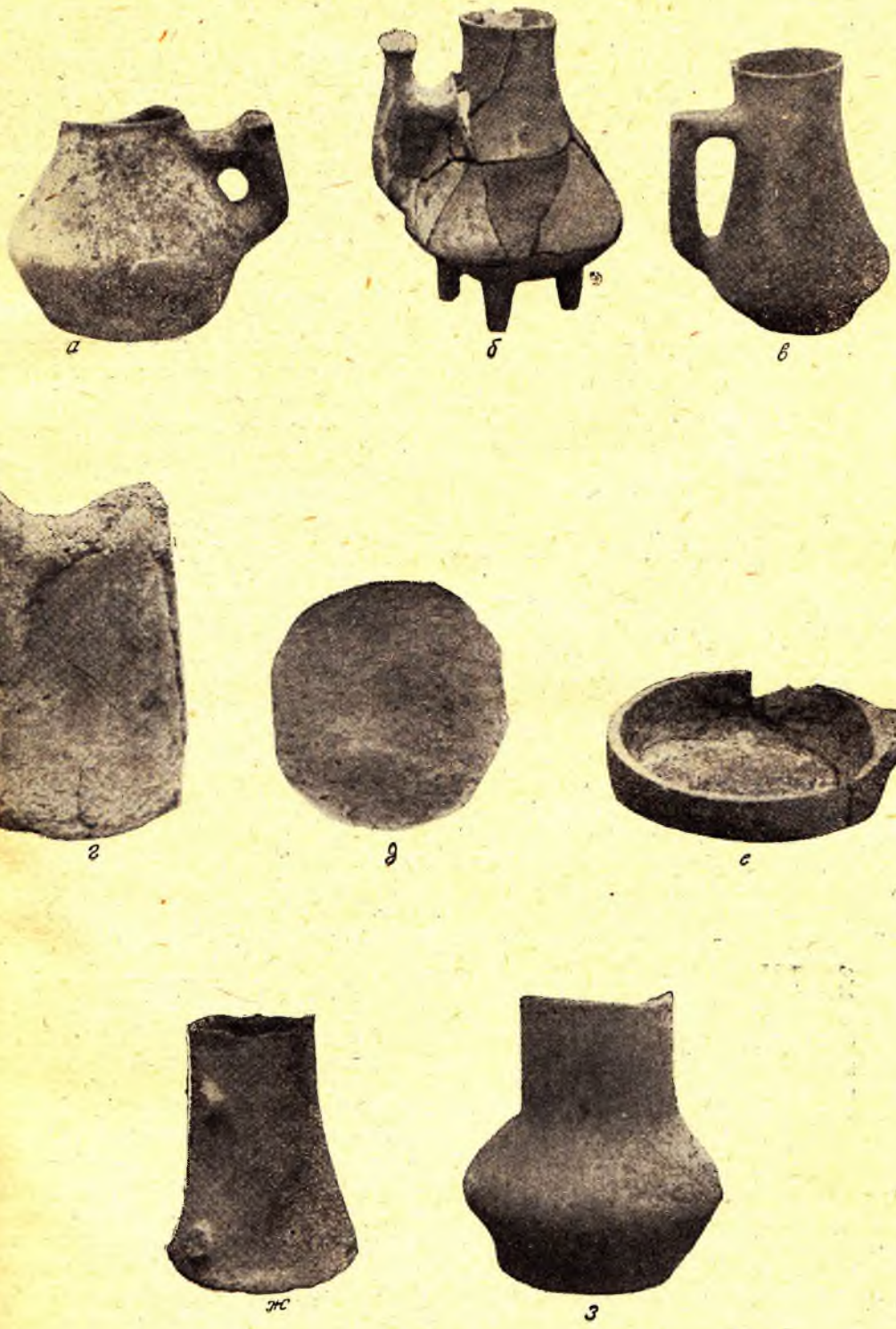

Обр. 21 (*а—з*). Глинени съдове
Fig. 21 (*а—з*). Vases en argile

помещение на жилището. Каната прилича на откритата върху пода на помещението B_1, скица II, кана с крачка (обр. 21, *б*). Подобни кани с черен цвят са изкопани в селищната могила при с. Веселиново,[1] с. Карапово[2] и другаде.

3. Крушовидна кана с плоско дъно и висока дръжка, на която е счупен издатъкът за хващане, вис. 0,215 м, диаметър на дъното 0,085 м, диаметър на търбуха 0,15 м, диаметър на устието 0,085 м, деб. 0,007 м. На две места устието на каната е олющено (обр. 21, *в*).

4. Три глинени попняка, на които горната част е извита, вис. 0,33 м, дълж. при основата 0,26 м, а широчина 0,15 м. Те имат формата на пресечени четиристенни пирамиди със заоблени ръбове (обр. 21, *г*).

5. Два хлебоподобни предмета, които служели за похлупаци на глинени съдове, с диаметри 0,15 и 0,20 м и деб. 0,05 и 0,06 м. Те са направени от глина, примесена със слама, подобно на представения в обр. 21, *д*.

6. Част от черна цилиндрична кана с плоско дъно, която е изгладена в горния край и използувана като разлат съд, вис. 0,038 м, диаметър на дъното 0,12 м, деб. 0,006 м на устието. На приспособеното за паница съдче е запазена долната част на дръжката на каната (скица, IV, A_4 и обр. 21, *в*). Подобни части от съдове, които са приспособявани за вторично използуване, намерихме и на други места в късноенолитната смет на могилата. При наличността на толкова много глинени съдове в жилището вторичното използуване на счупените веднъж глинени съдове показва, че хората са полагали големи усилия, докато се снабдят с глина, приготвят кал, изваят, изсушат и изпекат глинените съдове, затова те използували до последна възможност съдовете си.

7. Една глинена кана с плоско дъно и форма на пресечен конус, висока 0,15 м, диаметър на дъното 0,12 м, диаметър на устието 0,075 м. Устието на каната е ощърбено (обр. 21, ж).

8. На юг от огнището се намираше един глинен съд с крушовидна форма, червен цвят и 4 пъпки на най-изпъкналата част на търбуха. Устието на съда е ощърбено (обр. 21, *з*).

9. Глинено съдче с червен цвят, подобно на чаша, с две срещуположни дупки с диаметри 0,07 м, вис. 0,43 м, диаметър на дъното 0,03 м, деб. на дъното 0,005 м (обр. 22, *а*).

10. Глинен съд, подобен на лъжица, с тъмнокеремиден цвят, висок 0,042 м, диаметър на дъното 0,04 м, диаметър на устието 0,05 м, деб. 0,005 м. Дължината на дръжката е 0,02 м, средна дебелина 0,005 м (обр. 22, *б*).

11. Глинено кравайче с тъмнокафяв цвят, счупено на две, сега реставрирано, външен диаметър 0,12 м, напречен разрез 0,027 м (обр. 22, *в*)[3].

12. Пред пещта изкопахме червена глинена купа с ръб на търбуха и външната страна на устието, по които има прищъпвания с нокти и пръсти. Външната страна на съда е украсена с къси черти, плитко вдлъбнати с острие. Височината на съда е 0,12 м, диаметър на дъното 0,1м, диаметър на търбуха 0,16 м, диаметър на устието 0,13 м, деб. 0,007 м (обр. 22, *г*).

13. Съд във форма на кратуна, висок 0,13 м. Има диаметър при дъното 0,06 м, диаметър на най-изпъкналата част на търбуха 0,12 м, а на устието — 0,064 м. Повърхнината на съда е шлифована много добре и излъскана (обр. 22, *д*).

На пода на северното помещение открихме само един глинен съд и прешлен. Съдът беше пълен с пепел и въглени (обр. 23).

При пълното разчистване на пода на южното помещение се установи, че той има размери 4 на 4 м. Входът му бил на източната стена в съседство с пещта. Паянтовият зид с мазилката на това помещение бяха запазени от 0,1 до 0,5 м височина над пода. Западната, южната и източната стена на помещението се крепят на дебели от 0,15 до 0,25 м дървени колове, чиито овъглени останки се откриха в основите на зидовете, както е отбелязано в скицата на жилището (скица IV, A_4M, обр. 20). От външната и вътрешната страна на тия колове се привързвали хоризонтално на пода и горната част на коловете по два реда дървета, между които били поставяни отвесно тънки и цепени колове, преплетени с пръти или привързани с тръстикови стъбла. Над тях се замазвала дебела глинена мазилка, примесена със слама. Това се вижда от отпечатъците на колове, пръти и тръстикови стъбла в частите от стенни мазилки, които изкопахме (обр. 24). Подобни стени е имало и северното поме-

[1] В. Миков, ц. с., 206, обр. 241.

[2] В. Миков, ц. с., 166, обр. 7, 11, *а*.

[3] N. Hartuchi si I. T. Dragomir, Sapaturile de la Brailita, Mater. şi cerc. Arch., vol. III, 1957, 135, fig. 10,7.

Обр. 22 (*а—д*). Глинени предмети и съдове
Fig. 22 (*а—д*). Objets et vases en argile

щение. Останки от овъглени колове или дупки от прогнили колове откримхе на три места в западната стена — три в северната и три в източната стена. Основи на три овъглени дървени кола откримхе и в самото помещение (скица IV, A_4). По всичко изглежда, че двата от тях са били по-високи от стените и с разклонения в горния край. На тях лежали хоризонтални дървета, които подпирали в средата стрелките на покрива. Втората опора на хоризонталните дървета е била на високо разклонени в горния край колове, намиращи се в междинния зид, и на двата средни кола, които са били поставени сред пода на южното помещение. Освен това средните дървени колове в северната, междинната и южната стена са били най-високи, с разклонения в горния край. На тях са лежали билото на жилището горните краища на стрелките на жилището, а над тях — сламеният му покрив.

В северозападния ъгъл на северното помещение има огнище. Пред него има основа на овъглен кол, който играел при каминатa същата роля, каквато е играел колът при огнището в южното помещение. Дали огнището в северното и южното помещение и пещта в двете малки огнища за приготвяне на храна са имали комини, не ни е известно. Ако допуснем, че те са имали комини, следва да приемем, че те са били изградени от дървен материал, който е изгорял и поради това от тях не са останали никакви следи.

Входът на северното помещение се намирал до източния край на междинната стена. Близо до него е бил входът и на южното помещение. Над входовете на двете помещения е имало сламен навес, който се явява като продължение на източния скат на жилищния покрив. От изток той се подпира на три кола. Южният кол на навеса, а така също и колът, който се намира на югоизточния ъгъл на южното помещение, били подпрени с други два

Обр. 23. Глинен съд и пресилен
Fig. 23. Vase et fusarole en argile

полегати кола, за подпори. Подовете на помещението са измазани отдолу с бяла, а отгоре — с червена пръст, примесена със слама. Така бил направен подът и на навеса. Той бил с 0,25 м по-висок от пода на жилището.

Освен подове на жилища и други сгради в късноенеолитната смет изкопахме много оръдия на производството, съдове и части от тях, човешки фигурки, култови масички, накити, кости от диви и домашни животни и др. Оръдията на производството са направени от кремък, камък, кости и глина. Броят на кремъчните оръдия е незначителен. Повечето от тях са натрошени. Те са правени от восъчножълт и сив кремък, който е донасян от Североизточна България. От него са изработвани в селището фини ножчета, триони, свредели, върхове за стрели и др. (обр. 25). От камък са правени бойни топки, брадви, тесли, мотики, рударски чукове, хромели, точила, хавани и съдове. Повечето от бойните топки са направени от млечен кварц, диабаз и други скали. Те са сферични, с диаметри от 0,03 до 0,06 м, грубо очукани (обр. 26). Някои от тях са служели за разтрашовки и ръчни чукове. Броят на каменните бойни топки, които изкопахме на различни места и дълбочини в могилата, заедно с колективната находка от бойни топки, намерени в югоизточния ъгъл на жилищното помещение B_1 скица II, възлиза на 68.

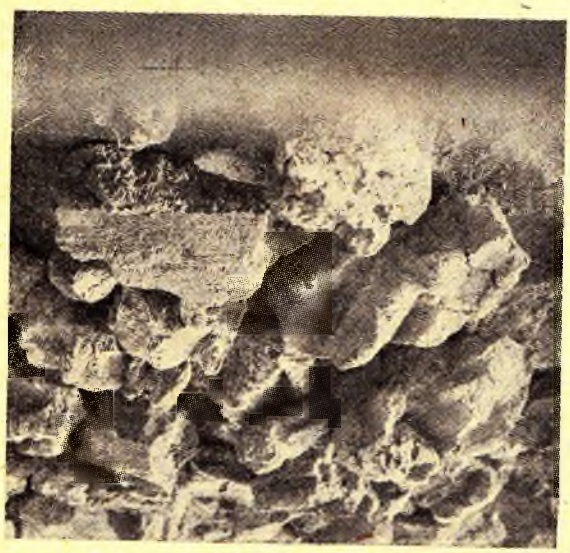

Обр. 24. Части от стенни мазилки
Fig. 24. Parties de crépis de murs

Единствената цяла брадва, която изкопахме в късноенеолитната смет, е направена от диабаз. Формата ѝ е трапецовидна, надлъжният ѝ профил е симетрично клиновиден, а напречният — правоъгълен, дълж. 0,085 м, широчина при острието 0,04 м, а дебелината ѝ е 0,022 м (обр. 27,*1*). Освен нея изкопахме още четири части от каменни брадви. Двете са направени

Обр. 25. Кремъчни оръдия
Fig. 25. Outils en silex

от твърди скали със зелен цвят, а другите две — от диабаз. Формата им е трапецовидна или триъгълна. Надлъжният им профил е симетрично клиновиден, а напречният — правоъгълен. Страните им са плоски. Имат остри странични ръбове. Дължината на тия четири остри части от брадви са от 0,04 до 0,065 м, широчините при остриетата им са от 0,04 до 0,05 м и дебелина от 0,02 до 0,03 м.

Изкопаните тесли са осемнадесет. Всички са направени от твърди скали. Дванадесет от тях са направени от диабаз, който е пренесен в селището от Лауттепе, пет са направени от зелена скала и една от лидит. От тях калъпеста форма имат седем тесли (обр. 27, *2*), а останалите единадесет имат плоски стени, остри вътрешни ръбове и слабо заоблени външни ръбове (обр. 27,*3*). Формата на теслите е трапецовидна или триъгълна. Те са шлифовани много добре. Резците им са изострени косо, отвътре навън. Надлъжният им профил е несиметрично клиновиден, а напречният — във форма на полуокръжност или правоъгълник. Към първия тип тесли, наречени „калъпести", се отнасят седем, а към втория — останалите единадесет. Калъпестият тип тесли обикновено са по-големи и по-дебели. Двата им външни ръба и остриетата така са изгладени, че приличат на обущарски калъп (обр. 27,*2*).

На външната страна на една тесла, направена от диабаз, има следа от жлеб (обр. 28). Това показва, че камъкът, от който е направена теслата, бил по-голям. Хората издълбали на него жлеб с цел да го разцепят на две по посока на жлеба, обаче камъкът се счупил така, че бил очукан и направен на тесла, но на външната й страна останала следа от жлеба.[1]

Каменните мотики и части са седемнадесет. Шестнадесет от тях са направени от диабаз, а

Обр. 26. Бойни топки
Fig. 26. Boules de combat

[1] Вж. стр. 42, обр. 64.

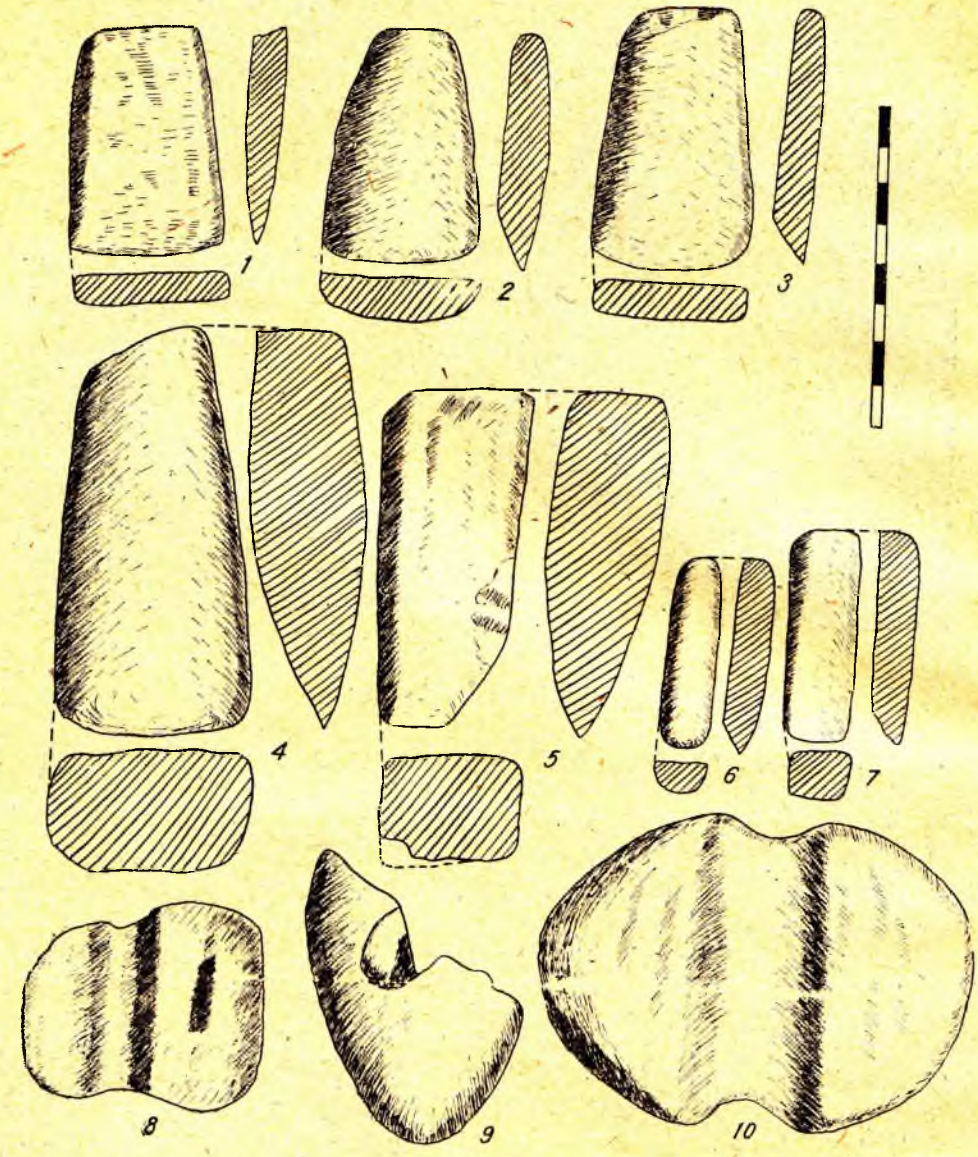

Обр. 27 (*1—10*). Каменни оръдия
Fig. 27 (*1—10*). Outils en pierre

една — от мрамор. Напълно запазени са само 4 мотики, а останалите тринадесет са долни или горни части на мотики. Формата на мотиките е трапецовидна или триъгълна. Вътрешните им страни са плоски. Резците им са изострени косо, отвътре навън. Надлъжният им профил е несиметрично клиновиден, а напречният — във форма на полукръг или правоъгълник. Дължината на мотиките е от 0,05 до 0,12 м, широчината при остриетата им е от 0,04 до 0,06 м, а дебелината — от 0,02 до 0,04 м (обр. 27, *4*). Телата на някои мотики не са изгладени и изострени добре. Външната страна на остриетата и ръбовете им така са изгладени, че повечето от мотиките имат калъпеста форма.

Голяма част от каменните оръдия, които изкопахме от късноенеолитната смет на могилата, са направени от речни камъни. На тях са изглаждани известни места с оглед на службата, за която са били предназначени. Такива са двете оръдия, подобни на рударски чукове, които изкопахме (обр. 27, *10*), двете точила (обр. 29), седемнадесетте хромела и части от

Обр. 28. Тесличка с жлеб
Fig. 28. Herminette avec rainure

Обр. 29. Каменно точило
Fig. 29. Polissoir en pierre

хромели (обр. 30, *а*), трите каменни хавана (от които е представен един), направени от гранит (обр. 30, *б*), части от диабаз, от които са правени каменни оръдия (обр. 31, *а, б, в*); две части от разлати мраморни съдове (обр. 32, *а*); една разтрашовка (обр. 32, *б*); каменни резачи (обр. 32, *в, 9—12*); гладачки за глинени съдове (обр. 32, *г*) и други.

Между оръдията на производството има и направени от еленови рога и кости: мотики, върхове за копия, шила, длета, плоски гладачки за глинени съдове, игли и др. Рогата на убитите елени, сърни и говеда се нарязвали на части и полуобработени се съхранявали, та когато стане нужда от известно оръдие, се дообработвали и използували. Така са постъпвали и с костите на убитите животни, след като консумират месото им. От предметите, направени от еленови рога, представлява интерес една мотика, дълга 0,24 м, диаметърът на рога в горния ѝ край е 0,08 м (обр. 33, *а, б*). Долният край на мотиката е изострен косо. Гъбестата материя в горния край на рога е изчистена, вследствие на което се е получила дупка с диаметър 0,045 м, в която се набивала клонеста дръжка, приличаща на кука. Мотиката била използувана за копан, поради което острието ѝ е изтъркано и излъскано. От еленов рог е направена една киркомотика. По-тъпият край на киркомотиката е изострен по посока на дупката за дръжката ѝ, а тънкият ѝ край е заоблен (обр. 34, *а*). В късноенеолитната смет на могилата се откриха седем остри части от киркомотики и три тъпи с различна големина. Някои от тях са представени в обр. 35. Интересно е да отбележим, че между намерените мотики имаше една, която е направена от долна дясна челюст на свиня (обр. 34, *б*). Предната част на челюстта е изострена, а задната или горната част се при-

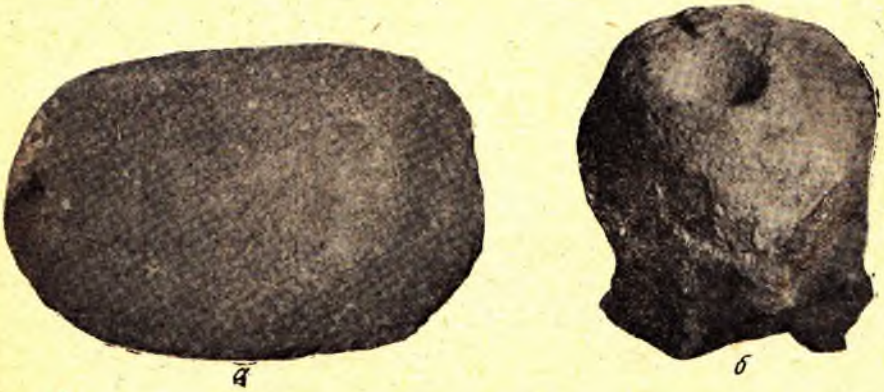

Обр. 30 (*а, б*). Каменни оръдия
Fig. 30 (*а, б*). Outils en pierre

Обр. 31. Части от диабаз
Fig. 31. Fragments de diabase

Обр. 32 (*а* — *г*). Каменни оръдия
Fig. 32 (*а* — *г*). Outils en pierre

Обр. 33 (*а*, *б*). Мотика от еленов рог
Fig. 33 (*a*, б). Houe d'un corne de cerf

вързвала към дръжката. По-дребни предмети, направени от кости, които изкопахме от късноеолитната смет, са:

1. Дванадесет длета и части от тях. Те са дълги от 0,04 до 0,14 м и имат диаметри от 0,015 до 0,02 м (обр. 36, *а*).

2. Осем плоски гладачки за глинени съдове. Те имат триъгълна форма. Долните и горните краища на гладачките са заоблени. Дължината им е от 0,1 до 0,14 м, широчината им при основата е от 0,02 до 0,03, а дебелината — от 0,002 до 0,004 м. С такива гладачки са изглаждани глинени съдове (обр. 36, *б*).

3. Глинени съдове, украсени с вдлъбвания от дървени и костни шарилки на устията и външните им страни. Такива костни шарилки са представени в обр. 36, *в*. За шарилки на глинени съдове са използувани черупките на морската мида Mytilus edulis. Хората изтърквали краищата на черупките на споменатата мида и ги приспособявали за шарилки на глинени съдове (обр. 37, *а*). Такива шарилки изкопахме четири броя.

4. Шила, направени от кости. Те имали много голямо приложение в домашния живот на хората. Това се вижда от 47-те шила и части, които изкопахме. Те са направени от еленови рога, кости на птици и дребни четириноги. По някои от тях личат следи от резки, причинени от кремъчни ножове. Дължината им достига от 0,03 до 0,14 м, а диаметърът им е от 0,005 до 0,01 м (обр. 37, *б*, *в*).

5. Други предмети, които се намериха в късноеолитната смет на могилата, направени от кости, са един прешлен, направен от чашката на бедро на говедо, диаметър 0,065 м (обр. 37, *г*); два пръстена, направени от кухи кости, с диаметър 0,025 м (обр. 37, *д*), и няколко кухи кости с дупка в единия край (обр. 37, *е*).

В късноеолитната смет се намериха множество останки от диво говедо, мечки, диви свине, кози, сърни, северни и обикновени елени, бобри, птици, риби, черупки от охлюви, речни и морски миди, домашни кучета, свине, овце, дългороги и късороги говеда и кръстоска между двете говежди раси, овъглени зърна от пшеница, ечемик и др.

В селището са дошли по пътя на размяната лидитните скали, от които са правени тесли, черупките на морските миди Spondylus, Cardium, Mytilus edulis, Pectunculus, Pecten и всички културни растения.

Обр. 34 (*а*, *б*). Киркомотики от кост
Fig. 34 (*a*, *б*). Houe-pioche et houe en os

Местната и импортираната глина също били обработвани в селището. От тях са правени кирпичи, подови и стенни мазилки, ваяни с ръце глинени хранилища, попняци, съдове, идоли на хора, култови масички, тежести, прешлени, разпределители, топки и много други предмети. От тях най-разпространени са глинените съдове и части. По тяхното разпространение в късноеолитната смет на могилата се определя тая култура. Съдовете са правени от добре пречистена глина с ръка. В глината има значително количество графит. Такава глина няма в околността на селището. Вероятно тя е донасяна от долината на р. Марица или от Родопската област, откъдето са донасяни червената и бялата глина за мазане на жилища, графитът, червената и бялата охра. Повечето от съдовете са черни и много добре излъскани.

Обр. 35 (*1—9*). Части от киркомотики от еленови рога
Fig. 35 (*1—9*). Parties de houes-piochesen corne de cerf

Когато са изсушени, при почукване звънят ясно, но при престояването им повече в земята и във влага те стават много крехки и трошливи. Поради това голяма част от глинените съдове така се разсипват и натрошават при разкриването им, че не сме в състояние да ги реставрираме. Повечето от съдовете имат черен цвят. При повторното им изпичане през време на опожаряване на жилищата те придобиват червен цвят. Груба изработка и червен цвят имат най-вече купите. Най-разпространени са плоските, подобни на сач съдове с цилиндрични крачка и черните кани с високи дръжки с издатъци за хващане. Те са характерни за късноеолитната култура у нас. Краката на разлатите съдове (обр. 38) са правени много по-рано от съдовете. Те са полуизсушавани и когато се извая съдът, грънчарите набивали горните им заострени краища в съда, след което ги замазвали с глина. По тоя начин горният край на крачетата се одебелявал. Това се вижда от счупването на много крака на местата на слепването им със съда (обр. 39, *1* и *5*). В късноеолитната смет на селището изкопахме 640 крачка на глинени съдове. Те са дълги от 0,01 до 0,14 м и имат среден диаметър от 0,01 до 0,06 м. Късите и с форма на пресечен конус крачка са 100. Те са от дъна на гаванкоподобни съдове или крушовидни кани, а останалите 530 са с цилиндрични крачка на сачоподобни съдове. Около десетина крачка на съдове имат плоскоовална форма. Ако разделим броя на изкопаните 640 глинени крака на съдове на три или четири, колкото са имали съдовете, ще видим, че броят на глинените съдове, от които са отчупени, е между 213 и 160.

Някои от каните имат плоски дъна и цилиндрична форма (обр. 12, *а*), а други имат крушовидна форма с хлътнали дъна (обр. 5, *б*) или крачка (обр. 5, *А* и обр. 21, *2*).

В късноеолитната смет на могилата изкопахме 735 части от високи дръжки на кани с издатъци за хващане. От тях 673 са черни, а 62 са кафяви. Те са високи от 0,05 до

Обр. 36 (*а, б, в*). Предмети от кост
Fig. 36 (*а, б, в*). Objets en os

Обр. 37 (*а—е*). Предмети от кост
Fig. 37 (*а—е*). Objets en os

Обр. 38. Крака на разлати глинени съдове
Fig. 38. Pieds des vases plats, en argile

0,14 м. Имат кръгло напречно сечение с диаметър от 0,01 до 0,04 м. Всяка дръжка на кана се състои от отвесна и хоризонтална част. Те били правени от глина и полуизсушавани, след което са поставяни на току-що изваяни кани Това се вижда от счупването на дръжките на местата на замазките им с каните (обр. 40). Обикновено отвесната част на дръжката е по-дълга от хоризонталната. Долният край на отвесната част на дръжката се забива в търбуха на каната и замазва за него, а горният се набива във външния край на хоризонталната част на дръжката и замазва за нея. Вътрешният край на хоризонталната част на дръжката се набива в шията на съда и замазва за нея. Отгоре отвесната част на дръжката завършва с издатък за хващане, който при каните с плоски дъна и цилиндрична форма е цилиндричен (обр. 41), а при каните с крачка завършва отгоре с пъпка, която има най-различна форма (обр. 42). Гледани отвън, всички дръжки на каните приличат на късноеолитни идоли на хора. Някои от тях имат пъпчести издатъци от външната страна, които напомнят носовете на идолите (обр. 43).

Населението на селището през късния неолит си служело с разлати съдове, чаши, купи, кани и крушовидни глинени съдове. Това се вижда не само от изкопаните в жилищата глинени съдове, но и в сметта на могилата.

Между тях представлява интерес един съд с тъмнокеремиден цвят и форма на два пресечени конуса, споени откъм широката страна, вис. 0,175 м, диаметър на устието и дъното 0,14 м, деб. 0,006 м. Дъното на съда е плоско. То е шлифовано и излъскано много добре. Съдът е счупен на няколко части и възстановен (обр. 44).

Обр. 39 (*1—5*). Крачка от глинени съдове
Fig. 39 (*1—5*). Pieds des vases en argile

Обр. 40. Част от дръжка на кана
Fig. 40. Partie d'une anse de carafe

Обр. 41. Форми на дръжки
Fig. 41. Formes des anses

Обр. 42. Части от дръжки
Fig. 42. Parties de anses

Обр. 43. Части от дръжки
Fig. 43. Parties des anses

Обр. 44. Глинени съдове
Fig. 44. Vase en argile

В късноенеолитната смет изкопахме много части от култови масички. Те са трикраки и имат коритца, високи от 0,04 до 0,12 м, дълги от 0,01 до 0,15 м и дебели 0,01 до 0,02 м. Широчината на крачката им е почти еднаква с височината на коритцата им. Те са лъскаво черни и много рядко тъмнокафяви. Украсата им се състои от инкрустирани с бяла охра окръжности или кръгове, разделени с инкрустирани диагонали, четириъгълници, концентрични четириъгълници, счупени линии и такива във форма на рибена кост, шахматна украса и др. (обр. 45).

Хората ваяли в селището през късноенеолитната епоха глинени идоли на хора. Това се вижда от сто и четиринайсетте части от глинени идоли на хора, които изкопахме от могилата. Най-много са глинените фигурки на жени. Най-старите фигурки на жени са много просто стилизирани. Те са правени от добре пречистена глина. Имат лъскаво черен или сив цвят и не са изпечени много добре, поради което са натрошени. Изкопаните части от идоли на хора се разпределят така: 28 глави, 10 бюста с глави, 23 бюста без глави, 7 бюста с коремокрайници, 9 коремокрайника, 1 торсо и 36 крака на идоли. В най-долните селищносметни напластявания на могилата се намират глави от идоли на хора, които приличат на къси цилиндри. На тях не се различава главата на идола от шията (обр. 46, *1* и *5*). Главите на идолите отгоре завършват плоско (обр. 47, *4*, *8* и *12*; обр. 46, *1*, *2*, *3*, *8*, *9* и обр. 48, *1*). Глиненият идол на жена в обр. 48, *1* има дупка на главата си, дълбока 0,015 м. Две глави от идоли на хора, представени в обр. 47, *3* и обр. 48, *2*, са конусовидно заострени и извити назад. Това не може да бъде естествената форма на човешката глава. Вероятно с изострянето и извиването назад на главата примитивният скулптор се е стремял да представи косата или шапката на идола. Останалите глави на идоли в обр. 47, *1*, *2*, *9*, *10*, *11*; обр. 46, *5*, *6*, *7* и обр. 49, *1* и *2* и др. са тъпоконусовидни. По-реалистично са изваяни главите на ония идоли, които произхождат от най-горните късноенеолитни напластявания. Средно място между тях заемат глинените идоли на хора, които изкопахме в средата на късноенеолитната смет. Към последните спадат ония идоли на хора, на чиито глави са означени лицата само с една пъпка, която представлява носът на човека (обр. 47, *1—11*), или са изваяни носът и очите с 2 вдлъбнати черти, напречно на носа (обр. 46, *8* и 48, *2*). Към края на неолита и началото на каменно-медната епоха главите на идолите се моделират доста реалистично. На тях са инкрустирани с бяла охра косите на хората (обр. 47, *10* и *11* и обр. 51,) *8* по начин, представен в обр. 49, или така са моделирани главите на идолите, че лицето им не се различава от човешките (обр. 47, *12*).

Бюстовете на идолите са моделирани по един и същ начин. Долният край на шиите на идолите на хора се разширява в раменете и ръцете, които обикновено са опънати встрани. На някои идоли под мишниците има дупки (обр. 48, *2*). Вероятно с тия дупки се цели да се представят подпрените на кръста ръце или за привързване и окачване на идолите. На гърба на идола в обр. 48, *2* има гърбица между плешките. Гърдите на идолите се представят като пъпки. От това се вижда, че повечето от идолите са на жени (вж. обр. 46, *1—16*; обр. 48, *1* и *2*; обр. 50, *2*, *3*, *4* и *6* и обр. 51, *1*, *2*, *3*, *4*, *6*, *7*). Изключения правят само бюстовете на идолите, представени в обр. 50, *1* и *5*. На тях не са ваяни гърди, поради което трябва да се приеме, че са на мъже. Обикновено телата на идолите под ръцете и гърдите се стесняват и наново разширяват в областта на корема и таза. Над гръдта на запазената лява част от бюст на идол, представен в обр. 46, *9*, има изпъкнатина. Вероятно това е дланта на дясната ръка, свита и поставена над лявата гръд. Представените в обр. 46, *4* и *16* идоли имат две успоредно инкрустирани линии под тъп ъгъл и опасват шията. Такава е украсата на гърдите и на идола, представен в обр. 50, *6*. Тези украси приличат на гердани около шиите на идолите. На телата на една лява част от идол на човек (обр. 51, *1*) и един бюст на идол на човек (обр. 51, *2*) са инкрустирани с бяла охра орнаменти, които много напомнят на части от облекло. За облекло или татуировка може да се вземат и инкрустираните с бяла охра бюстове на идоли на хора, представени в обр. 51, *4*, *5* и *8*. Идолите на хора, по чиито бюстове има инкрустирани с бяла охра орна-

Обр. 45. Части от култови масички
Fig. 45. Fragments de tablettes de cultes en argile

Обр. 46. Глинени идоли на хора
Fig. 46. Idoles humains en argile

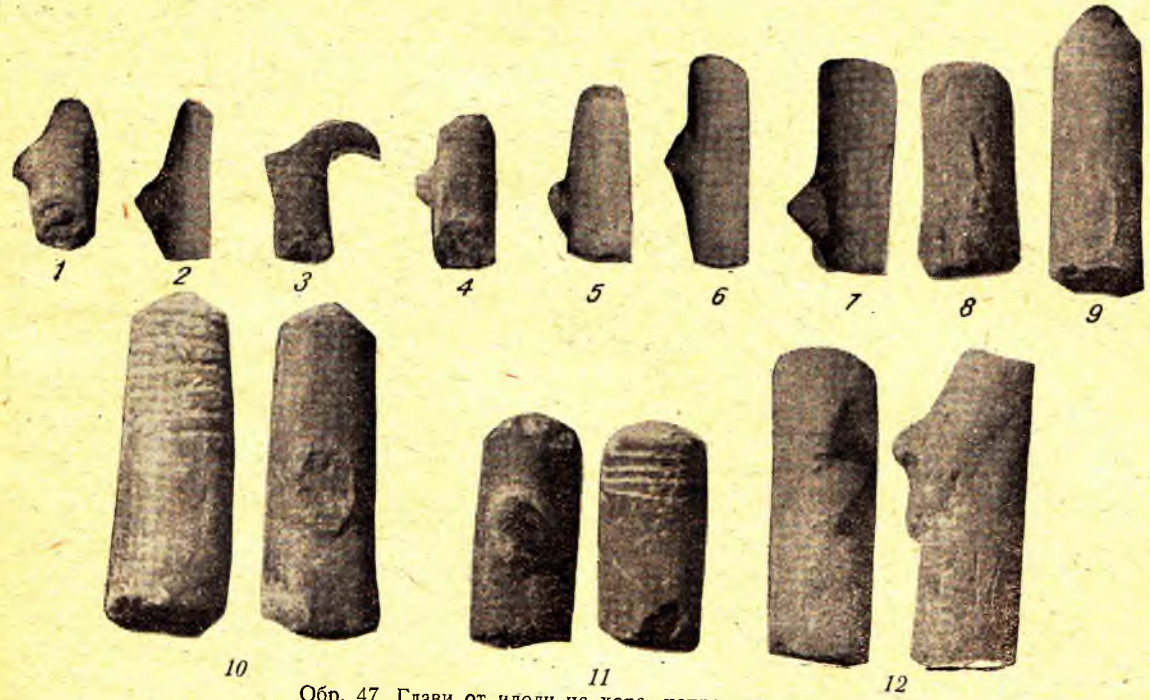

Обр. 47. Глави от идоли на хора, направени от глина
Fig. 47. Têtes des idoles humains en argile

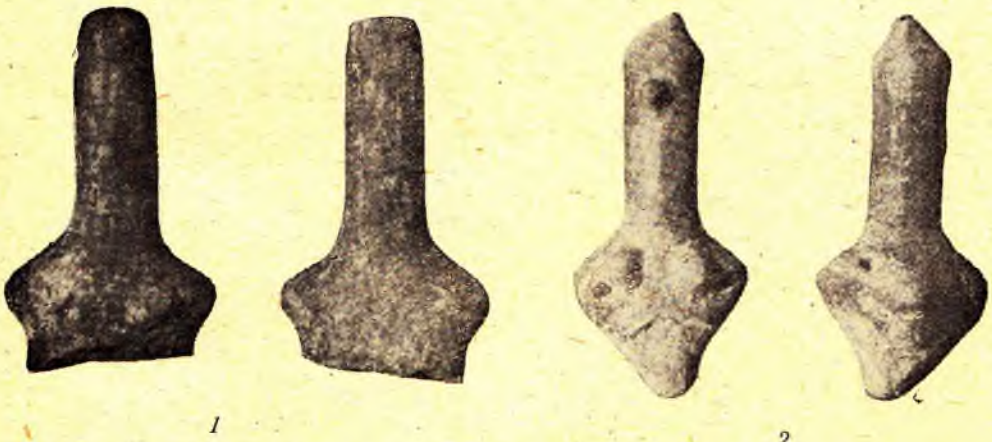

Обр. 48. Бюстове на глинени идоли на хора
Fig. 48. Bustes des idoles humains en argile

Обр. 49. Глинени идоли на хора
Fig. 49. Idoles humains en argile

менти, отразяват прехода от късноеолитната идолна пластика към тая на каменно-медната епоха.

Късноеолитните идоли на хора са правостоящи и седящи. Това се вижда от моделирането на коремокрайниците им. Правостоящите идоли са представени с развити гърди и изпъкнали коремни и задни части. Те са на жени. Тазът и краката им са моделирани във форма на цилиндър. Долният край на този цилиндър е плосък. На него идолите се закрепват прави. На представените в обр. 52, *1*, *5*, *7* и *8* и обр. 51, *3*, *5*, *7* идоли са запазени телата и коремокрайниците, а на идолите, представени в обр. 52, *1*, *2*, *3*, *4* и *9* и обр. 51, *5* са запазени части от корема и коремокрайниците. Върху коремната област на идола на жена, представен в обр. 51, *3*, е инкрустиран с бяла охра ромб, ориентиран с острите си ъгли отгоре надолу, а в него са инкрустирани четири къси линийки. Коремокрайникът на идола на жена, представен в обр. 51, *5*, има форма на овално-четиристенна призма, украсена с инкрустирани точки. Този начин за представяне на правостоящите идоли на жени не очертава анатомията на човешките коремокрайници. Само пръстите на ходилата в някои идоли се очертават в основата на цилиндъра (обр. 52, *2*, *5* и *8*) или пък задницата, какъвто е случаят в обр. 52, *9*. Това ни навежда на мисълта, че коремокрайниците са на облечени правостоящи идоли на хора, предимно жени, с дълги до ходилата дрехи. За облечен в дреха идол на жена може да се вземе и бутилковидният предмет в обр. 51, *8*. Главата на идола е сплескана от двете страни. Над челото на идола има инкрустирана с бяла охра линия, а също и от двете страни на лицето под нея. Коремокрайникът на идола е украсен с орнамент от инкрустирани линии с точки, които приличат на облекло. Главата на

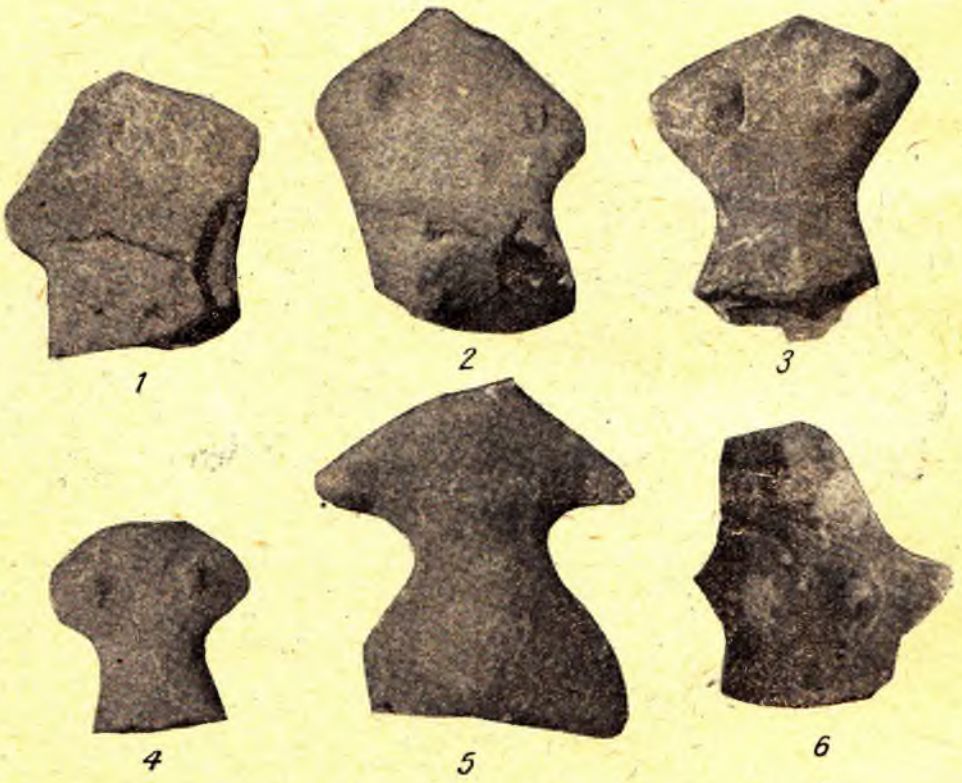

Обр. 50 (*1—6*). Глинени идоли на хора
Fig. 50 (*1—6*). Idoles d'hommes en argile

Обр. 51(*1—8*). Глинени идоли на хора
Fig. 51 (*1—8*). Idoles humains en argile

друг правостоящ идол е цилиндрична. Отгоре плоска. Лицето му е маркирано само с една пъпка която означава носа на идола. Бюстът и коремокрайникът на идола са изваяни така, както са изваяни телата на всички правостоящи идоли на жени, само че задната част на идола е развита в съд, висок 0,07 м, диаметърът на устието е 0,06 на 0,045 м, дебелината на стените му — 0,013 м, а дълбочината 0,065 м. Височината на целия идол е 0,175 м, широчината при ръцете 0,06 м, а дебелината при гърдите— 0,02 м (обр. 53, *а*, *б* и *в*).

На пръв поглед представеният в обр. 51, *7* идол на жена изглежда, че е прав, но от четирите крака на стол, с който завършва отдолу идолът и на който стои изправен, се вижда, че жената е седнала на стол. Лявата гръд и половината на идола е олющена от лопатата през време на разкопките.

Към седящите идоли трябва да отнесем и торсото на черен глинен идол на жена, който е изкопан на пода на жилище A_3 до огнището (скица IV, A_2 и обр. 52, 10), един коремокрайник на седящ глинен идол на човек (обр. 52, *б*) и 31 крака на седящи глинени идоли на хора, от които 19 са десни, а 12 — леви, и 5 крака на прави идоли, от които 2 са десни и 3 — леви. Коремокрайникът на глинения идол на човек в обр. 52, *б* е насреща. От него са запазени части от стомаха и десният крак. Кракът му е свит в коляното надолу. Ходилото е изваяно с 3 пръста. Типични крака на седящи глинени идоли на хора са представени в обр. 54, *а*, а на правостоящи — в обр. 54, *б*.

Към идолите на хора следва да причислим една призматична тежест и един прешлен. На едната страна на тежестта има пъпка, представляваща носът на идола. Тази тежест прилича на изкопания идол на човек от селищната могила Топраасар при с. Борец (бивше Салалии), Пловдивско.[1] От него се различава само по това, че на горния край на призматичната тежест идолът няма изобразена коса като салалийския идол (обр. 55, *б*).

[1] Б. Дякович, Могилата Топраасар при с. Салалии, П., Сп., XX, 1908, кн. 69, 387, обр. 34.

Обр. 52 (*1–10*). Глинени идоли на хора
Fig. 52 (*1—10*). Idoles d'hommes en argile

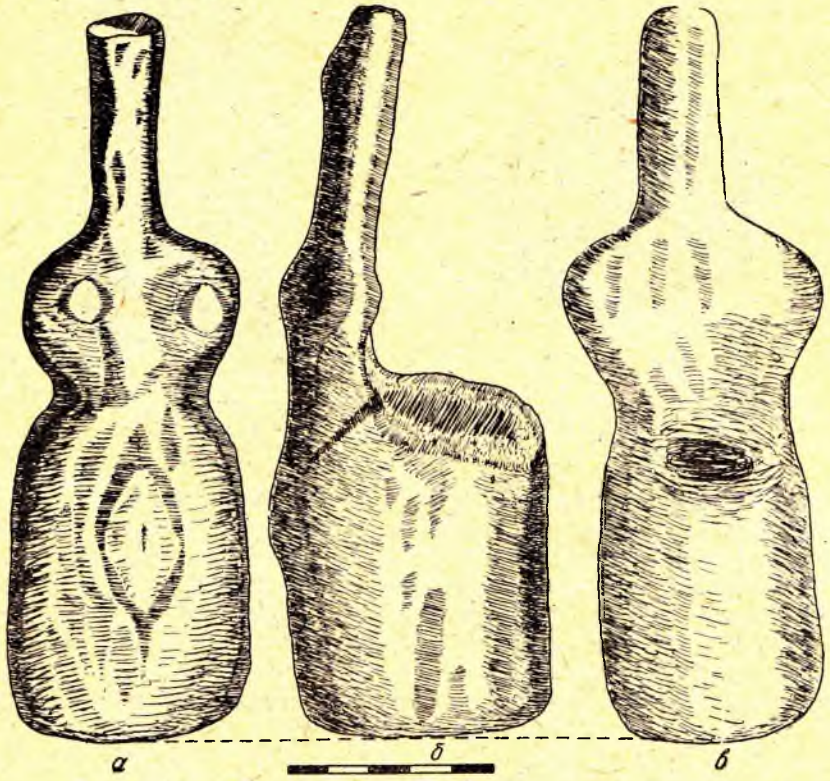

Обр. 53 (*а, б, в*). Глинен идол на жена
Fig. 53 (*а, б, в*). Idoles d'une femme en argile

Обр. 54 (*а, б*). Крака на глинени идоли на хора
Fig. 54 (*а, б*). Pieds d'idoles humains en argile

Обр. 55 (*а, б*). Глинени идоли на хора
Fig. 55 (*а, б*). Idoles d'hommes en argile

Прешленът е изваян от глина. Има черен цвят. Диаметърът му е 0,04 м, а дебелината в най-изпъкналата част — 0,025 м. От лицевата му страна са изваяни две заоблени пъпки, които заедно с удължената дупка на прешлена оформяват лице на човек (обр. 55, *а*).

Простата стилизация на най-старите късноеолитни идоли на хора трябва да се обясни с току-що появилата се идолна пластика. Глинените фигурки на жени и мъже са материални обекти на наследствения тотемизъм през развитието и разцвета на матриархално-родовия строй. Поради тази причина те се явяват в края на неолита, усъвършенствуват се през първата половина на каменно-медната епоха и изчезват през втората й половина. Гли-

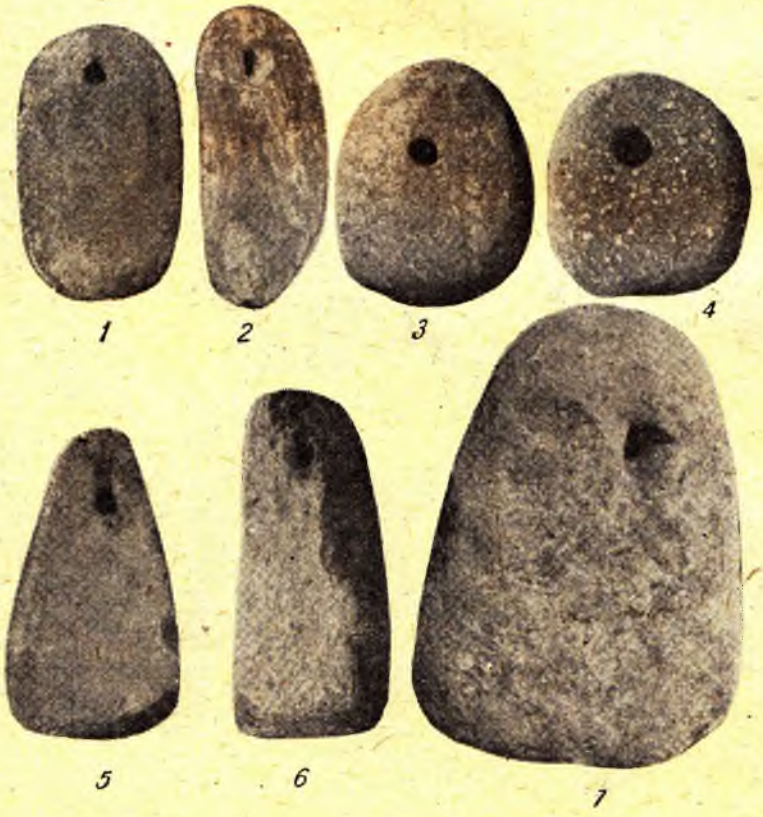

Обр. 56 (*1—7*). Глинени тежести
Fig. 56 (*1—7*). Poids en argile

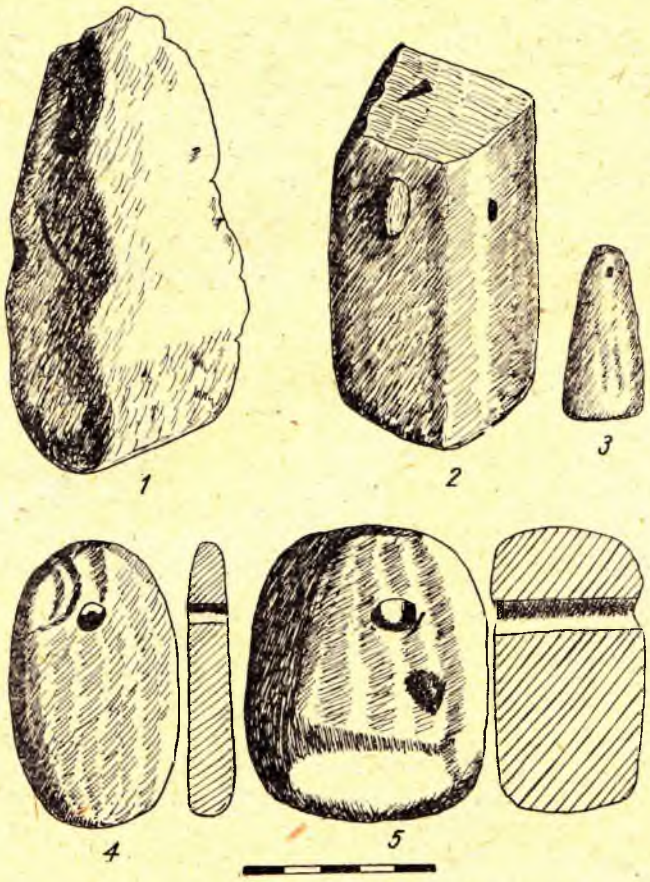

Обр. 57 (*1—5*). Глинени тежести
Fig. 57 (*1—5*). Poids en argile

[illegible]те фигурки на жени са олицетворение на култа към майката земя и прамайката, която се явява като родоначалничка и управничка на рода, покровителка и пазителка на своите [illegible] роднини.[1]

Други предмети, направени от глина, които изкопахме от късноенеолитната смет на [illegible]ата, са тежестите, прешлените, топките, гривните, кравайчетата и глинените разпредели. Глинените тежести са правени от неизпечена и изпечена глина. От неизпечена глина са правени плоско-овални и тъпоконусовидни тежести. Те представляват четиристенни призми [illegible] конуси с дупки в горните краища, високи от 0,1 до 0,15 м (обр. 56, *1—4*, *7* и 57, [illegible] 5), а от изпечена глина са правени тежести с плоско-овална и пирамидална форма (обр. 53, *1* и *2*). Някои от тежестите са много малки. Те имат пирамидална или цилиндрична форма (обр. 57, *3*).

Големите плоски прешлени с несиметрични дупки са правени от неизпечена глина (обр. 58, *3* и 60, *1—2*), а малките прешлени с диаметри от 0,025 до 0,04 м са със сплесната сферична форма. Те са направени от изпечена глина или части от глинени съдове и [illegible] симетрични (обр. 58, *4* и обр. 59, *1* и *3*) или несиметрични дупки (обр. 59, *2* и обр. [illegible], 3). Първите са служели като тежести за вретена, а вторите са използувани като [illegible] за мрежа за ловене на риба.

Глинените топки са сферични, с диаметри от 0,02 до 0,04 м (обр. 60, *4*, *6*), и яйцевидни—дълги от 0,02 до 0,04 м (обр. 58, *5* и 61). Те са правени от неизпечена глина. Служели са [illegible] тежести и бойни топки, хвърляни с ръка или прашка.

[1] Ж. О. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, Издат. АН, СССР Москва, 1937, 116.

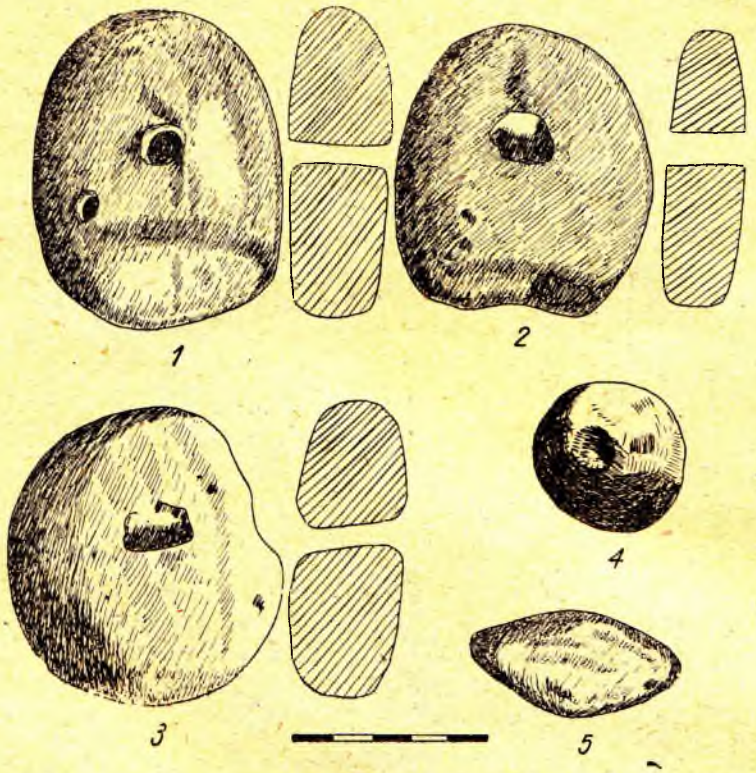

Обр. 58 (*1—5*). Глинени тежести и топка
Fig. 58 (*1—5*). Poids en argile et balle

Обр. 59 (*1—3*). Глинени прешлени
Fig. 59 (*1—3*). Fusaroles en argile

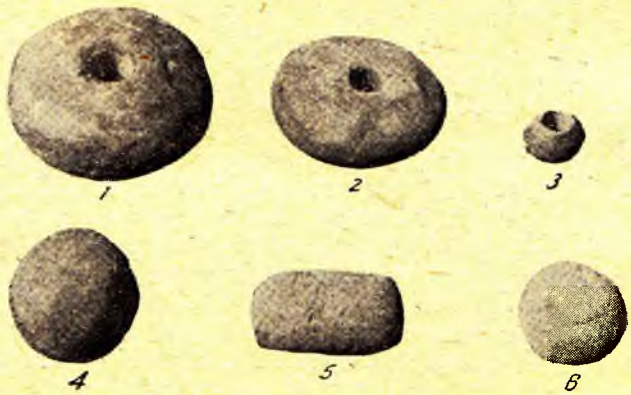

Обр. 60 (*1—6*). Глинени топки и прешлени
Fig. 60 (*1—6*). Boules en argile et fusaroles

Обр. 61. Яйцевидни топки
Fig. 61. Balles en forme d'oeuf

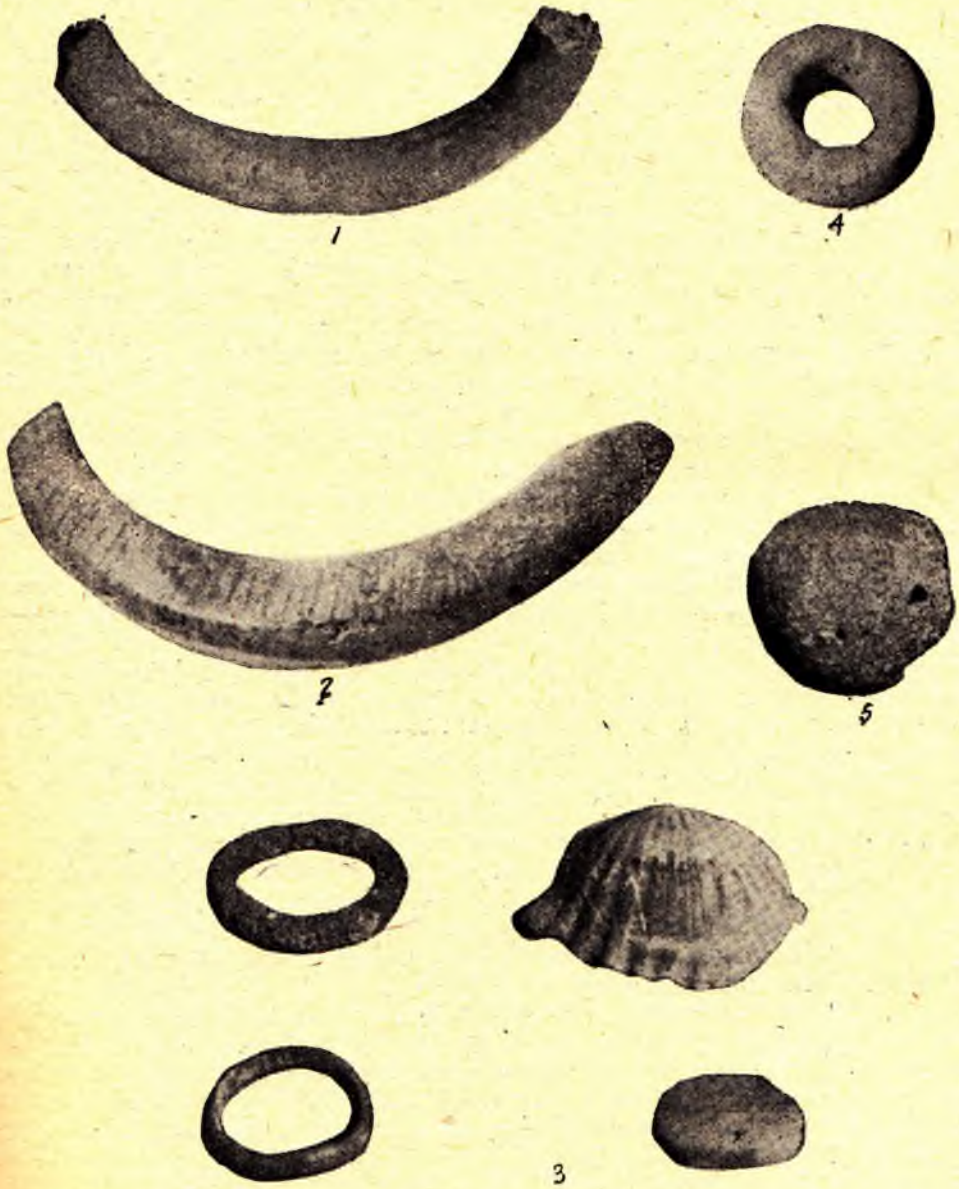

Обр. 62 (*1—5*). Части от глинени гривни, пръстени и мъниста
Fig. 62 (*1—5*). Parties de bracelets en argile, bagues et perles

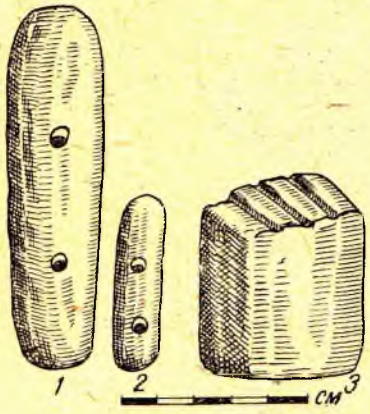

Обр. 63 (*1—3*). Глинени разпределители
Fig. 63 (*1—3*) Distributeurs en terre cuite

Трите кравайчета, които изкопахме, приличат по форма, размери и цвят на това кравайче, което изкопахме в жилището A_4, скица IV. Те служели като поставки на глинени съдове (вж. обр. 22, *3*)[1].

Множеството части от глинени гривни, които изкопахме, показват, че те били правени и използувани като украса на хората (обр. 62, *1* и *2*). Приложение в живота на хората са имали и глинените разпределители. Това се вижда от двата цилиндрични разпределителя с по 2 дупки (обр. 63, *1*, *2*) и част от призматичен разпределител с 3 дупки (обр. 63, *3*).

Над късноенеолитната смет на могилата се появяват енеолитни паметници. Те достигат до 3,5 м височина. На 1—2 м височина в могилата се откриха само два пода на сгради. Първия разкрихме през време на сондажните разкопки, които проведохме през лятото на 1945 година[2] в блокове *H—P*, номера *7—10*, скица V, A_1. Втория под на сграда разкрихме в блокове *M—O*, номера *8—10*, скица V, A_2. Той има правоъгълна основа, с размери 5 на 4 м, ориентиран с дългата си страна от север към юг. Върху югоизточния ъгъл на пода на сградата имаше един голям плосък камък и над него друг — по-малък. На юг от тях имаше купчина от дребни сиенитови и диабазови люспи, лющени при очукване на камъни за направа на оръдия. Близо до тях имаше 3 камъка с жлебове (обр. 64), стъргалки, 2 точила, части от кремъчни ламели, очукани тела на каменни оръдия и няколко диабазови камъка, донесени от Лауттепе. А в югозападния ъгъл на пода на сградата се намериха нарязани еленови рога и лоб от късорого говедо с роговите израстъци, очукани животински кости с цел да се изгладят на точила и направят на длета, шила и др. костни оръдия. Всичко това показва, че сградата била използувана за правене на оръдия. В тая работилница ще да са правени голяма част от оръдията, които се намират в енеолитната смет на могилата, накитите, мраморните съдове, идоли и гребени за украса на глинени съдове и други предмети.

На разни места и дълбочини в енеолитната смет на могилата изкопахме 9 късноенеолитен тип брадви, дълги от 0,04 до 0,06 м, широки при остриетата 0,015 до 0,04 м и дебели от 0,008 до 0,015 м. Някои от брадвите са много малки.

На брадвите приличат длетата-клинове. Те са правени от диабаз. Имат еднаква дебелина и широчина. Дължината им достига до 0,078 м, широчината и дебелината — до 0,04 м (обр. 27, *5*). Длетата-копачи са калъпести и с плоски страни. От първия тип длета-копачи изкопахме едно цяло и 4 части, а от втория тип — 4 цели и 2 части от длета-копачи. Дължината на първия тип длета-копачи достига до 0,04 м, широчината — до 0,04 м и дебелината — до 0,02 м (обр. 27, *6*), а дължината на късноенеолитния тип длета-копачи достига до 0,07 м, широчината — до 0,04 м и дебелината — до 0,025 м (обр. 27, *7*). Общият брой на длетата-копачи е 19. Двата типа длета-копачи са изострени косо. Те са правени от лидит, диабаз и кварцитни скали. От такива скали са правени и теслите. Те имат триъгълна или трапецовидна форма и са изгладени и изострени много добре. Имат косо изостряне и полуовално или правоъгълно напречно сечение. Полуовално напречно сечение имат калъпестият тип тесли (обр. 27, *2*). Формите им са по-стари от теслите с правоъгълно напречно сечение (обр. 27, *3*). В енеолитната смет на могилата изкопахме 4 цели и 2 тъпи части от калъпест тип тесли и 2 цели късноенеолитен тип тесли. Дължината на двата типа тесли е от 0,04 до 0,06 м, широчината при остриетата — от 0,03 до 0,035 м и дебелина — до 0,002 м.

Брадвите, теслите и длетата са дървообработващи оръдия. Тяхното разпространение и усъвършенствуване е във връзка с домостроителството. С брадвите са сечени, цепени и издялвани дървета; с длетата-клинове са цепени колове, с каквито бяха изградени стените на енеолитното жилище, а с длетата-копачи са дълбани или одялвани дърветата така, както и с теслите. На теслите по форма и функционално предназначение приличат мотиките. Те

[1] N. Hartuchi şi I. T. Dragomir, op. cit., p. 135.
[2] П. Детев, ц. с., 4, фиг. 9.

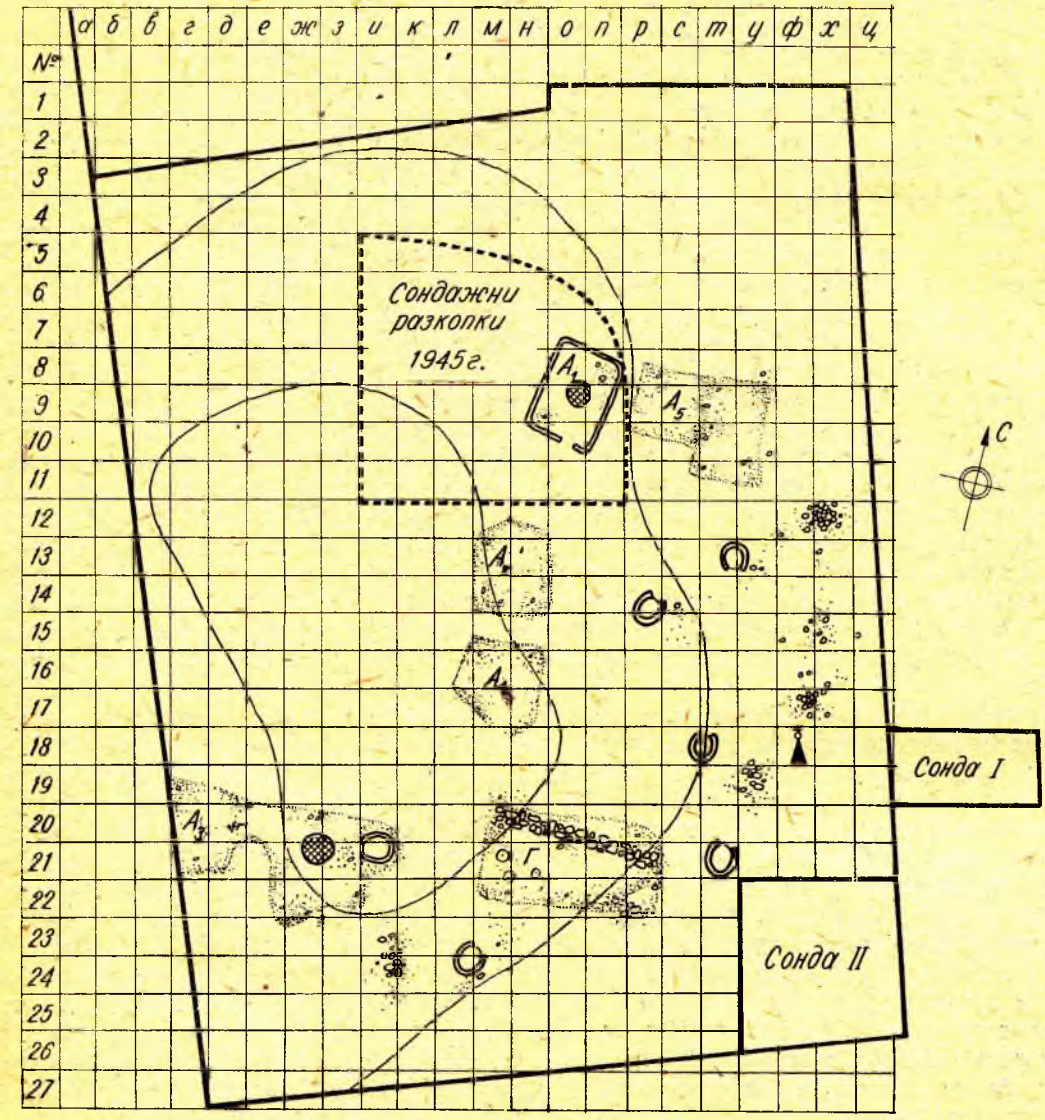

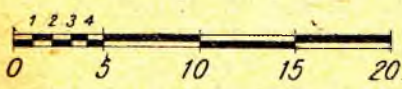

Легенда :

- Огнище
- Под на пещ
- Светилище
- Камъни
- Очертания на под (замазка)
- Стени
- Части от керамика и др. дребни находки

Скица V
Plan V

се различават от теслите по това, че с тях се копае пръст, а не се дялат дървета. Поради тази причина телата на мотиките са правени и от меки скали и не всякога се изглаждат идеално. Дължината на мотиките е от 0,05 до 0,08 м, широчината им при остриетата е от 0,04 до 0,06 м, а дебелината — от 0,01 до 0,016 м (обр. 27, *4*).

Други каменни оръдия са: част от боздуган и брадви-чукове, направени от диабаз (обр. 27, *8*), част от мраморен брадва-чук (обр. 27, *9*), 8 хромела, направени от сиенит, сотирски гнайс и конгломерати; хаван, направен от сиенит; 16 каменни бойни топки, направени от млечен кварц; 1 каменна разтрашовка; 3 каменни тежести; 2 точила; 12 каменни гладачки; 4 диабазови камъка със следи от жлебове; 1 мраморен гребен с 4 зъба за украса на глинени съдове, височина 0,03 м, широчина 0,035 м и дебел. 0,003 м (обр. 65); няколко кремъчни конкреции; части от кремъчни ножове и други оръдия, направени от восъчножълт и сив кремък; 3 части от мраморни съдове, подобни на гаванки, и др. Освен това в енеолитната смет на могилата изкопахме 10 длета, 27 шила, игла, мотика, 2 върха за копия, 2 чука, сърп, обеца, плоски гладачки за глинени съдове и др., правени от кости и рога, които по форма не се различават от късноенеолитните. От костните оръдия особен интерес представлява сърпът, направен от еленов рог, със зъби от кремък. Той беше изкопан на 2,20 м дълбочина в могилата, в кв. Т—№ 19, скица III. Строшен е на три части, от които се намериха само връхната част и дръжката му. Липсваше средната част на сърпа. Лицето на сърпа е изгладено плоско отгоре и отдолу. Дръжката му има формата на трапезоид. Той има дължина около 0,3 м и среден диаметър на напречното му сечение 0,03 м. Предната част на сърпа с дръжката му дават напълно илюзия за образа му. На вътрешната страна на върха е изкопан тесен и дълбок жлеб. В него бяха втикнати три кремъчни зъба. Набиването им в жлеба започвало от върха на сърпа. Първият кремъчен зъб се притискал отпред и от двете страни с дълбоките стени на жлеба, а задната му част се притискала със следващия кремъчен зъб. Последният кремъчен зъб се притискал с тъп четвъртит дървен клин, който се набивал в дупка с такава форма до дръжката (обр. 66).[1]

Първобитните хора правели от черупките на речните и морските миди Mytilus edulis оръдия за шарене на глинени съдове и украшения така, както и през късния неолит. Такива оръдия за шарене на глинени съдове изкопахме 5 броя. Три от тях са направени от черупките на морската мида Mytilus edulis, а другите две — от черупки на речни миди.

Енеолитното население на селището измазвало подовете и стените на сградите с червена (лимонит) и бяла глина. Смесена със слама, червената глина се използувала за дебело измазване подовете и стените на сградите, а с калта от бяла глина са белосвани стените и подовете на жилищата. Отгоре подовете са били мазани от 1 до 10 пъти, поради което се образували толкова пласта червена глинена мазилка, докато стените са мазани само с един пласт. Обикновено под подовата мазилка следва 0,3 м дебел пласт от червена глина, примесена с части от глинени съдове. В паянтовите стени на разкритото през 1945 г. жилище се очертаха дупки на изгнили и овъглени колове. Те били цепени и набивани на 2—3 см един от друг. Отвън и отвътре коловете били измазани с дебели глинени мазилки.[2] Освен това из сметта се намериха много овъглени части от дървета, пръти и тръстика, които сочат, че дървото и тръстиката били използувани за градеж и гориво.

Двата пода на сгради, които открихме през време на разкопките в енеолитната смет на два декара пространство, са много малко, като се има предвид, че сградите в селищата през тази епоха са били много на гъсто. Това се дължи на унищожаване на подовете при копане на пръст от могилата за правене на кирпичи.

Между предметите, направени от печена глина, които се намират в енеолитната смет, преобладават частите от глинени съдове. Те са работени с ръка. Глината, от която са правени съдовете, е примесена с песъчинки и слама. Формите на глинените съдове не се различават от съвременните. Стените на съдовете са изглаждани с каменни (обр. 32, *г*, *1—3*) и плоски костни гладачки (обр. 36, *б*). Външните им страни, а понякога и вътрешните страни на глинените съдове са украсявани със заострени каменни, костни или дървени предмети (обр. 36, *в*, *г*), пръсти и нокти, черупки от речни и морски миди (обр. 37, *4*), мраморни гребени (обр. 65) и други. Глинените съдове са правени в селището от сръчни мъже и жени, на които не е липсвал натрупан опит. За това говорят негативните отпечатъци от тъкани

[1] В. „Отечествен глас", бр. 3895 от 23. VI. 1957.
[2] П. Детев, ц. с., 4, фиг. 9.

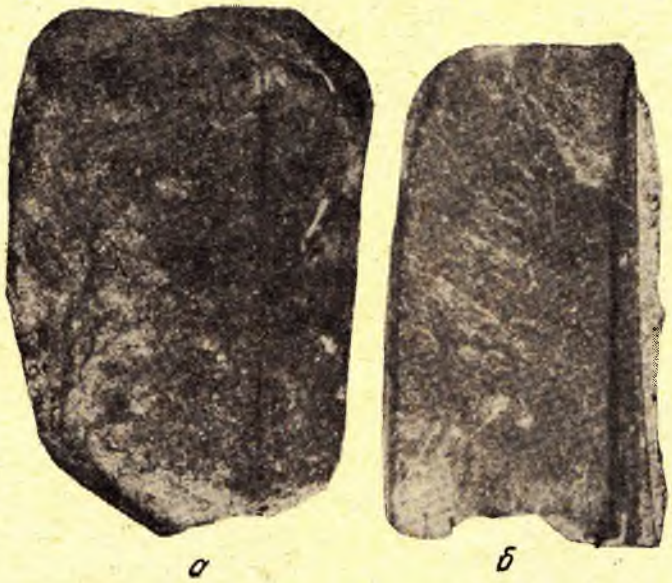

Обр. 64 (*а, б*). Камъни с жлебове
Fig. 64 (*а, б*). Pierres avec des rainures

Обр. 65. Мраморен гребен
Fig. 65. Peigne en marbre

Обр. 67. Отпечатък на рогозка върху дъно на глинен съд
Fig. 67. Empeinte de natte sur le fond de vase en argile

Обр. 66. Сърп
Fig. 66. Faucille

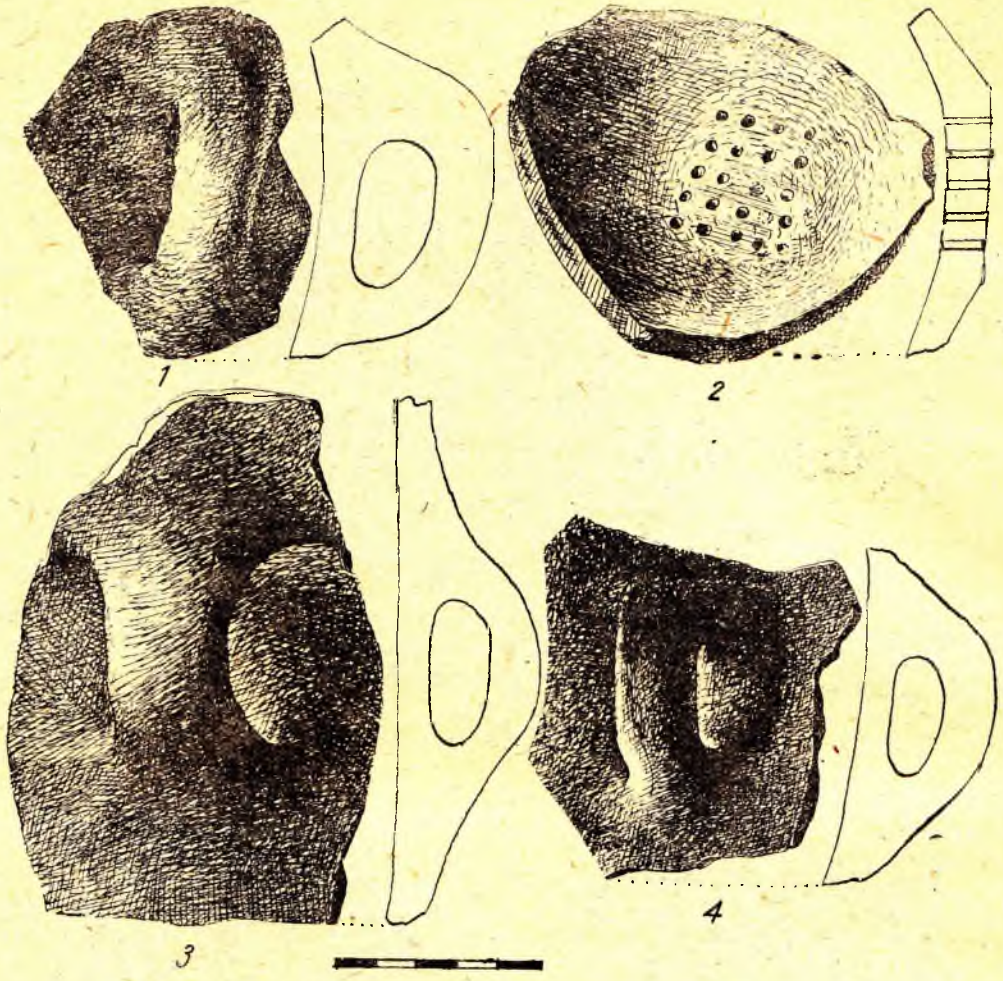

Обр. 68 (*1—4*). Дръжки и дъно на глинен съд
Fig. 68 (*1—4*). Anses et fond de vases en argile

на рогозки върху дъната на някои глинени съдове (обр. 67). Неизсъхналите още глинени съдове след направата им в жилищата се поставяли да съхнат в някой ъгъл на жилището върху постлания с постелка мазан с кал под на жилището. От тежестта на съда върху дъното му се отпечатвал негативът на грубата тъкан на постелката. След изсъхването на съда и изпичането му в грънчарска пещ негативният отпечатък се запазвал върху дъното на съда. Такива дъна на съдове с отпечатъци открихме около 100 броя. Изпичането на съдовете се извършвало в самото селище в специални грънчарски пещи. Повечето от съдовете и частите от тях са с черен цвят, а една малка част от тях са с червен цвят. Почти всички съдове имат плоски дъна, но се срещат съдове и със слабо хлътнали дъна. Между тях има дъна с дупки (обр. 68, *2*) и двойни съдове (обр. 69, *2*). Единични пъпчести дръжки с хоризонтални дупки за привързване с конец и окачване имат разлатите съдове, а крушовидните глинени съдове имат 2 или 4 пъпчести дръжки с отвесни дупки. Широки дръжки с плоско-овално напречно сечение имат чашите и каноподобните съдове (обр. 68, *1, 3, 4*). Не липсват съдове с дръжки, които имат кръгло напречно сечение с издатъци за улавяне и дръжки с езичеста форма. Последния тип дръжки имат някои големи глинени съдове с крушовидна форма.

Напълно запазени в естествената им среда енеолитни глинени съдове се намериха на пода на разкритото през 1945 г. жилище[1] и дребни глинени съдчета, подобни на детски

[1] П. Детев, ц. с., 4 сл., фиг. 12—16.

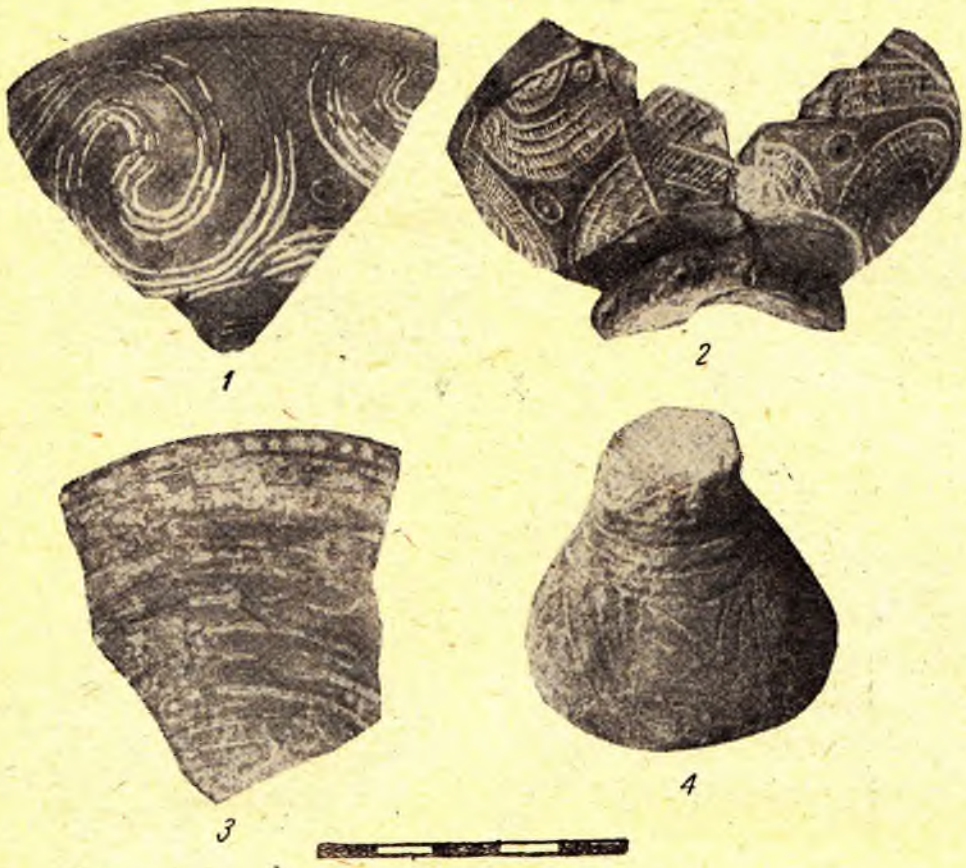

Обр. 69 (*1—4*). Части от глинени съдове
Fig. 69 (*1—4*). Fragments de vases en argile

играчки. Многото части от глинени съдове показват, че формите и украсите на енеолитните глинени съдове, които изкопахме от могилата, не се различават от досега разкритите у нас глинени съдове от каменно-медната епоха. Глинените съдове са украсени с волути, инкрустирани с бяла охра (обр. 69, *1—4* и 70) или рисувани с графит и червена охра (обр. 71, *А — Д*). Освен това срещат се съдове, които са украсени с триъгълници, четириъгълници, точки, окръжности, концентрични окръжности, кръгове, полукръгове и други фигури. Ако излезем от количеството на инкрустираните с бяла охра фрагменти на глинени съдове и ги сравним с тия, които са рисувани с графит, ще видим, че първите са повече в най-старите енеолитни напластявания — от 1,2 до 2 м. Средно място между тях заемат инкрустираните с бяла охра и рисувани с червена охра и графит части от глинени съдове. Рисуваните с графит части от глинени съдове се намират в горните напластявания на каменно-медната епоха от 2 до 3,5 м височина над естествената почва. Тази особеност на керамиката от каменно-медната епоха в селището е констатирана в Караново III и IV, а в Ясатепе като II и III култура.

На 3 части от глинени съдове, които изкопахме във втория културен пласт на могилата, има изобразено човешко лице, бюст и инкрустиран орнамент, който прилича на човешко лице или на животинско.

1. Лицето на човека е оградено в инкрустиран с бяла охра квадрат. Най-изпъкналата част на търбуха оформява веждите на човека. Носът е моделиран релефно, а така също и очите със зениците. Вън от четириъгълника се вижда инкрустиран с бяла охра геометричен орнамент. Дължината на орнамента е 0,13 м, широчината — 0,12 м, а дебелината му — 0,015 м. От това се вижда, че той е част от голям съд (обр. 72, *1*).

2. Бюстът на човек, моделиран на фрагмент от голям черен съд с плоски стени. Той е представен релефно, с ръце, вдигнати нагоре. От него са запазени вратът, гърдите със

Обр. 70. Части от глинени съдове
Fig. 70. Fragments des vases en argile

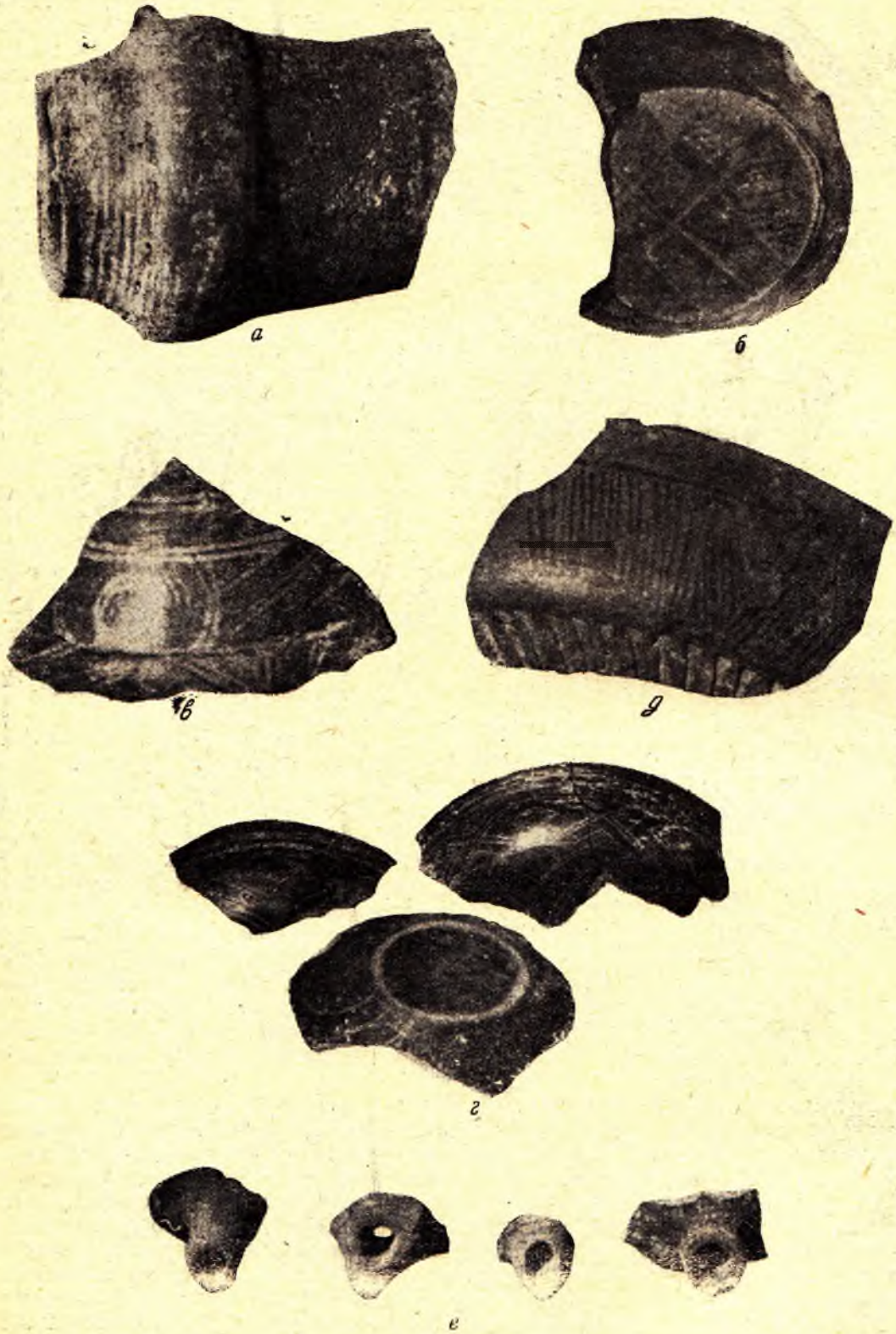

Обр. 71 (*а—е*). Части от глинени съдове
Fig. 71 (*а—е*). Fragments de vases en argile

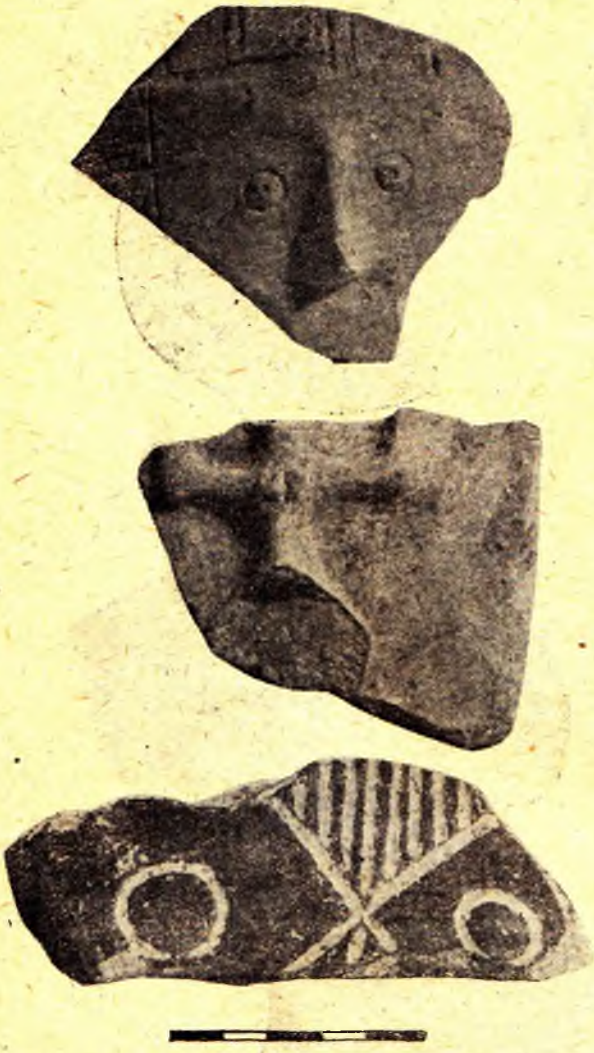

Обр. 72. Части от глинени съдове и изображения
Fig. 72. Fragments de vases en argile portant diverses figures

стомаха, а дланите на ръцете и горната част на коремокрайника са олющени. По гърдите на идола личи, че той е на жена. Дължината на фрагмента е 0,8 м, широчината — 0,075 м, а дебелината му — 0,013 м (обр. 72, *2*).

3. Фрагмент от черен глинен съд, на който е запазена част от лице на човек или животно, инкрустирано с бяла охра. Има дължина 0,085 м, широчина 0,032 м и дебелина 0,008 м. На фрагмента са запазени две инкрустирани окръжности и орнамент като представения в образец 72, *3*.

Глинените съдове, които изкопахме в пепелносметния насип от каменно-медната епоха, са:

1. Разлато глинено съдче с пепелив цвят, височина 0,03 м, диаметър на устието 0,075 м и дебелина 0,005 м. Устието на три места е очукано (обр. 73, *1*).

2. Глинена чаша с тъмнокафяв цвят и дръжка, вис. 0,046 м, диаметър на устието 0,032 м и деб. 0,004 м (обр. 73, *2*).

3. Черно глинено съдче с високо плътно дъно. То е грубо изработено, вис. 0,035 м, диам. на устието 0,03 м и деб. 0,004 м (обр. 73, *3*).

4. Глинено съдче с двойна конусовидна форма и тъмнокафяв цвят, вис. 0,07 м, диам. на устието 0,075 м, а на търбуха — 0,09 м и деб. 0,005 м (обр. 73, *4*).

5. Глинен съд с правоъгълна форма и тъмнопепелив цвят, вис. 0,065 м, дълж. на устието 0,12 м, шир. 0,11 м и деб. 0,01 м. Ръбовете на четирите ъгъла на съда са пробити отвън с по една отвесна дупка за привързване и окачване. Навярно в съда е наливана мазнина и е използуван като кандило (обр. 73, *5*).

Освен това в енеолитната смет на могилата изкопахме четири глинени похлупака (обр. 74, *1—4*), 2 лъжици и 1 дръжка от лъжица (обр. 74, *5—7*), 25 прешлена и части от такива, които по форма не се различават от късноенеолитните, 7 сферични и 7 яйцевидни топки, някои от които са инкрустирани с бяла охра (обр. 74, *8, 11*), идоли на хора и животни, култови масички, столове и други култови предмети.

През първата половина на каменно-медната епоха идолната и култовата пластика придобили голям разцвет. Идолите на хора са натрошени. През време на разкопките изкопахме енеолитни идоли на хора, 2 бюста с глави, 3 бюста с коремокрайници и без глави, 19 коремокрайника и 22 крака. Шестте глави на идоли на хора са стилизирани грубо и просто (обр. 75, *1, 2, 3, 4, 5, 6*). Лицата им са оформени чрез стискане с 2 пръста неизпечената още глина. По тоя начин се оформявал носът на лицето, което в много идоли напомня животинска муцуна (обр. 75, *6*). Веждите и устните на идолите са оформявани чрез вдлъбвания с клечки по неизпечената още глина (обр. 75, *1—6*). Ушите им са изваяни чрез сплескване на главата в ушната област, за да се изваят ушите и дупките на тях за накити (обр. 75, *1, 2, 3, 4, 6*). От бюстовете на идолите на хора в обр. 75, *7* и обр. 76, *2, 11, 12, 13* се вижда, че ръцете на идолите били опнати встрани. Гърдите са изваяни като вдлъбнати точки (обр. 75, *8* и обр. 76, *13*) или пъпки (обр. 75, *7* и обр. 76, *2, 11, 12*). Около шиите на

Обр. 73 (*1—5*). Глинени съдове
Fig. 73 (*1—5*). Vases en argile

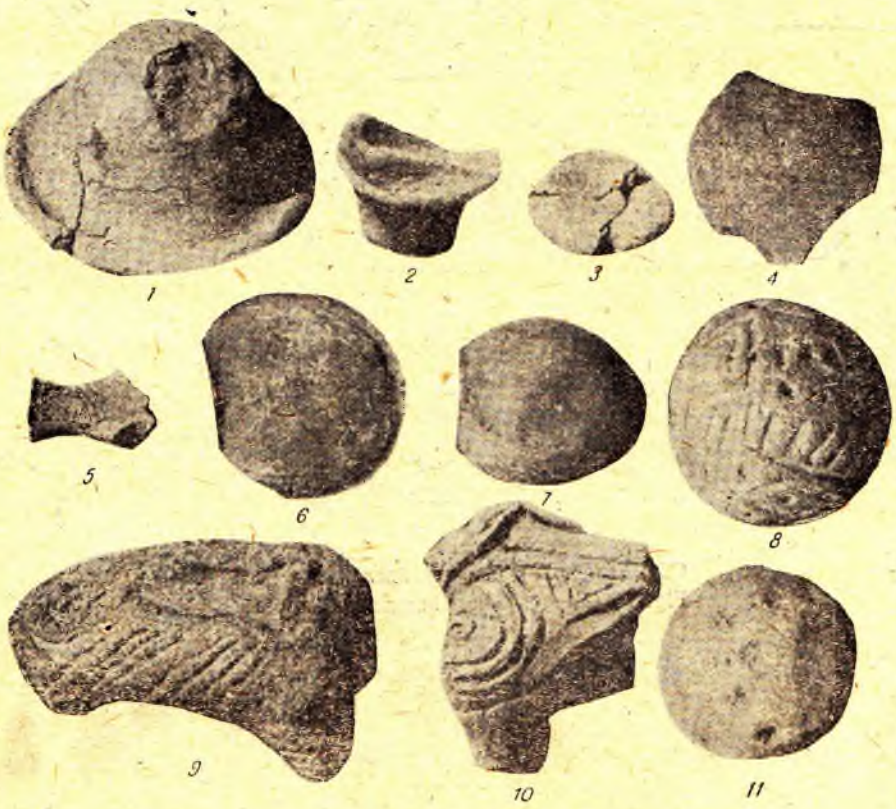

Обр. 74 (*1—11*). Различни предмети
Fig. 74 (*1—11*). Objets divers

Обр. 75 (*1—15*). Глинени идоли на хора
Fig. 75 (*1—15*). Idoles humains en argile

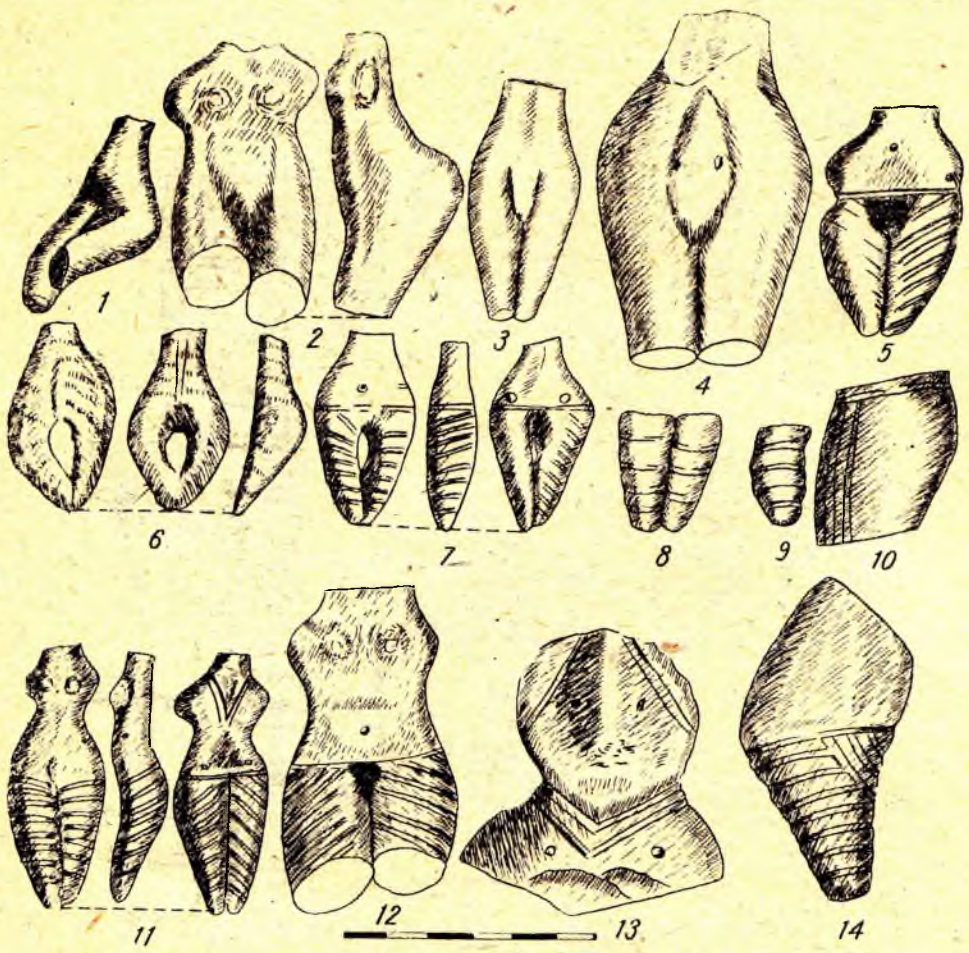

Обр. 76 (*1—14*). Части от глинени идоли на хора
Fig. 76 (*1—14*). Parties d'idoles d'hommes, en argile

някои идоли са инкрустирани линии, които дават илюзията на гердан или презрамки (обр. 75, *7* и обр. 76, *11*, *13*). Телата на някои идоли са изваяни голи (обр. 75, *7*, *8*, *9*, *10*, *13* и обр. 76, *1*, *2*, *3*, *4*), с инкрустирани с бяла охра линии на кръста като колани (обр. 75, *11*, *12*, *14*, *15*) и висящи ресни, които покриват отзад срамните части (обр. 75, *12*), или пък са с инкрустирани коремокрайници, каквито са представените в обр. 76, *5—12*, *14* и обр. 77, *1* — *5*. Коремокрайниците на 16 идола са инкрустирани с бяла охра. Орнаментът обхваща долната част на стомаха, над хълбоците, и покрива таза и краката. На някои идоли, каквито са представени в обр. 76, *5*, *7* и обр. 77, *1*, са изобразени точки на хълбоците. Може би с тая украса първобитният скулптор е желаел да представи облеклото или татуировката на идола. Пъпът на някои идоли е представен с вдлъбнато инкрустирана с бяла охра точка (обр. 75, *9*, *15*; обр. 76, *5*, *7*, *12*). На 2 идола на жени коремите в областта на пъповете са пробити с хоризонтална (обр. 78, *1*, *2*, *3*) и вертикална (обр. 78, *4*, *5*, *6*) дупка. Вероятно това е във връзка с вярването за зачеването на жената, при което пъпът е във връзка с вселилия се в нея дух. На идолите, представени в обр. 75, *13*, *14*, обр. 76, *3* и обр. 78, *1—6*, са изваяни половите органи на мъже, анусите на идоли на жени и половите им органи. Отличителен белег за женските идоли са дупките за обеци на ушите, каквито може би са носели и мъжете, и най-вече гърдите, изпъкналите кореми и развитите задни части около тазовете им.

Идолите на хора през каменно-медната епоха са правостоящи и седящи като късноеолитните. Правостоящи са идолите, представени в обр. 75, *8*, *9*, *11*, *12*, *13*, *14*, *15* и обр. 76, *3*,

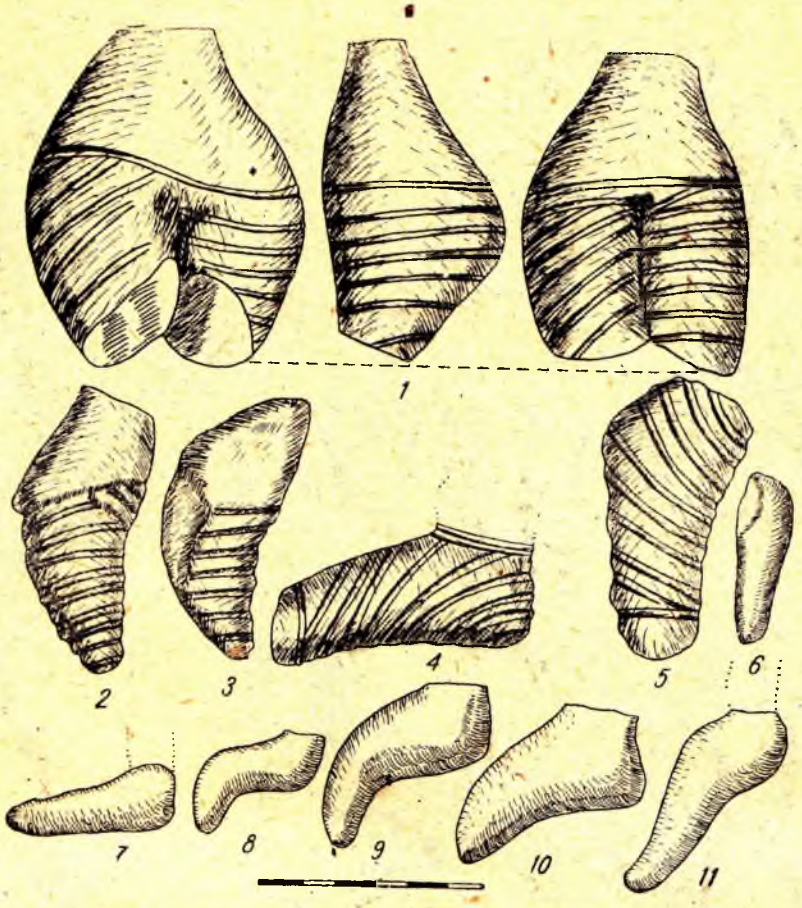

Обр. 77 (*1—11*). Части от глинени идоли на хора
Fig. 77 (*1—11*). Parties d'idoles d'hommes, en argile

а седящи — представените в обр. 76, *1, 4, 5, 12, 14* и обр. 77, *1—11*. Към правостоящите глинени идоли на хора трябва да прибавим и един бюст на мраморен идол на човек. Бюстът е направен от дребнозърнест млечнобял мрамор. Гърбът на идола е плосък, а предната част е оформена от две пресичащи се под ъгъл плоскости, които образуват лицевата страна на идола. Между главата и гърдите има врязвания от двете страни, които оформяват шията и отделят главата на идола от гърдите. Главата е кръгла. На лицето са издълбани две точки, които представляват очите на идола. С подобни точки са означени гърдите на човека. Бюстът е висок 0,02 м, широк при гърдите 0,011 м. Напречният му профил прилича на равнобедрен триъгълник с височина 0,06 м (обр. 75, *8*). Той напомня на втория тип костни идоли, които са изкопани у нас.[1] Мраморни идоли у нас са изкопани в землищата на с. Благоево, Разградско,[2] с. Сулица, Старозагорско, Гюндийската могила до Нова Загора, с. Борец, Пловдивско, Разград, Азмашката могила до с. Зора, Старозагорско, и др.[3] Те се отнасят към предмикенската епоха и се считат за местно производство.

Краката на правостоящите и седящите идоли завършват тъпоконусовидно или с ходила (обр. 76, *1, 9, 11, 14*). На едно ходило от кух глинен идол на човек е нарисувана с графит и изваяна обувка. Дължината на запазената част от ходилото е 0,16 м, вис. на обувката е 0,07 м, а диам. на крака над глезена е 0,09 м (обр. 79). От ваянето и боядисването на ходилото се вижда, че идолът е обут в обувка. Долницата ѝ е дебела и боядисана с червена охра. Отстрани ушите ѝ са боядисани с графит. Те имат оловносив цвят. При-

[1] В. Миков, Идолната пластика през новокаменната епоха, ИАИ, VIII, 1934, 203, обр. 236, 4, 5.
[2] Г. Георгиев, Мраморна статуйка от с. Благоево, Разградско, ИАИ, XIX, 1955, 1, обр. 1 и цит. там литература.
[3] В. Миков, ц. с., 206 сл., обр. 139 и 140, 4—5.

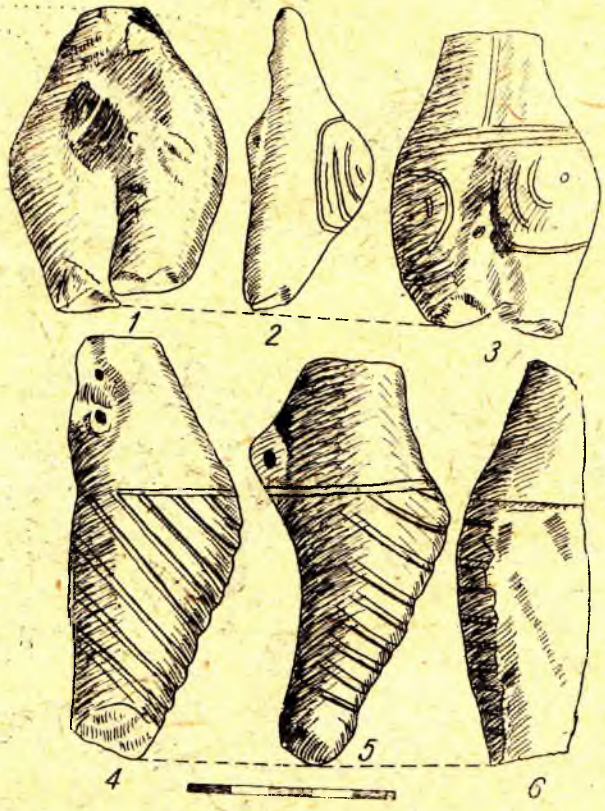

Обр. 78 (*1—6*). Части на глинени идоли на хора
Fig. 78 (*1—6*) Parties d'idoles humains, en argile

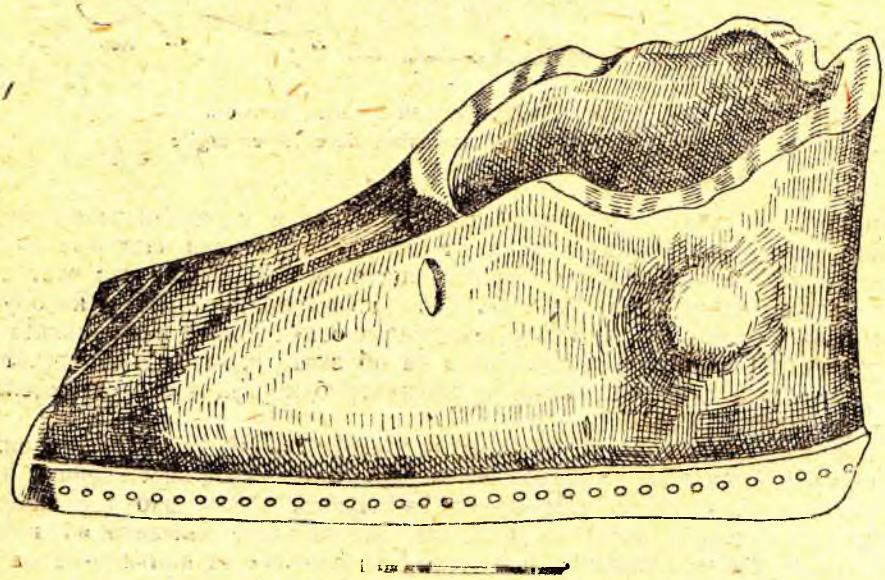

Обр. 79. Крак от стъпало на идол на човек с образ на обувка
Fig. 79. Pied d'idole d'homme en forme de soulier

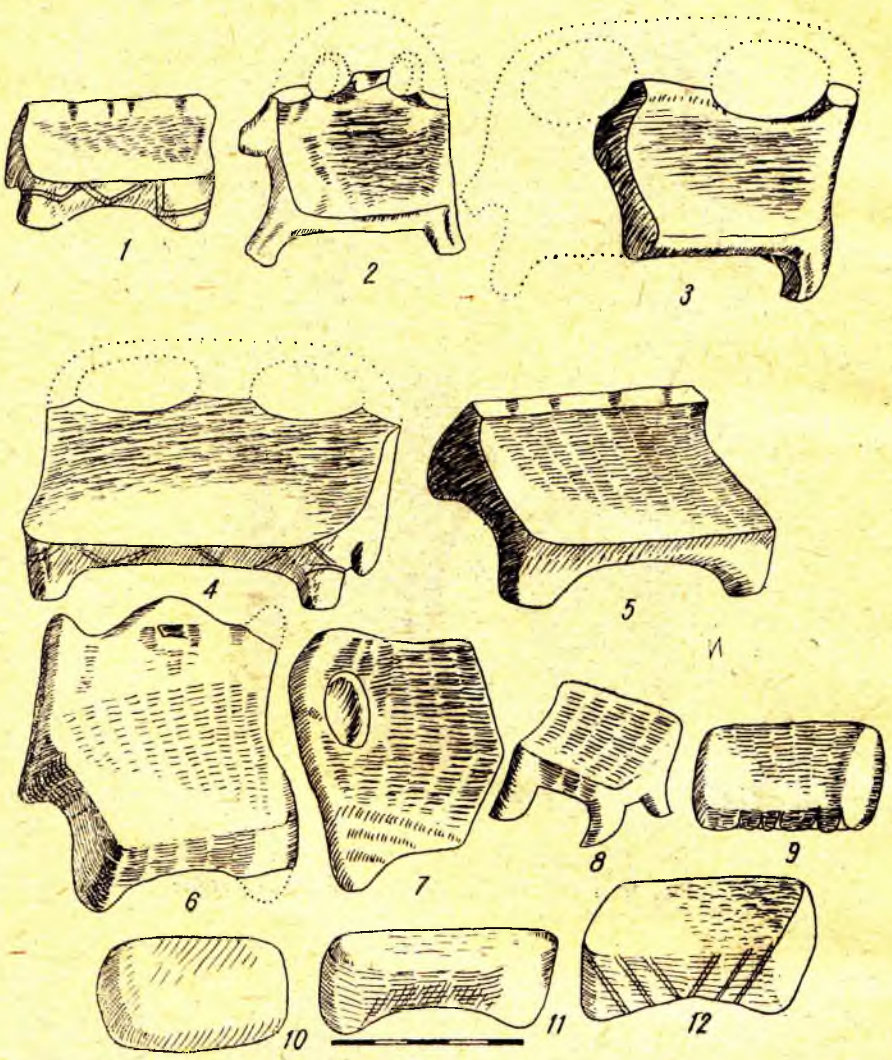

Обр. 80 (*1—12*). Култови глинени столчета
Fig. 80 (*1—12*). Petites chaises de culte en argile

шиването им за долницата е представено с инкрустирани с бяла охра бодове. Отпред ходилото е малко отчупено. Въпреки това от горната триъгълна част във вид на бомбе на обувката се вижда, че пришиването на долницата за сая в предната част е бомбевидно. Над бомбето следва черно боядисан език. Той достига до височината на обувката. Черен цвят има и оная кожена ивица, която съединява отзад ушите на обувката с долницата. От една страна, изпъкналостта на долницата на обувката и, от друга, отпечатъците на глезените върху обувката дават илюзията, че ходилото било направено от дебела кожа, а горницата ѝ — от тънка.[1]

Седящите глинени идоли на хора са поставени на столове. Това се вижда от представения в обр. 53, *7* идол на жена. По всяка вероятност те са нареждани с идолите около култови масички и се отнасят към култа на майката и домашното огнище. Намират се главно във втория културен пласт на могилата, затова носят белезите на инкрустирания с бяла охра орнамент, който е характерен за първата половина на каменно-медната епоха. Култовите столчета на брой 11 описваме, както следва:

[1] В-к „Отечествен глас", бр. 3601 от 11. V. 1956, 3.

1. Четирикрако култово столче, на което са счупени облегалото и левият заден крак. То има керемиден цвят. Корнизът му е украсен отпред с чупена инкрустирана линия (обр. 80, *1*).

2. Четирикрако култово столче, черен цвят, със счупено облегало. От останките на облегалото при седалището се вижда, че то имало форма като реставрираната на скицата (обр. 80, *2*).

3. Облегало със същата форма е имало и друго дълго столче с черен цвят, на което е запазена само лявата част (обр. 80, *3*).

4. Същата форма има облегалото и на едно черно столче, на което е счупена горната част (обр. 80, *4*). Предната част на седалото е украсена с чупена линия, инкрустирана с бяла охра.

5. Четирикрако столче със сив цвят, на което е счупено облегалото. От краката му са запазени само два (обр. 80, *5*).

6. Четирикрако глинено столче с червен цвят, слабо хлътнало седалище и облегало с извивка в средата. В средата на облегалото има дупка. Двата задни крака на столчето се издигат над облегалото конусовидно. Левият е счупен и липсва (обр. 80, *6*).

7. Част от глинено столче с червен цвят. Запазени са само двата крака и облегалото в средата, на което има дупка (обр. 80, *7*).

8. Тъмнокафяво столче с облегало и четири извити навън крака (обр. 80, *8*).

9. Четири глинени столчета, приличащи на пънове. Първите две са нашарени с вдлъбнати линии (обр. 80, *9*, *10*).

Те приличат на четиристенни призми. Третото столче отдолу е извито така, че образува два широки крака, на които се опира столчето (обр. 80, *11*), а четвъртото е с тъмнокеремиден цвят и наклонено инкрустирани с бяла охра линии на дългите му страни (обр. 80, *12*).

10. Към дългите столчета спада един модел на глинено столче с червен цвят. То има четири крака, облегало с дупка в средата, вдлъбнати линии на облегалото и на корниза на седалището. От задната страна на облегалото има напречно вдлъбнати линии, които говорят за тапицировка на стола (обр. 81, *а*, *б*).

Култовите масички и части от масички са 10 броя. Едни от масичките са равни отгоре, а други имат плитки коритца като късноеолитните масички. Към първия вид се отнасят 3 броя култови масички и 2 части от масички, които описваме, както следва:

1. Масичка с квадратна основа и четири ниски крачета с конусовидна форма, вис. 0,015 м, дълж. на страната 0,04 м и деб. 0,007 м. Има сив цвят (обр. 82, *1*).

2. Масичка с правоъгълна основа и черен цвят, дълж. 0,067 м, шир. 0,06 м. Тя е четирикрака, висока 0,025 м и деб. на основата 0,007 м. На ъглите са прекарани по една напречно инкрустирана с бяла охра линия. Тези линии ограничават ъглите на масичката. Перпендикулярно на всяка от тия линии са прекарани по 6 къси линийки, които запълват пространството на всеки ъгъл. В центъра на масичката са инкрустирани точка и квадрат, от средата на чиито страни са прекарани перпендикулярно по 3 или 4 успоредни една на друга къси линии. На околните страни на основата на масичката са инкрустирани линийки. Масичката е счупена на две части. Тя е горяла на огън, поради което единият й ъгъл е деформиран (обр. 82, *2*).

Обр. 81 (*а*, *б*). Култово глинено столче
Fig. 81 (*а*, *б*). Petite chaise de culte en argile

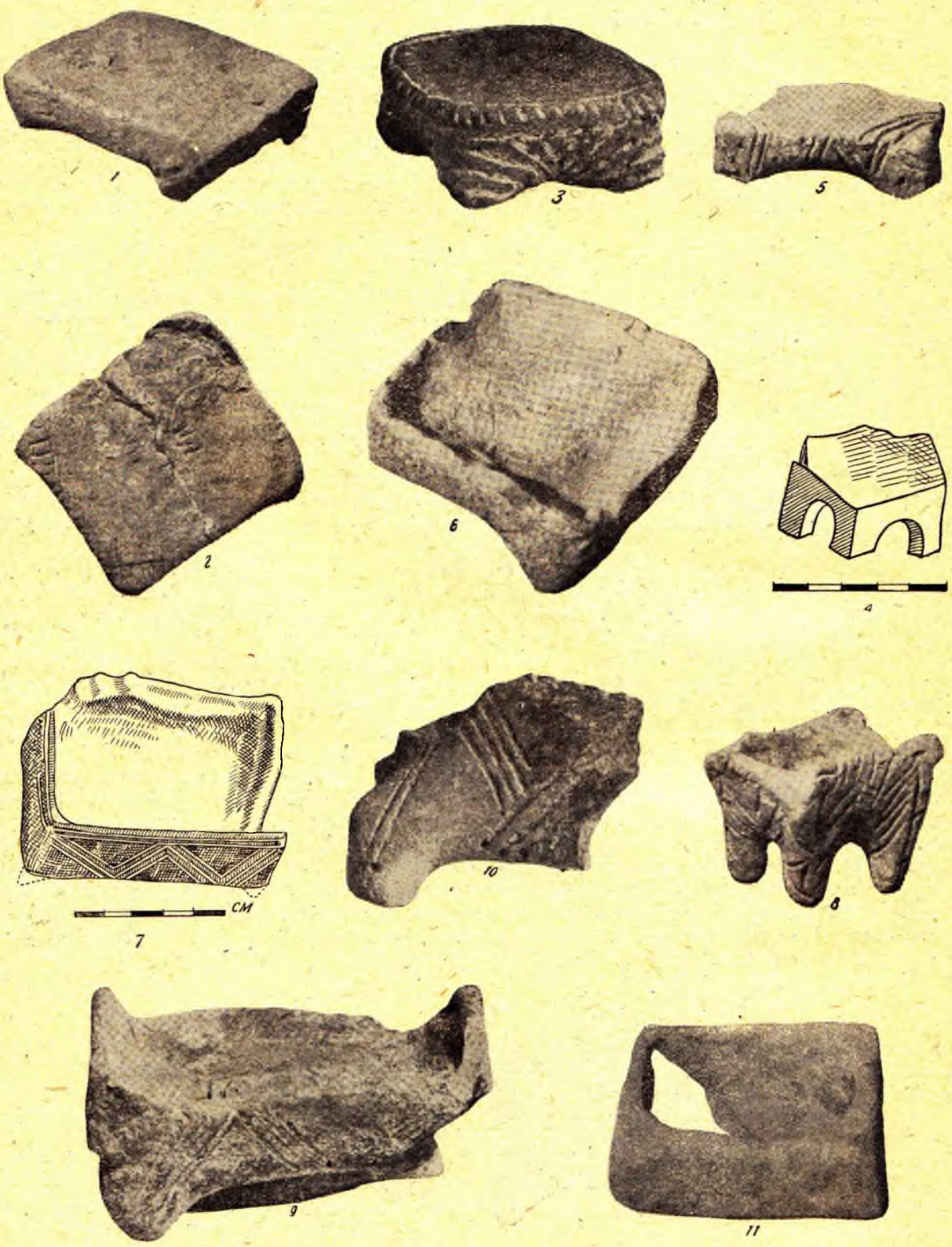

Обр. 82 (*1—11*). Глинени култови масички, части от масички и коритце
Fig. 82 (*1—11*). Tablettes de cultes, parties de tablettes et auget, en argile

3. Черна масичка с квадратна основа със страна 0,03 м, вис. 0,018 м и деб. 0,006 м. Отгоре на масичката е инкрустиран квадрат. Краката на масичката са инкрустирани с 3 успоредни една на друга извити линии. Ръбовете на масичката са инкрустирани с къси наклонени линии, а така също и страните ѝ (обр. 82, *3*).

4. Масичка с тъмнокеремиден цвят, 4 крака, от които единият липсва (обр. 82, *4*).

5. Част от култова масичка с тъмнопепелив цвят и инкрустирана украса по ъглите, краката и корниза, вис. 0,02 м, страна 0,07 м и деб. 0,02 м (обр. 82, *5*).

6. Култовите масички с коритца са 5, от които 3 са цели, а от двете са запазени само части. Едната масичка е с коритце. Тя е изваяна просто. Има бледокеремиден цвят, вис. 0,025 м, страна на квадрата 0,056 м и деб. 0,02 м (обр. 82, *6*).

7. Масичка с коритце, пепелив цвят и квадратна форма, със страна 0,07 м, вис. 0,026 м и деб. 0,005 м. Крачката на масичката са дълги 0,005. Корнизът ѝ е висок 0,02 м. Дълбочината на коритцето ѝ е 0,015 м. От външната страна масичката е украсена с инкрустиран орнамент. Той се състои от две успоредно инкрустирани линии, които опасват външните страни на масичката, непосредствено под устието ѝ. Под тях следва инкрустиран орнамент от 3 успоредни една на друга чупени линии, които на всяка страна правят по четири чупки (обр. 82, *7*).

8. Подобна масичка с червен цвят е изкопана в блок Д, № 16 на 0,8 м дълбочина в могилата. Тя има квадратна форма, страна 0,06 м, вис. 0,025 м, дълб. на коритцето 0,015 м и деб. 0,006 м. Двете срещуположни страни на масичката са украсени с две успоредни, инкрустирани с бяла охра линии, а другите две страни — с две начупени на четири места, инкрустирани о бяла охра.

9. Масичка с тъмнокафяв цвят, 4 крака и инкрустирана с бяла охра украса, вис. 0,035 м, дълж. на страната 0,045 м, дълж. на коритцето 0,015 м и деб. 0,01 м. До една от страните на масичката има издигнатина във форма на четиристенна призма (обр. 82, *8*).

10. Част от подобна масичка със заоблено изваяна издигнатина до запазената страна, подобна на скамейка, е представена в обр. 82, *9*. Отвън масичката е украсена с 3 инкрустирани чупени линии, разположени хоризонтално помежду си. С такъв орнамент е украсена и скамейката на масичката. Тя има тъмнопепелив цвят, вис. 0,035 м, дълж. на страната 0,07 м и деб. 0,013 м. От нея е запазен само един крак.

11. Крак от култова масичка, чиито цвят, форма и украса приличат на описаната в обр. 82, *10* масичка.

Към култовите предмети трябва да отнесем едно глинено коритце, печат, няколко култови предмета с бутилковидна форма и идоли на животни.

1. Култовото коритце има бледопепелив цвят, вис. 0,03 м, дълж. 0,065 м, шир. 0,05 м и средна дебелина до 0,006 м. Вътрешната форма на коритцето е овална, дълбочина 0,015 м, а външният му ръб има формата на четиристенна призма (обр. 82, *11*).

2. Печатът има тъмнокеремиден цвят, кръгла форма и тъпоконусовидна дръжка. Долната страна на печата е хлътнала. На нея няма никакви изображения (обр. 83, *13*).

3. Глинен предмет с крушовидна форма и червен цвят (обр. 83, *1*).

4. Предмет във вид на бутилка, направен от печена глина, с тъмнокеремиден цвят. Върху най-изпъкналата му част са инкрустирани линии, които придават на предмета формата на главина на колело (обр. 83, *2*).

5. Друг предмет във вид на бутилка, направен от печена глина, който отгоре завършва тъпоконусовидно и има керемиден цвят. Търбухът му е украсен със сложни меандрични линии, които са инкрустирани с бяла охра, ограничени отгоре и отдолу с инкрустирани окръжности. Над шията на предмета следва инкрустирана с бяла охра окръжност и два реда начупени линии, които са хоризонтални една на друга. Над тях е прекарана инкрустирана с бяла охра окръжност (обр. 83, *3*).

6. Трети бутилковиден предмет, изваян от глина, на който са счупени горният и долният край. Разширената част на предмета е украсена с инкрустиран орнамент от линии и точки, както е посочено в обр. 83, *4*.

7. Четвърти бутилковиден предмет, който по цвят и форма много прилича на представения в обр. 3 предмет, само че горната му част е закръглена и няма украса (обр. 83, *5*).

8. Подобен на него бил представеният в обр. 83, *6* предмет, направен от печена глина. Средата му е куха. Липсва горната му част. Меандрично инкрустираната му украса е много стилизирана и фрагментирана.

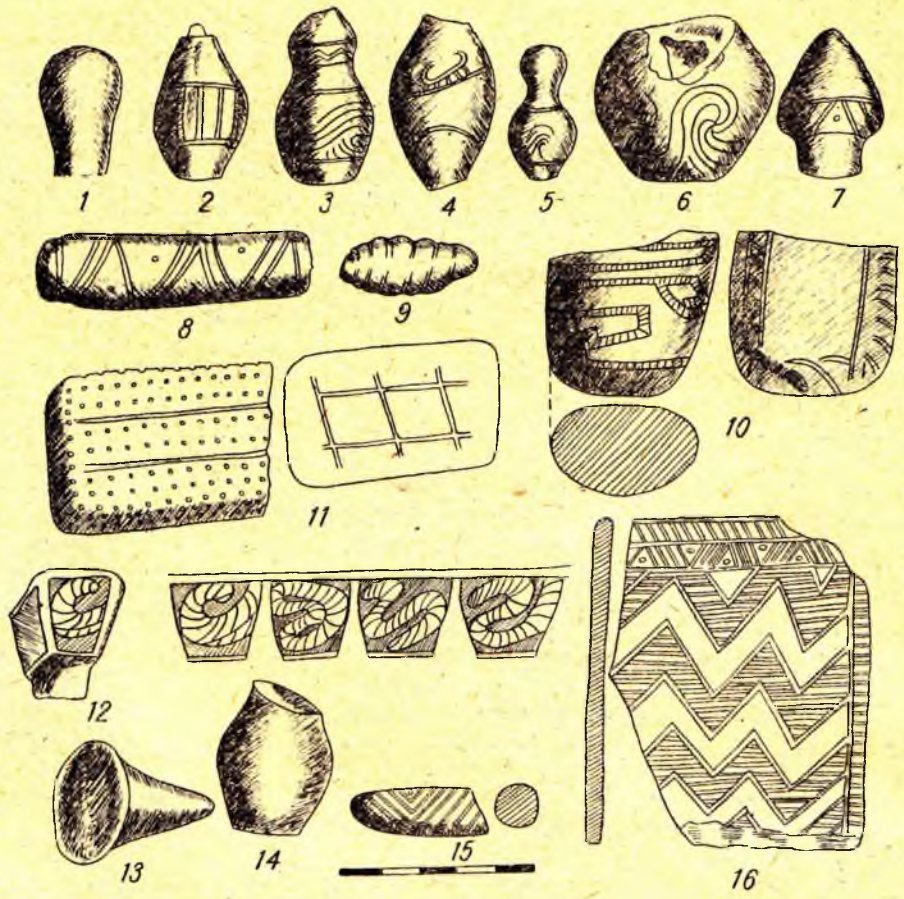

Обр. 83 (*1—16*). Култови предмети
Fig. 83 (*1—16*). Objets de culte

9. Горна част от подобни бутилковидни предмети навярно ще е бил и представеният в обр. 83, *7*. По форма той прилича на представения в обр. 83, *3*. Различават се едни от други само по размерите и украсите си. Орнаментът на описания предмет се състои от няколко наклонени в една посока хоризонтални една на друга линии, срещу които има други линии, а между тях е инкрустирана точка.

10. Полуцилиндричен предмет, направен от глина, с керемиден цвят и инкрустирана украса от линии и точки (обр. 83, *8*).

11. Същата форма има и един друг предмет с керемиден цвят (обр. 83, *9*). Той има полуцилиндрична форма, украсена с 6 вдлъбнати линии.

12. Част от глинен предмет, чиято форма прилича на овална призма. От едната страна има инкрустирана меандрична украса, а от другата — линии с различно направление. Той има тъмночервен цвят (обр. 83, *10*).

13. Почти същата форма и цвят има един друг глинен предмет, на който липсва единият край. Отгоре и отстрани предметът е украсен с инкрустирани линии, които отделят по 2 реда инкрустирани точки. Долната страна на предмета е украсена с 2 дълги линии, които се пресичат с 3 други линии (обр. 83, *11*).

14. Част от глинен предмет с червен цвят, 4 стени и инкрустирана украса, подобно на представената в обр. 83, *12*.

15. Глинен предмет с бутилковидна форма и червен цвят, на който липсва горният край (обр. 83, *14*).

16. Част от цилиндричен предмет със сив цвят и инкрустиран орнамент (обр. 83, *15*)

17. Част от глинена плочка с тъмнокеремиден цвят и инкрустиран орнамент (обр. 83, *16*)

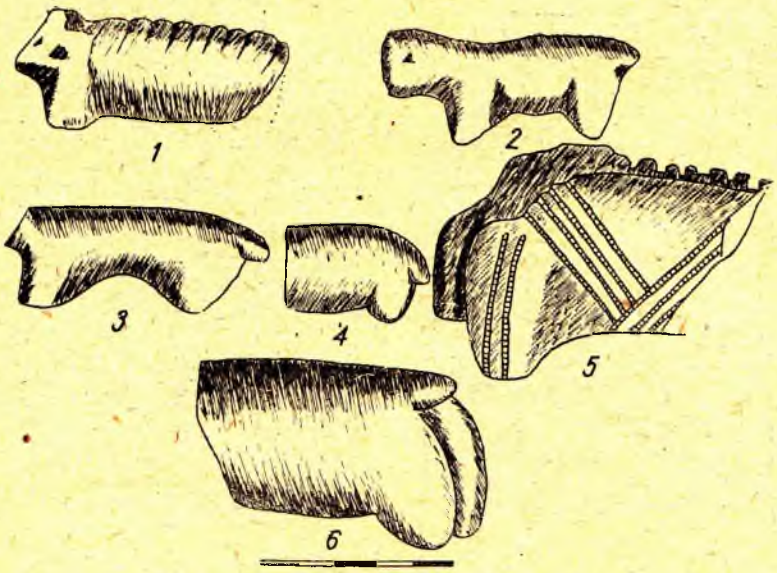

Обр. 84 (*1—6*). Глинени идоли на животни
Fig. 84 (*1—6*). Idoles d'animaux en argile

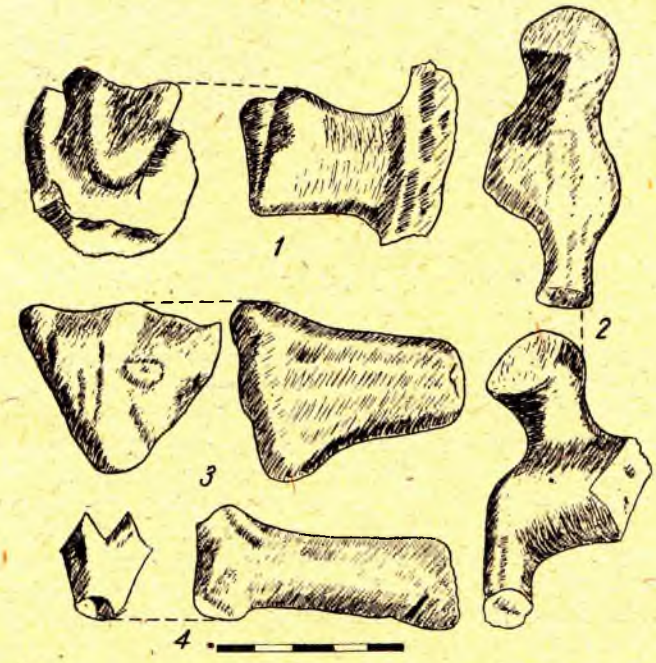

Обр. 85 (*1—4*). Зооморфни дръжки на глинени съдове
Fig. 85 (*1—4*). Anses zoomorphes de vases en argile

Обр. 86 (*1—4*). Глинени образци-плочки
Fig. 86 (*1—4*). Plaques-modèles en argiles

През време на разкопките разкрихме шест части от глинени идоли на животни. Те са грубо стилизирани. Образите им напомнят на домашни животни: кучета, овце, говеда и свине. Всички са изкопани в най-старите енеолитни напластявания на могилата. Първата фигурка представлява образ на рогато животно (овен или бик). На главата му са моделирани муцуната, очите, ушите и рогата. Гърбът е набразден с напречни линии, които по всяка вероятност представляват космите на животното. Краката му са изваяни като тъпи конуси. Задните крака и опашката са счупени и липсват (обр. 84, *1*). Друга фигурка на животно напомня образ на куче. Главата му е моделирана без подробности. Гръбнакът е извит нагоре в кръста, а опашката е къса и в хоризонтално положение. Фигурката се крепи на четири крака (обр. 84, *2*). Третата, четвъртата и шестата фигурка (обр. 84, *3*, *4* и *6*) по форма приличат на втората. На третата фигурка липсва само главата, а на четвъртата е запазена само задната част. Опашките и на двете животни висят надолу, а на шестата фигурка опашката е в хоризонтална посока. Под опашката на последната фигурка е означен с дупка анусът на животното. На петата фигурка е запазена само задната част. Тялото на животното е инкрустирано с наклонени линии. Отгоре гърбът е моделиран с неравности. Опашката е счупена и липсва. Анусът е означен с дупка (обр. 84, *5*). Така моделирано,

тялото на животното ни навежда на мисълта, че фигурката е на свиня.

Появата на животински фигурки наред с човешките през първата половина на каменно-медната епоха, т. е. през периода на развитието на матриархално-родовото общество, показва, че те са във връзка с тотемистичното разбиране на първобитните хора за принадлежността на хората към даден животински род.[1] Освен това миниатюрните фигурки на хора, животни и култови предмети трябва да се вземат като несъвършени копия на тогавашната действителност, тъй като примитивният скулптор не е могъл да мисли и твори другояче освен чрез образите на тогавашната действителност.

Обр. 87. Глинено съдче от бронзовата епоха
Fig. 87. Petit vase en argile de l'époque de bronze

Към идеологичните разбирания на хората от това време и културните им прояви трябва да отнесем изкопаната през 1945 г. зооморфна лампичка[2] и две части от подобни лампички (обр. 74, *9*, *10*), няколко зооморфни дръжки на глинени съдове (обр. 85, *1—4*) и 3 глинени плочки—модели (обр. 86, *1*, *2*, *3*, *4*). От тях твърде голям интерес представляват трите плочки-модели. Първата от тях има правоъгълна форма и тъмнокеремиден цвят, дълж. 0,079 м, шир. 0,047 м и деб. 0,009 м. Единият ъгъл на плочката е счупен и липсва. На една широка страна на плочката е инкрустиран правоъгълник, в който са рисувани с червена охра и инкрустирани 8 меандъра. Подобна украса има и на другата широка страна с 14 меандъра. Трите му тесни страни са украсени с три-четири реда успоредни една на друга чупени линии (обр. 86, *1*, *2*). Втората плочка-модел има същата форма и червен цвят, дълж. 0,065 м, шир. 0,042 м и деб. 0,007 м. На едната широка страна на плочката е инкрустиран с бяла охра правоъгълник. (Един от ъглите е счупен.) Вътре в правоъгълника са инкрустирани под наклон 4 реда меандри (обр. 86, *3*). Двете плочки приличат на изкопаната част от подобна плочка в селищната могила Банята при с. Капитандимитриево.[3] На тях са отбелязани група меандри, които по-всяка вероятност имат идеологично значение. Третата плочка има почти петоъгълна форма. От нея е запазена по-голямата част. На една от широките ѝ страни е инкрустиран петоъгълник и в него 5 двойни остри ъгъла, чиито върхове са нагоре, а рамената им са надолу и успоредни помежду си. Височината на плочката е 0,08 м, дължината ѝ е 0,095 м, а дебелината — 0,013 м (обр. 86, *4*). Нея трябва да отнесем към оня тип плочки, които са изкопани в селищната могила до Русе.[4]

От 3,5 до 4 м височина в могилата изкопахме едно глинено съдче и много части от глинени съдове от бронзовата, каменно-медната и късноеолитната епоха; части от идоли на хора; оръдия на производството, направени от камък и кости; една култова масичка (обр. 82, *6*) и части от масички; подове на жилища, стенни и подови мазилки от сгради и останки от домашни и диви животни. Глиненото съдче има сив цвят, крушовидна форма и висока дръжка. Устието отпред е малко ощърбено, поради което не личи косо отрязаната му форма. На търбуха му има инкрустиран орнамент. Отгоре търбухът на съдчето се опасва с две инкрустирани с бяла охра окръжности, между които има две други окръжности, инкрустирани с точки. Две успоредно начупени линии, образувани от инкрустирани точки, красят търбуха на съдчето (обр. 87).

Между фрагментите от глинени съдове особен интерес представляват тия от бронзовата епоха. Те свидетелствуват, че животът на селището протекъл и през тая епоха. Изкопаните широки дръжки на глинени съдове с опушен или червен цвят от тази епоха имат вдлъбвания в средата на външната страна, изпъкнали ръбове с вдлъбвания с острие или пъпки около горната им част (обр. 89).[5] Устията на съдовете са високи и тесни, с широко отворени навън ръбове, а устията на широкогърлените или разлати съдове са нащърбени с остри предмети. Външната им страна е украсена с ръбове или релефни панделки, някои от които са украсени с вдлъбвания, направени с пръст и остриета (обр. 88).

---

[1] М. О. Косвен, ц. соч., 158.
[2] П. Детев, ц. с., 4, обр. 12.
[3] П. Детев, Селищната могила Банята при Капитандимитриево, ГНМПл, II, 1950, 17, обр. 32, Б.
[4] Г. Георгиев и Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе, 1948—1949, ИАИ, XVIII, 1952, 160 сл., обр. 146—148.
[5] П. Детев, Характерни черти на глинените съдове от бронзовата епоха, ГМПО, II, 1956, 103, обр. 4,

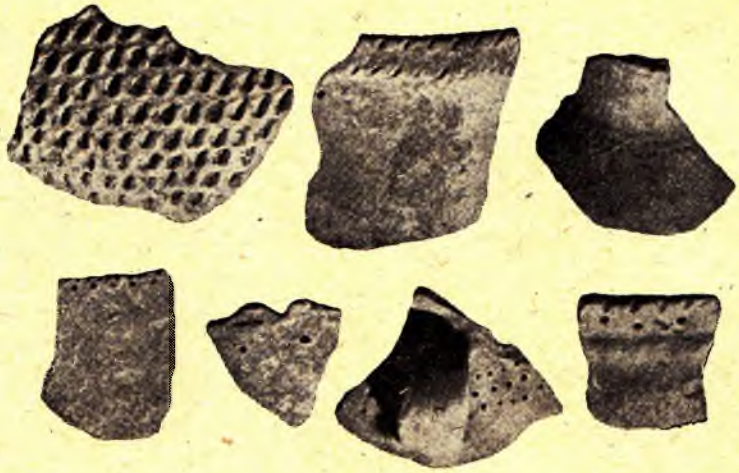

Обр. 88. Части от глинени съдове от бронзовата епоха
Fig. 88. Fragments de vases en argile de l'époque de bronze

Оръдията на производството се състоят от една каменна брадва с доста затъпено острие, направена от диабаз; длето-копач, направено от лидит; 5 бойни топки, направени от млечен кварц, и един връх за шило, направен от кост.

До 1 м дълбочина в могилата разкрихме 4 части от жилищни подове, мазани с червена глина. Те са от по-ново време. Единият се намираше в западния край на изкопа (скица V, A_3). Макар че не беше добре запазен, на него се различаваха източно (8 на 6 м) помещение и западно (7 на 4 м). До източната стена на първото помещение се разкри под на пещ с размери 1,1 на 1 м и огнище в средата на пода.

На пода на описаното жилище не се намериха никакви паметници, от които може да се датира. При разрушаване пода на пещта (обр. 90) и жилището се установи, че той бил измазан с 10 пласта от червена кал, примесена със слама, а отдолу изпълнен с 0,3 м дебел пласт от червена глина. На половин метър под пода на жилището до югоизточния ъгъл на западното помещение беше разкрита сива тракийска амфора. Тя бе покрита с плоча от сотирски гнайс и затрупана с ломени сиенитни камъни (обр. 91). При изкопаването ѝ от

Обр. 89. Дръжки на глинени съдове от бронзовата епоха
Fig. 89. Anses de vases en argile de l'époque de bronze

Обр. 90. Пещ
Fig. 90. Fourneau

Обр. 91. Погребение чрез изгаряне
Fig. 91. Funérailles de cadavre brulé

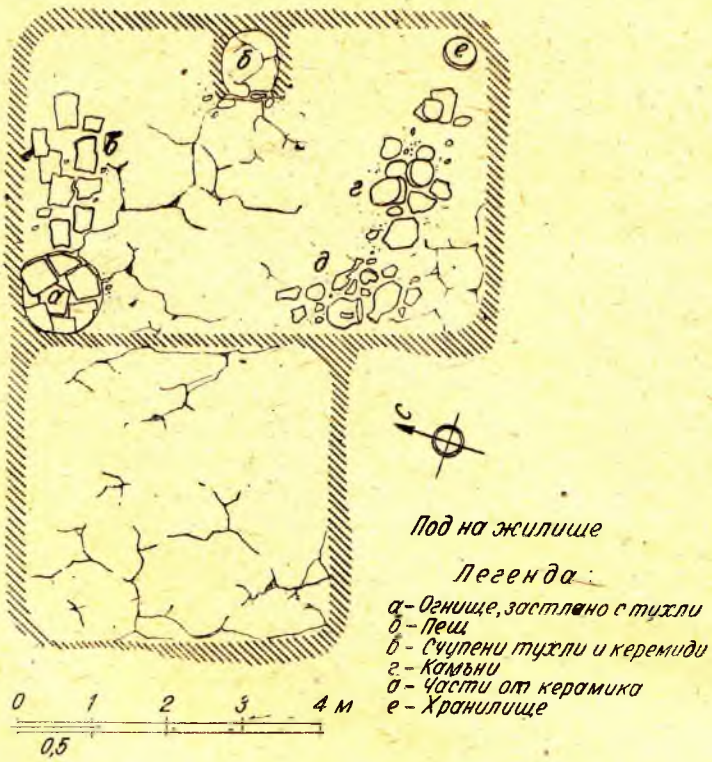

Обр. 93. Под на жилище от X—XII в.
Fig. 93. Plancher de maison du Xe — XIIe s.

Обр. 92. Сива тракийска урна
Fig. 92. Urne thrace grise

Обр. 94. Глинен съд
Fig. 94. Vase en argile

земята се видя, че е имала хлътнало дъно, което било счупено, преди да бъде закопана в земята. Вътре в амфората се намериха изгорели човешки кости и няколко окислени железни гвоздеи. Амфората бе запазена напълно, с изключение на онова ощърбяване, което се получи при изкопаването ѝ. От това става ясно, че амфората била използувана за урна, понеже било счупено дъното ѝ и станала неизползуваема (обр. 92). Такава амфора е изкопана в землището на с. Брезово, Пловдивско,[1] и следва да я отнесем към V—IV в. пр. н. ера. Към това време трябва да отнесем и погребението чрез изгаряне. Обаче подът на жилището е от по-ново време. Това се установи от пода на едно друго жилище, който разкрихме в блокове Р—У, номера 8—10, през 1953 г. на 1 м дълбочина в могилата. Той имаше същата форма и разпределение като описания по-горе под на жилище. И тук жилището се състоеше от по-голямо източно помещение (6 на 4 м) с основа на пещ и западно помалко (4 на 4 м). До западната стена на източното помещение имаше 1 камък и строшени глинени съдове, огнище в северозападния му ъгъл с диаметър 1 м, постлано с тракоримски тухли и керемиди (обр. 93). Тази настилка продължаваше и край северната стена (скица V, A_5). При разчистване на фрагментите от глинени съдове се откриха 2 съда, смазани на пода от пръстта, една част от разлат тракo-римски съд с червен цвят и части от съдове. Единият от съдовете имаше крушовидна форма, бледочервен цвят и една широка дръжка (обр. 94). Той е направен на грънчарско колело от пречистена глина и е изпечен много добре. Горната част на търбуха му е украсена с две вдлъбнати окръжности. Целият му търбух е украсен с наклонено успоредни помежду си графитни линии. Шията на съда е украсена отдолу с изпъкнала окръжност, а горният ѝ край — с две хоризонтални окръжности. Между тях се образува широк пояс, на който с тънкозъб гребен са издълбани във вълновидна форма петолиния. Другият съд има същата направа, форма и цвят, само че устието му е много тясно, високо, с релефни украси (обр. 95). Този съд прилича на съвременните стомни. Дръжката му е счупена и липсва. По търбуха му са нарисувани лъскави ивици, успоредни една на друга, подобно на първия съд. Частите от разлати тракo-римски глинени съдове са от известните у нас тънкостенни червени и бледокафяви купички и чаши, чийто цвят е сив или тъмен и се намира в тракo-римски и славянобългарски селища. На един фрагмент от червен глинен съд с вълновидна украса, направена с гребен, е надраскан с остър предмет надпис, на който се четат буквите: agricul. Този фрагмент от тракo-римски (обр. 96) и много по-късни глинени съдове от X—XII в.[2] трябва да се обясни с пропадането на фрагменти от тракo-римски глинени съдове при случайни разкопки върху пода на жилище от X—XII в. От друга страна, се установява, че днешното праисторическо селище Ясатепе е било в обсега на селище от по-ново време. За това говорят останките от жилищни подове A_3 и A_4, които описахме, и A_5 в скица V, а също и разкритият под на една друга сграда *Г*, с размери 9 на 5 м в блокове *М—Р*, номера 20—22, скица V, части от глинени свещници (обр. 97). До северната стена на сграда *Г* имаше калдъръм, широк 0,6 м, изграден от сотирски плочи, и части от тракo-римски тухли и керемиди. Намиращите се по подовете на поменатите сгради A_4 и *Г*, скица V, части от тракo-римски и славяно-български глинени съдове, тухли, керемиди и 1 долен хромел (обр. 98) на пода на сграда *Г* свидетелствуват, че част от материала е взет от по-стари тракo-римски постройки. Сметни останки от подобна постройка ще да са съществували в блокове *О—Х*, номера *17—18*. Макар че не намерихме следи от каменни зидове, по намерените на това място в сметта материали се установи, че е имало тракоримско светилище. В пепелносметния насип на това място се намериха части от тракоримска керамика, 1 оброчна плочка на тракийски конник и 10 части от плочки на тра-

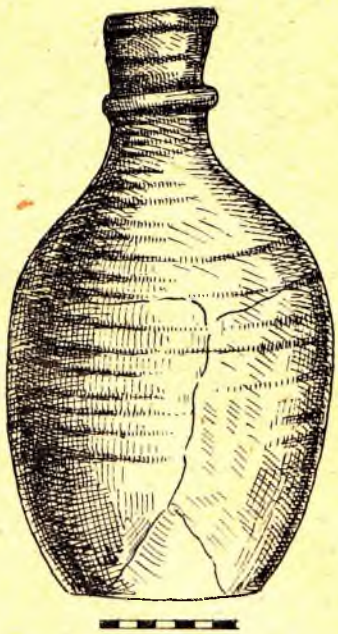

Обр. 95. Глинен съд
Fig. 95. Vase en argile

[1] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, 1934, 6, обр. 7.
[2] M. Chisvas — Comsa, Unele concluzii istorice la Baza ceramicii Din Sec. VI—XII, SCIV 1—4 anul VIII, 1957, 276 sqq. u Ducia I, 1957, 317, sqq. J, III, IV.

Fig. 96. Части от трако-римски глинени съдове
Fig. 96. Fragments de vases thraco-romains, en argile

кийски конници; 1 оброчна плочка на трите нимфи; 2 бронзови монети от Филип Македонски (359—336 г.) и 2 от Александър Македонски (336—323 г.), части от глинени съдове и др., които описваме, както следва:

Оброчна плочка на тракийски конник, направена от родопски мрамор. Тя е висока 0,16 м, широка при основата 0,16 м и дебела 0,04 м (обр. 99, *1*). Горният край на плочката е закръглен. Десният ѝ долен ъгъл е счупен. Конникът е надясно с шапка на глава. Конят е в покой. Главата и опашката му са издигнати нагоре. Пред коня е спряла жена. Над плочката е издълбан следният надпис: *НРΩІΔΩРОN*. Височината на буквите е 0,01 м, а широчината им — 0,01 м. Под конника, на корниза на плочката е издълбан следният надпис: *КУРУΩZАМА* . . .

Десетте части от мраморни оброчни плочки на тракийски конник са следните:

1. Част от оброчна плочка на тракийски конник с триъгълна форма и размери 0,085 × 0,09 × 0,04 м. На нея е изваяна релефно главата на конника с буйна коса, а над нея— на корниза на плочката се чете надпис: *ΔАМАІ* . . . (обр. 99, *2*).

2. Част от оброчна плочка на тракийски конник. Наляво от нея е запазена задната част на коня в ход, с вдигната нагоре опашка, дълга 0,17 м, шир. 0,085 м и деб. 0,04 м (обр. 99, *3*).

3. Част от оброчна плочка на тракийски конник с триъгълна форма и размери 0,09×0,08×0,04 м. Отгоре на корниза на плочката са издълбани буквите: *КУ(РУΩ)*, а под корниза се вижда издигнатата нагоре дясна ръка на конника, която вероятно представя момент, когато конникът издига копие (обр. 99, *4*).

4. Част от оброчна плочка на тракийски конник надясно с размери 0,12×0,17×0,04 м. Тя има правоъгълна форма. На нея е изваян десен преден крак на кон в ход. Пред него личат следи от жертвеник, по който се движи змия (обр. 99, *5*).

Обр. 97. Части от глинени свещници
Fig. 97. Fragments de chandeliers en argile

5. Част от оброчна плочка на тракийски конник с размери 0,095×0,095×0,05 м. На плочката е представен конник с релефно свит десен крак от таза до под коляното. Над крака се забелязва къса туника. От това се вижда, че конникът бил надясно и изящно изваян (обр. 99, *6*).

6. Част от оброчна плочка на тракийски конник с размери 0,085×0,135×0,04 м. На плочката е изваяна част от развята плащеница (обр. 99, *7*).

7. Част от оброчна плочка на тракийски конник със запазен крак от коляното надолу, десен преден крак на кон и образ на жена пред него, с размери 0,095×0,095×0,025 м (обр. 100, *2*).

8. Част от оброчна плочка на тракийски конник с размери 0,11×0,13×0,04 м, на която се забелязват ходилата на конника (обр. 100, *3*).

9. Част от оброчна плочка на тракийски конник с размери 0,16×0,12×0,04 м. На нея е запазен десен преден крак на кон в ход надясно с вдигнат нагоре и превит в коляното крак (обр. 100, *4*).

10. Част от оброчна плочка на тракийски конник с размери 0,16×0,025×0,04 м, на която е изваяна задна част на животно, вероятно лъв или куче. Тя е стилизирана и изваяна релефно с вдигната нагоре и извита опашка. Животното в ход надяво (обр. 100, *5*).

Обр. 98. Хромел
Fig. 98. Moulin à bras

Мраморна оброчна плочка на трите нимфи, с размери 0,12×0,12×0,04 м. Горният ѝ край е извит. Нимфите са прави, облечени в дълги хитони, и в покой. Плочката е груба изработка (обр. 100, *1*).

Двете бронзови монети от Филип Македонски (359—336 г.) имат диаметри 0,017 м и деб. 0,003 м. На лицевата страна на монетите е изобразена юношеска глава на Херакъл без брада, надясно, а на опаката страна — конник надясно с надпис *Φιλιππου*, а двете бронзови монети на Александър Македонски (336—323 г.) имат диаметри 0,02 м и деб. 0,003 м. На лицевата страна на монетите е изобразена юношеска глава на Херакъл без брада, надясно, а на опаката страна кривак и тул и надпис: *ΑΛΣΞΑΝ Δρος*.[1] Очевидно е, че тези монети са много по-стари и са попаднали в сметта впоследствие.

Частите от глинени съдове (обр. 96), между които е и една трако-римска тухла с дупка, по всяка вероятност са били с религиозно предназначение. Всички паметници освен монетите, които изкопахме в обсега на светилището, са от III—IV в. н. е.

Други паметници, които изкопахме в източния край на могилата до 1 м дълбочина, са шестте огнища в блокове *И—К*, *У—О*, *Х*, номера *24*, *19*, *17*, *12* и *8*, скица V. Отначало те се очертаха като големи купища сиенитни камъни във форма на дъга, затова допуснахме, че те са останки от разрушена оградна стена на селището. Обаче това наше предположение се опроверга от разкопките през м. ноември 1953 г. Трябваше да копаем под камъните в блок *У*, номер *17*, скица V (обр. 101, *а*). При разчистване на камъните се откри огнище, постлано с 5 трако-римски тухли, дълги 0,47 м, широки 0,34 м и дебели 0,04 м, оградени с плочи от сотирски гнайс (обр. 101, *б*). Това ни даде повод да разчистим купищата от камъни и в другите блокове. Под всеки куп от камъни се откри огнище. Във всяко огнище имаше дебел пласт от пепел, недогорели въглени, овчи кости, части от червени и сиви славянски съдове, изработени грубо на ръка и просто грънчарско колело, с вдлъбната вълновидна украса с клечка или със зъби на гребен (обр. 102, 103), 1 похлупак и три шила, направени от кости, които следва да отнесем към VI—VIII в. н. е.[2] Части от славянски глинени съдове на територията на днешния гр. Пловдив се откриват за първи път. Освен това в разкопаната до 1 м дебелина площ на могилата се откриха 4 основи на пещи в блокове *Т—У*, *С—Т*, *Т*, *Л*, номера *13*, *18*, *21*, *24*, и едно огнище в блок *Р*, номер *14*, отбелязани в скица V. Основите на пещите имат диаметри 1,1 на 1 м. Задната им част е извита, а предната — пресечена с права линия. Отворите на пещите са обърнати на север. Подовете

[1] Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, София, 1912, 456, 7120 и 461, табл. VIII, 9.

[2] Ж. Вължарова, Славянската керамика от с. Попина, Силистренско, изсл. Д. Дечев, 1958, 586 сл., обр. 3, 4 и 10.

Обр. 99 (*1—7*). Оброчна плочка и части от оброчни плочки
Fig. 99 (*1—7*). Plaque votive et pièces de plaques votives

Обр. 100. Оброчна плочка на трите нимфи и части от оброчни плочки на тракийски конник (Херос)

Fig. 100. Plaque votive des trois Nymphes et parties de plaques votives du chevalier thrace

Обр. 101. *а* — славянско огнище, затрупано с камъни
б — същото огнище открито
Fig. 101. *а* — foyer slave couvert de pierres; *б* — le même foyer découvert

на пещите се очертават околовръст с корубестата им извивка, която била изградена с дървен материал. Отвътре и отвън дървената конструкция на сводовете на пещите била измазана с дебела глинена мазилка, примесена със слама. При опалване на пещите дървеният материал изгарял, но глинената купола на пещта се изпичала и втвърдявала. Това се вижда от останките на дупки в основата на пещта от изгнили и овъглени дървета. Подовете на пещите се състоят от дебел пласт червена глина, примесена с части от глинени съдове и пясък, над който следват от 2 до 10 глинени мазилки. По този начин са правени и основите на огнищата. Те имат диаметри от 1 до 0,7 м и деб. до 1 м. Някои от пещите и огнищата били отделни постройки.

От разкопките на селищната могила Ясатепе в Пловдив през периода от 1950 до 1958 г. се вижда, че селището, възникнало на мястото на изгорена гора през късния неолит, т. е. Капитандимитриево и Караново II, съществувало през каменно-медната епоха и престанало да съществува в началото на бронзовата епоха. То било наводнявано, понеже възникнало на ниска тераса, затова жителите му го напущали временно и се заселвали в близката околност. Пръстта му е използувана в миналото за правене на кирпичи и тухли, затова селищносметните напластявания в горните два пласта са доста разбъркани. Досегашните разкопки ни дадоха възможност да разкрием основите на три късноеолитни жилищни

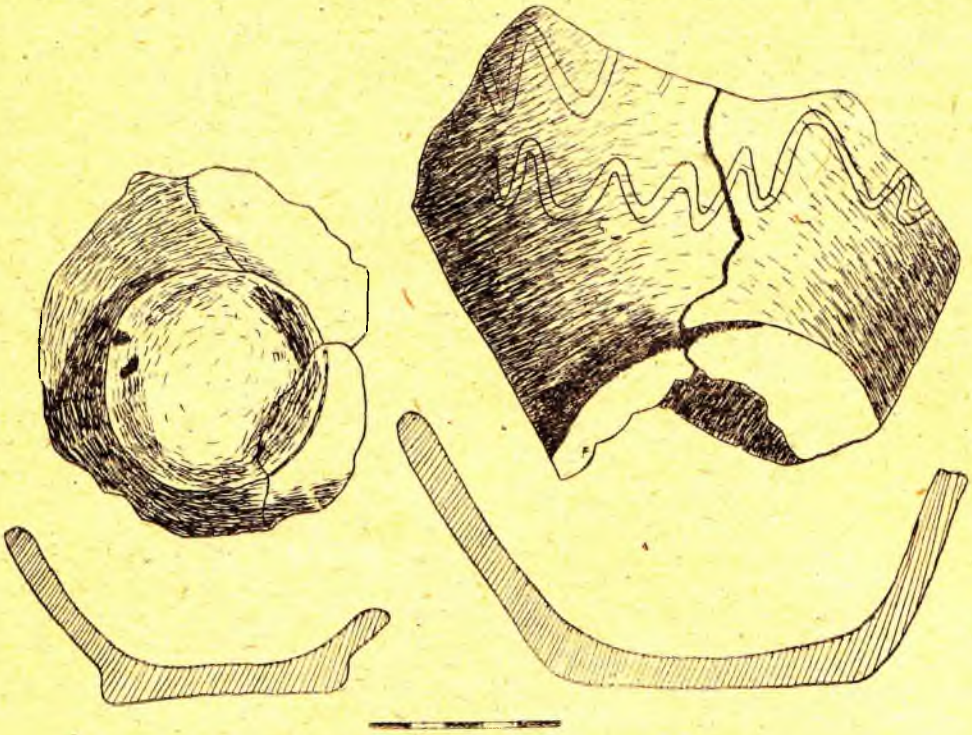

Обр. 102. Части от славянски глинени съдове
Fig. 102. Fragments des vases slaves en argile

слоя, които са ориентирани от север към юг (вж. скица II, III, IV). Формите на жилищата и други сгради, а така също разпределението и направата им описахме по-горе. Общо взето, жилищата от тази епоха приличали на колиби. Те били доста дълги и разделени с напречни стени на няколко жилищни помещения, в които живеели отделни семейства.[1] Във всяко късноеолитно жилищно помещение има основа на огнище и пещ и нужния домашен инвентар от оръдия на производство, глинени съдове, култови предмети, ръчни мелници, хавани, точила, хранилища за зърнени храни, накити и други предмети. Останки от същите предмети се намират и в селищносметните насипи. Обикновено те са счупвани през време на работа и след това са хвърляни със сметта между жилищата и сградите. Отделни сгради били пещите за печене на глинени съдове и сгради, чието предназначение не ни е известно.

Жилищата през каменно-медната епоха били едноделни паянтови сгради с двускатни сламени покриви. Модел на под на жилище, в което живеело само едно семейство, е разкритото жилище през 1945 г. Останките от тракo-римското светилище, славянските огнища и подовете на жилища от X—XII в. свидетелствуват, че селищната могила Ясатепе била в обсега на селище от това време.

Населението на селището се хранело с месото на диви и домашни животни. Вследствие на това в селищносметните напластявания се намират много кости, зъби, лобове и черупки на диви и домашни животни. Те свидетелствуват, че населението на селището през късния неолит и каменно-медната епоха се занимавало с лов, риболовство и скотовъдство. За развитието на лова са благоприятствували девствените гори в околността на селището, пълни с дивеч. Че действително са съществували такива гори, свидетелствува дебелият пласт от овъглени дървета и трева, който разкрихме в основата на селището, и намерените в него скелети на животни. От изобилието на кости, лобове, челюсти и зъби от диви свине, бикове, кози, мечки, елени, сърни, бобри и разни видове птици се вижда, че те живеели в околността на селището през това време и били предпочитани при ловуването. За развитието

[1] Многоделни жилища са открити при Кололийщица, Т. С. Пассек, Трипольское поселение Кололийщица, КС ИИМК, АН СССР, XII, 1946, 14—22, рис. 9, *а, б, в.*

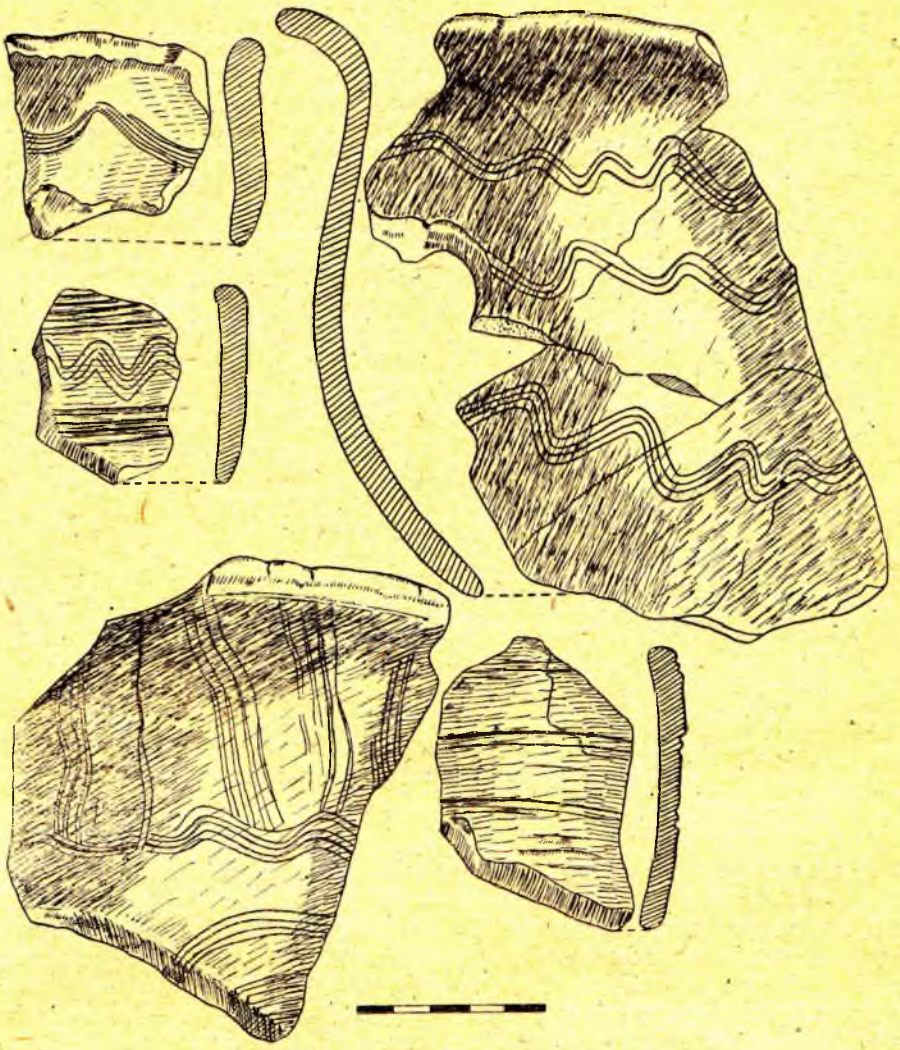

Обр. 103. Части от славянски глинени съдове
Fig. 103. Fragments des vases slaves en argile

на лова в селището свидетелствуват бойните топки, направени от камък и глина, върховете за копия, част от боздуган, брадвите и др. оръжия, които изкопахме от могилата.

Река Марица и нейните притоци благоприятствували за развитието на риболовството. Във водите на поменатите реки имало много риби и миди. Месото на рибите и най-вече на речните риби било любима храна на първобитните хора. Това се установява от множеството гръбначни прешлени на риби, черупките на речни миди, глинени прешлени от мрежа за ловене на риба, мраморната въдица и други материали, които изкопахме. Обаче основен поминък на населението в селището през късния неолит и каменно-медната епоха били скотовъдството и земеделието. В сметта на селището изкопахме кости, челюсти и лобове на 3 раси домашни кучета, свине, овце 3 раси, а именно: Ovis aries munmusimon, Ovis aries palustris и кръстоска от тия две раси, кози, късороги и дългороги говеда и кръстоска от тия две породи говеда.[1]

Земята се обработвала с каменни, костни и рогови мотики. Хората сеели пшеница (еднозърнест и двузърнест лимец), ечемик и други зърнени храни. Това се установи от намерения

[1] Вж. статията на проф. Ст. Иванов в Годишник на Народния археологически музей — Пловдив, III

глинен съд, пълен със зърна от овъглена пшеница и ечемик, в помещение B_3, скица II, и изкопаните каменни и костни мотики. Жетвата се извършвала с ръце или първобитни сърпове като този, който изкопахме от енеолитната смет на могилата, а вършитбата се извършвала на етапи, както са практикували всички първобитни хора на варварска степен на развитие.[1] Зърнените храни се складирвали в неизпечени глинени хранилища с цилиндрична или кюпоподобна форма. Първия тип хранилища изкопахме в помещение B_1, скица II; до устието на пещта в домакинското помещение на жилище A, скица IV, а втория тип хранилища изкопахме в южното помещение на жилище A_4, скица IV. Храната се мелела на ръчни мелници или се чукала в каменни хавани. Поради тази причина обикновено ръчните мелници и хавани се намират непосредствено до глинени хранилища или глинени съдове, в които са съхранявани зърнени храни. Естественото разположение на тези предмети е напълно запазено в северозападния ъгъл на B_2 в жилището, отбелязано в скица II, и южното помещение на жилище A_4, скица IV. След това храната се варяла или месела на хляб и изпичала в напалени огнища и пещи, основите на които открихме не само върху подовете на жилищните помещения, но и вън от тях като единични постройки.

Освен това населението на селището се занимавало с домостроителство, обработка на дърво, камък, кости и черупки на животни, глина, тъкачество и размяна. Останки от домостроителството са откритите подове на жилища и други сгради с домашния им инвентар върху тях, частите от стенни мазилки, овъглени дървета и слама. Сградите са строени от дървен материал и глина. За това свидетелствуват овъглените колове и дървета, които се намират върху подовете на изгорелите сгради, и отпечатъците на колове, пръти и тръстикови стъбла върху частите от стенни мазилки. Дървеният материал за строеж, гориво и други нужди се обработвал с помощта на каменните брадви, тесли и длета. Тези оръдия са правени в самото селище. Откритият под на майсторска (скица V) и намерените недообработени каменни и костни оръдия на него ни дават пълна представа за начина, по който са изработвани каменните и костните оръдия в майсторската. По-голямата част от каменния материал за направа на оръдия е донасян от близкото до селището Лауттепе. Намереният необработен диабаз и диабазови оръдия са правени от скалите на този хълм. Обаче друга част от каменния материал е донасян отдалеч. Например кремъкът е донасян от Северна България. Той има сив или восъчножълт цвят. Това е причината в селището да не се намират много кремъчни оръдия. От огнен кремък са правени ножчета, трионче та, свредели, стъргалки и други предмети. Част от тях са правени в майсторската. В нея се изработвали оръдия от лидит, кварцит, диабаз и други скали. От мрамор са правени гаванкоподобни съдове, идоли, гребени за украса на глинени съдове, тежести и други предмети. Речните волюци са използувани за чукала или разтрашовки, гладачки на глинени съдове и бойни топки. От пловдивски сиенит, сотирски гнайс и конгломерати са правени ръчни мелници и хавани. От костите на животни са правени шила, игли, длета, мотики, плоски грънчарски гладачки, пръстени, предмети за игри и забавления, върхове за копия и др. Хората правели от черупките на речните и морските миди Mytilus edulis шарилки за глинени съдове. От черупките на морската мида Spondylus правели гривни, обеци, копчета, мъниста и други предмети, а от черупките на морските миди Cardium, Pecten и Pectunculus правели накити или ги използували като разменни средства.

Първобитното население на селището донасяло от Родопската област червена и бяла глина. Червената и бялата глина се размесвали със слама и от тях се правела кал, с която мажели стените и подовете на жилищата и други сгради. С кал от червена глина са правени цилиндрични и кюпоподобни хранилища за зърнени храни, които обикновено се намират в някой ъгъл на жилищното помещение, похлупаци на хранилища, попняци, тежести, кирпичи, прешлени и др. От грънчарска глина са правени глинените съдове. Тя е донасяна от коритото на р. Марица или от Родопската област. От нея са правени всички керамични произведения в селището. Хората пречиствали глината от камъни и песъчинки, смесвали я с вода и хубаво я умесвали с ръце. След това ваяли с ръце и изглаждали с каменни или костни гладачки разни форми глинени съдове, които изпичали в специални пещи за печене на глинени съдове. Под на такава пещ е отбелязаният в скица III, *Б*. Повечето от късноенеолитните глинени съдове са черни. Формите им не се различават от съвременните. Те са шлифовани и излъскани много добре. Характерни за тази епоха са разлатите глинени съдове

[1] Д. Кулрянский, Как са живеели хората в старо време, Тутракан, 1904, 72 и другаде.

с крачка, цилиндричните кани с плоски или слабо хлътнали дъна и високи дръжки с издатък за хващане и крушовидните кани с обли дъна, крачка и високи дръжки с пъпчести издатъци за хващане. Отгоре устията на някои разлати съдове с крачка са украсени с наклонено инкрустирани с бяла охра линии и имат дупки за привързване с конец и окачване, а някои от каните с плоски дъна и крачка са украсени отвън с пъпки или релефни ръбове. Обаче най-разпространеният орнамент на купите е вдлъбнатият с остриета, пръсти, нокти и мидени черупки или ръбестият орнамент с прищъпвания с пръсти или нокти, който опасва външната страна на устията на купите във вид на обръч или е изваян като панделки по търбусите им. Общо взето, всички купи са изпечени много добре, поради което имат червен цвят. Някои разлати глинени съдове имат от външната страна на устията си по една пъпчеста дръжка с хоризонтална дупка за привързване с конец и окачване. Такива дръжки с отвесни дупки са имали и някои крушовидни глинени съдове. Те са две или четири и служели за привързване на съдовете с конци за окачване или пренасяне. Чашите и каните имали дръжки с плоско-овално или кръгло напречно сечение.

Глинените съдове от втория културен пласт на селището или първата половина на каменно-медната епоха (Караново III) се срещат от 1,2 до 2 м над естествената почва. Те са с плоски или слабо хлътнали дъна. Имат разлати, чашоподобни, крушоподобни, каноподобни или крушовидни форми, черен или керемиденочервен цвят. На някои устия на разлати съдове има улейчета или чучурчета, а от външната страна на устията на някои разлати съдове има по една пъпчеста дръжка с хоризонтална дупка. По две или четири пъпчести дръжки с отвесни дупки имали някои крушовидни глинени съдове, които са използувани за готвене или пренасяне на храна. Плоски или кръгли дръжки имат някои чаши или кани. Външната страна на някои разлати съдове, а понякога и вътрешната са украсени с вдлъбнат, изпъкнал, инкрустиран, рисуван орнамент. Вдлъбнатият орнамент е правен с помощта на остри предмети, нокти, пръсти, мидени черупки или гребени. Изпъкналият орнамент представлява ръбове или панделки, някои от които са прищъпнати с отпечатъци от пръсти, нокти или други предмети. Инкрустираният с бяла охра орнамент е геометрически. Той се състои от прави и чупени линии, триъгълници, четириъгълници, волути, точки, окръжности, концентрични окръжности, кръгове или полукръгове и др. Някои съдове имат рисувана с червена охра украса, която се намира обикновено между пояси от инкрустирани орнаменти. Обаче инкрустираната с бяла охра волута е типична за съдовете от първата половина на каменно-медната епоха (Караново III). Този орнамент определя разпространението на тая култура в селището. Той през втората половина на каменно-медната епоха или третия културен пласт на селището, който достига до 3,5 м над естествената почва (Караново IV), е рисуван с графит върху фино изработени черни и червени глинени съдове, идеално шлифовани и излъскани. А частите от глинени съдове на Ясатепе IV отговарят на тия от бронзовата епоха. Те са украсени с вдлъбнат, изпъкнал и инкрустиран с бяла охра орнамент и типичните за тази епоха дръжки на глинени съдове.

През каменно-медната епоха хората правели в селището от глина и изпичали четиристенни пирамиди с дупки, които служели за тежести, прешлени за вретена и мрежи за ловене на риба, сферични и яйцевидни топки, глинени разпределители, идоли на хора и животни, култови масички, столове, корита, печати, зооморфни лампи и други култови предмети. Тази пластика добила голям разцвет през първата половина на каменно-медната епоха. Тогава са правени много миниатюри на хора, животни и други предмети от тогавашната действителност. Макар че са стилизирани, те откриват типични черти на хора, животни и други предмети. Повечето от енеолитните идоли на хора са на жени. Едни от тях са правостоящи, а други — седящи. Имат силно развити задни части и кореми. Някои са пробити с хоризонтални или отвесни дупки. На идолите са отбелязани полови органи, пъпове, гърди и украси или дрехи. Около шиите на някои идоли на жени има инкрустация с бяла охра, която напомня за гердани или презрамки.

През време на разкопките намерихме в сметта мъниста, направени от глина и черупките на морските миди Cardium, Spondylus; гривни, направени от глина и черупките на Spondylus; обеци и копчета, направени от черупките на Spondylus; пръстени, направени от кухи животински кости и мед, и други украшения.

На дъната на много глинени съдове има отпечатъци на тъкани. Те са доказателство, че населението на селището се занимавало с тъкачество. Това се потвърждава и от глинените и костните прешлени за вретена и глинените тежести за стан, които изкопахме.

Това домашно занятие се появило през късния неолит и съществувало до загиването на селището.

От наличността на черупки от морски миди, кремъчни и лидитни оръдия, грънчарска глина, червена и бяла глина и охра, графит и други предмети се вижда, че първобитното население на селището разменяло произведенията си с хора от близки и далечни родово-общинни селища в днешна България по бреговете на Черно и Бяло море и Мала Азия.

Освен това разлатите глинени съдове с крачка и каните с крачка и високи дръжки, които са типични за късноеолитната култура в селището и у нас, имат много общо с предноазиатските глинени съдове от тази епоха. А волутният орнамент е видоизменен меандър, който от Мала Азия е проникнал у нас. Явно е, че между жителите на селището и живеещите у нас късноеолитни и енеолитни племена и тия в Предна Азия е имало тесни икономически и културни връзки, а може би и етнически връзки.

MATÉRIAUX DE LA PRÉHISTOIRE DE PLOVDIV

Les matériaux de la préhistoire de la ville de Plovdiv proviennent des fouilles que le Musée archéologique national de Plovdiv a effectuées, de 1950 à 1958, au tell „Yassa-tépé", à Plovdiv, quartier „Universitaire" dans le but d'étudier les moeurs et la culture de la société primitive sans classes, qui habitait sur le territoire de Plovdiv actuel et près de la vallée du fleuve Maritza.

Le tell „Yassa-tépé" s'élevait sur basse terrasse. Celle-ci, dans sa base a un diamètre environ de 150 mètres et une hauteur de 4 m (plan I). Une superficie de deux décares a été fouillée dans le but scientifique-stratigraphique, avec un plan-réseau carré de 2 à 2 m, dans la partie centrale du tell, étant donné que les stratifications des ordures jetées par la population et atteignant jusqu'à 120 m d'épaisseur dans la périphérie du tell, sont venues se mêler au terrain, lors de labourage et de bêchage, et ne représentent aucun interêt pour des fouilles scientifico-stratigraphiques. Nous avons constaté, durant les fouilles, qu'au-dessus du sol naturel vient une grosse couche de végétation carbonisée de 0,2 m d'épaisseur et sur cette dernière se superposent les couches de culture comme suit:

1. Une couche de la couleur de cendre foncée (de 0,2 à 1,2 m), dans laquelle se trouvaient des monuments néolithiques d'époque plus arriérée.

2. Une couche de la couleur de cendre jaunâtre (de 1,2 à 2 m) renfermant des monuments de la première moitié de l'âge énéolithique (Karanovo III).

3. Une couche de la couleur de cendre rouge (de 2 à 3,5 m) recélant des monuments de la deuxième moitié de l'âge énéolithique (Karanovo IV).

4. Une couche de terre labourée (de 3,5 à 4 m) dans laquelle se trouvent des fragments de vases en argile de l'époque de bronze, de l'époque énéolithique et de l'époque néolithique plus arriérée (voir profil, fig. 12). La couche de la végétation carbonisée s'est formée à la suite de la combustion de la forêt vierge. Nous avons découvert, dans le fond de la première couche de culture, quelques fondements de foyers et de fourneaux et un plancher de logement aux fondations rectangulaires, divisé en six pièces (plan II, B—B_5). De la pièce sud sont restées quelques parties du plancher et un foyer avec fondement carré (fig. 3). Dans la pièce B_1 on a découvert un fourneau, un foyer, cinq moulins à bras, un mortier, deux dépôts et des vases en argile dont une coupe est complètement conservée (fig. 4). De cette pièce, par une ouverture au mur à construction légère, on entrait dans la pièce B_2. Dans cette dernière nous avons découvert un plancher de fourneau, du blé et de l'orge carbonisés, un moulin à bras et quelques vases en argile (fig. 5, *а*, *б*, et 6), qui sont caractéristiques à la culture de l'époque néolithique tardive chez nous. De par les restes de crépis de murs, se trouvant seulement autour des murs intermédiaires, des foyers, des fourneaux et des entrées, ainsi que de par les bases carbosnisées de poutres en bois dans le plancher des différentes pièces, on voit que l'habitation ressemble à une longue cabane. A l'ouest de l'habitation nous avons découvert un tombeau (fig. 7, plan II). A 0,3 m d'épaisseur dans la couche néolithique tardive ont été découverts trois planchers de bâtiments (plan III, A, $Б$, et B). Sur le plancher du premier bâtiment A ont été découverts des fragments de crépis de mur, un objet en argile (fig. 8) et une tête d'animal, modelée avec de l'argile (fig. 9). Le plancher du logement $Б$ a été celui d'un fourneau de poterie. Sur ce plancher nous avons trouvé une moule en argile pour la fabrication de vases plats (fig. 10). Sur le plancher du logement B se trouvaient le fondement d'un fourneau, un foyer et un moulin à bras. Dans les stratifications supérieures néolithiques tardives ont été découverts cinq planchers d'habitations (plan IV, A, A_1, A_2 et A_4). Nous donnons le plan de l'habitation A dans la figure 11. Cette habitation est séparée en: vestibule (1), pièce de logement (2), pièce de ménage (3) et bâtisse supplémentaire (4). Dans la pièce d'habitation il y avait deux vases

intacts en argile (fig. 12, *а, б*). Le plancher de l'habitation A_1 n'est pas complètement conservé. Au sud de lui se trouve le plancher de l'habitation A_2, divisé par un mur transversal, en pièces d'est, et d'ouest. Du côté du mur transversal dans la pièce d'est, nous avons trouvé quatre poids en argile, six fusaroles et quelques petits vases, semblables à ceux qui sont répresentés aux fig. 13 et 14, et à côté du foyer, dans la même pièce quatre vases en argile et un fragment d'idole (fig. 15, 16, 17, 18, 19 et 52, *10*). De la pièce A_3 n'a été découvert que l'angle nord-est, tandis que l'habitation A_4 se compose d'une pièce de sud et d'une pièce de nord, avec un auvent au mur d'est au-dessus de l'entrée pour les deux pièces. Dans la pièce de nord se trouvent un foyer et un vase en argile (fig. 20), et dans la pièce de sud se trouvent le fondement d'un fourneau, deux petits foyers pour faire la cuisine et un foyer à côté du mur d'ouest. Sur le plancher de cette pièce nous avons decouvert un mortier, trois moulins à bras, cinq dépôts et plus de 40 vases en argile et d'autres objets (fig. 21, 22, 23, 24). Outre cela, au milieu des ordures néolithiques tardives du tell, nous avons déterré bien des fragments d'outils en silex (fig. 25); des boules de combat en pierre (fig. 26), des haches en pierre, des herminettes, des houes en pierre et d'autres outils (fig. 27 et 28); des pierres à aiguiser (fig. 29), des moulins à bras et un mortier (fig. 30), des pierres avec des rainures (fig. 31); des couteaux en pierre, des concasseurs, des polissoirs et des fragments de vases plats en marbre (fig. 32); une houe en corne de cerf et la mâchoire inférieure d'un porc (fig. 33 et 34, *а, б*), des fragments de pioches en cornes de cerf (fig. 35, *1—9*); des ciseaux, des polissoirs et des outils pour guillochis de vases en argile, tous en os et encorne de cerf (fig. 36, *а, б, в*), des instruments, à guillochis sur vases en argile, faits de coquilles de moules, des alènes, un fusarole, un anneau, tous en os et corne de cerf (fig. 37, *а — е*).

Au milieu des ordures néolithiques tardives nous avons déterré beaucoup de pieds de vases plats en argile, de brocs (fig. 38 et 39) et des anses élevées de brocs (fig. 40, 41, 42, 43) qui sont caractéristiques à l'époque néolithique tardive chez nous, et beaucoup de vases en argile (fig. 44), fragments des tablettes de culte (fig. 45); des fragments d'idoles d'hommes en argile (fig. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55); des poids en argile (fig. 56, *1—7*; 57, *1—5*; 58, *1—2*; des fusaroles en argile (fig. 59; 60, *1—2*); des boules en argile (fig. 60, *4, 6* et 61); des fragments de bracelets, de bagues et des perles en argile (fig. 62, *3, 5*) et des distributeurs en terre cuite (fig. 63).

Au-dessus des ordures néolithiques tardives du tell suivent des monuments de la première moitié de l'époque énéolithique, mesurant jusqu'à 2 m de hauteur; et des monuments de la deuxiéme moitié de l'époque énéolithique, mesurant de 2 à 3,5 m de hauteur. Dans la deuxième couche de culture du tell (Karanovo III), nous avons déterré, en 1945, un plancher d'habitation (plan V, A_1), et un plancher d'atelier pour fabrication d'outils, sur lequel nous avons trouvé des pierres avec des rainures, des fendoirs en pierre, des pierres à aiguiser, beaucoup d'os, des cornes de cerf et d'autres, par lesquels nous avons pris connaissance de la manière dont sont fabriqués les outils en pierre et en os (plan V, A_2 et fig. 64). Les haches en pierre, les herminettes et les houes sont du type néolithique arruéré (fig. 27, *1, 3, 4*). Outre tout cela, dans les ordures énéolithiques ont été trouvés guatre ciseaux-chevilles (fig. 27, *5*) et 19 ciseaux-pioches (fig. 27, *6, 7*), 10 moulins à bras, un mortier, 16 boules de combat, un concasseur, trois poids en pierre, deux pierres à aiguiser, 12 polissoirs en pierre, quatre pierres avec de rainures, un peigne en marbre (fig. 65); 10 ciseaux pour taille de pierre, 27 alènes, une épingle, une houe en os, deux points de lan, ce, en cornes de cerf, deux marteaux, une massue (fig. 27, *8, 9*), une faucille en corne de cerf et avec des dents en silex (fig. 66) et d'autres. Les planchers et les murs des bâtiments de l'époque énéolithique sont enduits d'argile rouge et blanche. Des vases en argile et d'autres produits céramiques sont fabriqués à la main, en argile. Leur polissage s'accomplissait à l'aide de polissoirs en pierre (fig. 32, *г*) et en os fig. 36, *в*), et ornés de guillochis, faits en coquilles de moules et en os (fig. 36, *в, г*; 37, *а*) et un peigne en marbre (fig. 65). Les fonds des vases en argile de l'époque énéolithique sont plats ou faiblement concaves. Sur les fonds de certains vases en argile se trouvent des empreintes de tissus (fig. 67). D'après leur forme, les vases en argile de l'époque énéolithique ne diffèrent pas des vases contemporains. Il y a des vases aux anses à boutons, larges (fig. 68, *1, 3, 4*) et sous forme de langue. L'ornement des vases en argile de la première moitié de l'époque énéolithique est incrusté d'ocre blanche. L'élément dominant dans l'ornement des vases est la volute (fig. 69, 70) et pendant la deuxième moitié de l'époque énéolithique c'est l'ornement peint avec du graphite (fig. 71). Les bouches de quelques vases en argile finissent par des robinets (fig. 71), et sur le vôté extérieur de trois fragments en argile sont peintes des parties du corps humain (fig. 72). Outre les vases en argile connus chez nous,

qui sont caractéristiques à la première et à la deuxième moitié de la culture énéolithique nous avons trouvé dans les ordures énéolithiques du tell sept petits vases de forme et de grandeur différentes (fig. 73, *1—5*); quatre couvercles en argile (fig. 74, *1—4*); trois fragments de cuillères (fig. 74, *5—7*); deux fragments de lampes zoomorphes (fig. 74, *9*, *10*) et deux boules (fig. 74, *8* et *11*). Au milieu des ordures énéolithiques nous avons déterré beaucoup de morceaux d'idoles d'hommes an argile (fig. 75, 76, 77, 78, 79); de petites chaises de culte (fig. 80, *1—12* et 81, *A*, *Б*); des tablettes de culte et un auget (fig. 82, 1—11); des objets de culte (fig. 83, *1—16*); des idoles d'animaux (fig. 84, *1—6*); des anses zoomorphes de vases en argile (fig. 85); trois petites plaques-modèles (fig. 86, *1—4*); un vase en argile (fig. 87) et des fragments des vases en argile (fig. 88 et 89) de l'époque de bronze et d'autres.

A un mètre de profondeur dans le tell nous avons découvert quatre fragments de planchers de bâtiments, crépis avec de l'argile rouge des X—XII s. Un des planchers, avec un fourneau à son côté d'est, se trouvait du côté ouest de la tranchée (plan V, A_3). En fouillant le plancher du fourneau (fig. 90) il a été constaté qu'il a été crépi au-dessous avec de l'argile rouge et des fragments de vases an argile, tandis qu'au-dessus ce même plancher est crépi avec dix couches d'argile, mélangés avec de la paille. Sous le plancher de l'habitation nous avons découvert une amphore grise thrace, enterrée sous des pierres (fig. 91), dans laquelle se trouvaient des os d'homme brûlés (fig. 92). Cela indique qu'il s'agit ici d'une inhumation d'homme par combustion du V—IV s. avant n. è. Sur l'autre plancher de l'habitation A_5 (Fig. 93) nous avons découvert deux vases en argile (fig. 94 et 95), qui peuvent être reportés vers le X—XII s. de n. è. et des fragments de vases en argile thraco-romains (fig. 96); et sur le plancher du bâtiment, croquis V, nous avons déterré des fragments de chandeliers en argile (fig. 97), un moulin à bras (fig. 98). A l'est de ce plancher ont été découvertes des traces d'un sanctuaire thraco-romain. Ici nous avons trouvé une plaque de chevalier thrace en pierre, et dix fragments de plaques de chevalier thrace également en pierre (fig. 99 et 100), *2—5)* et les trois nymphes (fig. 100, *1)*; deux monnaies en bronze de Philippe II de Macédoine et deux autres de son fils Alexandre le Grand et des fragments de céramique thraco-romaine.

Dans les blocs NK, YO, X, № 24, 19, 17, 12 et 8, croquis V, nous avons déterré des foyers slaves, enterrés sous des pierres de syénite et dans lesquels nous avons trouvé de la cendre, du charbon, des os de porcs et de moutons; trois alènes en os, un couvercle en argile et des fragments de vases slaves en argile (fig. 101, *а*, *б*, 102 et 103).

Il ressort des fouilles du tell „Yassa-tépé" à Plovdiv, qui eurent lieu durant la période de 1950 jusqu'à 1958, que le tell a surgi sur la place d'une forêt incendiée à l'époque néolithique tardive (Kapitandimitriévo et Karanovo II), qu'il a existé durant l'époque énéolithique et qu'il a péri au commencement de l'époque de bronze. Les plus anciennes habitations de l'époque néolithique tardive étaient des cabanes longues, couvertes de paille, réparties en quelques pièces par des murs transversaux de construction légère. Les planchers des bâtiments, trouvés au milieu des ordures de l'époque néolithique tardive, sont ceux des bâtiments séparés par des murs de construction légère et couverts de deux couches de paille. Les cinq planchers supérieurs des habitations néolithiques tardives étaient avec deux ou trois pièces. L'habitation que nous avons découverte en 1945, au milieu des ordures de l'époque énéolithique, ne se compose que d'une pièce. De par les restes d'un sanctuaire et d'une céramique thraco-romains, de foyers slaves et de planchers de bâtiments et d'habitations du X—XII s. on constate que le tell préhistorique se trouvait dans la périphérie des lieu peuplé de ce temps-là. De par la multitude d'os d'animaux sauvages et domestiques, de par les grains de blé et d'orge carbonisés, les restes d'habitations, d'outils en pierre et en os, les fabrications en argile, et les empreintes sur le fond des vases en argile; de provenance étrangère, il a été établi, que la population du tell, durant l'époque néolithique tardive et l'éqoque énéolithique, s'occupait de chass, de pêche, d'élevage de bétail, d'agriculture de houe, de construction de bâtiments, de fabrication en pierre, en os, en cornes, en coquilles de moules de rivières et de mers et en argile, de tissage et d'échange. La présence des matériaux, provenant de l'Asie Mineure comme la pierre de touche, les grains de blé et d'orge carbonisés, les os d'animaux domestiques, les formes de vases en argile de l'époque néolithique tardive avec des supports et ornement enfin de volute sur les vases en argile de l'époque énéolithique, prouvent que la population du tell, pendant d'époque néolithique tardive et l'époque énéolithique, a été non seulement en relations économiques et culturelles avec les tribus de l'Asie Mineure, mais peut être aussi en relations ethniques avec ces dernières.

ДОМАШНИТЕ И ДИВИТЕ ЖИВОТНИ В БИТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ ЯСАТЕПЕ В ПЛОВДИВ

ПРОФ. СТЕФАН ИВАНОВ

При разкопките на селищната могила Ясатепе в квартал „Университетски" в Пловдив, извършени през периода от 1950—1958 г. под ръководството на П. Детев,[1] е събран между другото и значителен костен материал, състоящ се от 3244 видово определени фрагменти. По-голямата част от тях, 2869 на брой, произлиза от късноенеолитния пласт, а останалите 375 фрагмента принадлежат към ранния и късния енеолит.

В настоящата публикация ще засегнем тези изводи от проучването на намерените кости, които се отнасят до ролята и мястото на домашните и дивите животни в бита и във всекидневния живот на населението от Ясатепе. Тъй като подобни изводи могат да се направят единствено при наличност на по-многоброен материал, тук ще се спрем само върху късноенеолитния период от живота на селищната могила Ясатепе.[2]

I. ОБЩИ ДАННИ

Почти всички кости, които принадлежат към посочения период, представляват остатъци от храната на тогавашното население, или т. нар. кухненски отпадъци. Техният брой възлиза със сигурност на 2840 фрагмента. Изключение правят само 6 кости от някои диви животни, които не са служели за храна. Както се вижда по-нататък, по отношение на кучето могат да се направят различни предположения.

Общо взето, материалът е силно фрагментиран. Най-силно са разтрошени черепните и дългите кости от крайниците на едрите животни — говедо, лос, елен. Дългите кости от дребните животни, като овца, коза, свиня и сърна, са разчупвани обикновено само веднъж, към средата на костта. Това е правено както с цел да се нареже трупът на по-малки части при приготовляване на храната, така и за използуване на костния мозък. Единствено за изваждане на костния мозък са начупвани и такива кости, например метаподии, около които няма абсолютно никаква мускулатура. Пак със същата цел са начупвани напречно и долните челюсти или пък са отваряни надлъжно откъм долния им ръб. Последният начин е позволявал пълно използуване на мозъка. Поради посочените причини не са фрагментирани предимно прешлените на гръбначния стълб, фалангите, дребните кости на карпалните и тарзалните стави и значителна част от метаподиите на дребните преживни.

От подробните наблюдения и от казаното по-горе се вижда, че се касае най-вероятно за безразборно фрагментиране на костите, което показва, че не са практикувани някакви определени начини за разрязване на трупа на убитите за храна животни, каквито начини са наблюдавани у нас при обекти от много по-късно време.[3]

Проучването на костния материал с оглед на бита на населението от Ясатепе ни дава сведения за състава на месната храна, която то е употребявало, както и за някои страни от поминъка му, именно за животновъдството и за лова.

---

[1] Вж. статията на П. Детев „Материали за праисторията на Пловдив" в настоящия том.

[2] От фаунистична гледна точка обаче енеолитният материал, макар и малобroен, представлява съществен интерес.

[3] Ст. Иванов, Храната от животински произход на обитателите на южната порта в Преслав, ИАИ, XXII, 1959, 209—221.

II. МЕСНАТА ХРАНА

За състава на консумираната от населението месна храна съдим от тези фрагментирани или цели кости, които могат да се сметнат като кухненски отпадъци. Това са общо 2840 кости, които, разпределени по видове, са дадени на таблица 1.

ТАБЛИЦА 1

Източници на месна храна	Брой на костите	%	Видове животни	Брой на костите	%
Домашни бозайници	2690	94,72	Говедо	1922	71,45
			Овца и коза	410	15,24
			Свиня	358	13,31
Диви бозайници	150	5,28	Елен	61	40,67
			Лос	13	8,67
			Сърна	19	12,66
			Тур	7	4,67
			Дива свиня	38	25,33
			Мечка	9	6,00
			Заек	3	2,00
Всичко	2840	100		2840	

От тази таблица се вижда, че основният източник на месна храна са били домашните бозайници, от които са намерени 2690 кости, или 94,72% от общия брой. Дивите бозайници са заемали сравнително малък дял в изхранването на населението — от тях са намерени само 150 кости, което прави 5,28%.

Костите от домашни бозайници се разпределят между четири вида — говедо, овца, коза и свиня. От тях говедото е застъпено със 71,45%, дребните преживни (овца и коза) — с 15,24%, а свинята — с 13,31%. Каква част от месната храна са заемали поотделно двата вида дребни животни — овцата и козата, — е трудно да се установи поради липсата на съществени видово характерни различия при повечето кости на скелета. В дадения случай трудностите се увеличават и от фрагментирането на материала. Все пак известна представа може да ни даде съотношението между броя на долните челюсти от овца и коза, което е 3 : 10. Следователно козето месо е консумирано приблизително в три пъти по-голямо количество от овчето.

Интересно е да се отбележи по отношение на говедото, че са консумирани изключително възрастни и стари животни. Избягването да се убиват за храна малки телета би могло да се свърже със съществуващо у даденото население желание да се получи по-голямо количество месо. Това обяснение е обаче недостатъчно убедително, като се има предвид, че за разлика от говедото са консумирани много често малки агнета, ярета и прасета. В такъв случай е напълно естествено да се насочим към извода, че още през късния неолит населението от Ясатепе е убивало за консумация отглежданите от него говеда едва след като ги е използувало за други стопански нужди, предимно като теглителна сила.

Костните остатъци от диви бозайници, които представляват общо 5,28%, се разпределят между 7 вида — елен, лос, сърна, тур, дива свиня, мечка и заек. От тях сравнително по-голям процент представляват костите от елен и дива свиня, съответно 40,67% и 25,33%, докато останалите видове са застъпени по-слабо. Консумирането на месо от мечка трябва да се смята за сигурно установено. За това говорят достатъчно убедително намерените фрагменти от череп, включително долна челюст, и от раменна кост.

Страничен източник на месна храна са били речните миди, черупки от които са намерени между животинските кости. Близостта на р. Марица дава основание да се предположи, че населението не е отбягвало и риболовството. В проучения материал обаче не се намериха кости от риба.

По всичко изглежда, че птиците не са играли никаква роля в изхранването на населението — намерени са само две кости от неопределен още вид, без да може да се каже нещо за тяхното значение.

Най-после, интересно е да се отбележи, че между наличните 23 кости от куче (таблица 2) се намериха и такива, за които трябва със сигурност да се допусне, че представляват остатъци от храна. Касае се за няколко разчупени долни челюсти и за фрагменти от раменна и бедрена кост. За останалите кости обаче може с положителност да се твърди, че не произлизат от използувани за храна животни. Всичко това показва, че в макар и редки случаи населението от Ясатепе е прибягвало и до консумация на кучешко месо.

III. ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Казаното по-горе за състава на месната храна вече ни дава известна представа и за животновъдството в Ясатепе. Представата ни за него ще бъде обаче по-точна, ако в случая имаме пред себе си подробни данни изобщо за целия намерен в селището костен материал и ако за целта работим не толкова с абсолютното количество на костите от всеки отделен вид животно, колкото с определения приблизителен минимален брой на индивидите от даден вид. Всичко това е дадено на таблица 2.

ТАБЛИЦА 2

Видове животни	Брой на костите	Процентно съотношение по броя на костите	Процентно съотношение между домашни и диви животни	Минимален брой на индивидите	Процентно съотношение по минималния брой на индивидите	Съотношение между домашни и диви животни
Домашни бозайници						
говедо . . .	1922	67,03	94,56	89	54,27	82,83
овца и коза .	410	14,29		35	21,34	
свиня	358	12,48		31	18,90	
куче	23	0,80		9	5,49	
Общо	2713			164		
Диви бозайници						
лос	13	0,45	5,44	3	8,83	17,17
елен	61	2,13		9	26,47	
сърна	19	0,66		4	11,77	
тур	7	0,24		1	2,94	
дива свиня .	38	1,32		10	29,41	
мечка	9	0,31		1	2,94	
вълк	1	0,03		1	2,94	
лисица	3	0,10		2	5,88	
язовец	1	0,03		1	2,94	
заек	3	0,10		1	2,94	
бобър	1	0,03		1	2,94	
Общо	156			34		
Всичко	2869	100	100	198	100	100

Ако разгледаме тази таблица, ще видим, че домашните бозайници заемат по отношение броя на намерените кости 94,56%, а по отношение на минималния брой на индивидите — 82,83% от всичките. Съотношението между домашните и дивите животни по броя на индивидите е 4,8 : 1, т. е. по количество домашните животни превишават дивите почти 5 пъти. Това съотношение показва ясно, че в случая се касае не само за утвърдено, но вече за напреднало животновъдство, което е в състояние да задоволи в голяма степен всекидневните нужди на населението от месо, кожи и вълна.

За напредналото животновъдство може да съдим и от неговия видов състав. От таблица 2 се вижда, че говедото е застъпено с 89 индивида, или с 54,27%, докато всичките останали домашни бозайници, включително и кучето — със 75 индивида, или с 45,73%. Поправилно би било обаче кучето да не се взема предвид. В такъв случай общият брой инди-

види от всичките останали домашни животни е 155, от които 89, или 57,42%, принадлежат на говедото. Числено съотношение между него и останалите е 1,35:1. Този именно числен превес на говедото над останалите домашни животни — овца, коза и свиня — показва напреднала степен в развитието на животновъдството от Ясатепе.

Второ място в животновъдното стопанство на населението заемат двата вида дребни преживни — овца и коза, които са застъпени с 35 индивида, или с 22,58% (процентът е изчислен без кучето). Каква част заема поотделно всеки от двата вида, не може да се определи точно. Все пак, като вземем предвид, че съотношението между долните челюсти от овца и коза е 3:10, а между роговите израстъци 3:8, ще трябва да приемем като приблизителен брой на овцете 8, или 5,16%, а на козите — 27, или 17,42%. Без да се смята, че тези числа отразяват точно действителността, трябва да се приеме като сигурно доказано, че овцевъдството е било много слабо развито както абсолютно, така и в сравнение с козевъдството.

Свинята е застъпена с 31 индивида, или с 20% (изчислено без кучето), като по такъв начин заема трето място след овцата и козата, взети заедно.

Поставени в зависимост от числено им съотношение в тогавашното животновъдство, четирите вида домашни бозайници заемат следния ред: говедо, свиня, коза и овца.

Стопанското значение на отделните видове животни за населението от Ясатепе обаче става още по-точно определено, ако зад дадения в таблицата брой на индивидите погледнем живото тегло, което дава всеки вид поотделно. Така например, ако приемем като средно живо тегло за едно говедо 350 кг, за една овца или коза 30 кг и за една свиня средно 100 кг (като имаме предвид, че са консумирани и доста малки прасенца), живото тегло общо на говедата ще бъде 31,150 кг, докато на дребните преживни и на свинете то ще бъде съответно 1050 и 3100 кг или общо 4150 килограма.

IV. ЛОВЪТ

След посочените дотук данни остава да се каже много малко за лова. Процентите, с които са застъпени дивите животни, както по количеството на костите (5,44%), така и по броя на индивидите (17,17%), потвърждават и тук известния вече факт, че развитието на животновъдството става за сметка на все по-ограничаващото се значение на лова.

Дивечът, както се вижда от таблица 2, е представен с 11 вида животни, които независимо от зоологическата им класификация могат да се разделят на две групи. В едната група трябва да се поставят тези животни, които се използуват едновременно за месо и за кожи — лос, елен, сърна, тур, дива свиня, заек и както бе вече споменато, мечка. По броя на костите тази група е застъпена с 96,15%, а по броя на индивидите — с 85,29%. Във втората група трябва да се поставят тези животни, от които се използува само кожата — вълк, лисица, язовец и бобър. На нея се падат само 3,85% от костите и 14,71% от броя на индивидите.

От тези данни би могло да се заключи, че населението е ходило на лов почти изключително за животни, които са допълвали и разнообразявали състава на месната му храна, докато от останалите, използувани изключително за кожи животни са попадали, както се вижда от таблицата, само единични екземпляри. Че е бил предпочитан ловът на животни, използувани и за месо — в това не трябва да се съмняваме. Не трябва обаче да се забравя и известното правило, че намерените в дадено селище костни остатъци от диви животни, от които се използува само кожата, не определят действителния брой на убитите екземпляри, тъй като подобни животни са били одирани на самото място и в селището са донасяни само кожите. В случая това се подкрепя и от факта, че от тези видове се намериха само единични долночелюстни или други черепни кости. Може би е основателно да се предположи, че заедно с одраната кожа в селището са донасяни и главите на убитите животни като ловни трофеи.

Намерените в Ясатепе видове диви животни не ни дават нещо ново за неолитната фауна у нас. Прави само впечатление, че турът е представен от един единствен екземпляр.

V. ИЗВОДИ

1. Основен източник на месна храна са били говедото, свинята, козата и овцата. Говедото показва значителен превес над всички останали видове домашни бозайници. Овцевъдството обаче е било много слабо развито.

2. В Ясатепе е имало напреднало животновъдство, което е било в състояние да задоволи в голяма степен всекидневните нужди на населението от месо, вълна и кожи.

3. В противоположност на животновъдството ловът е имал ограничено значение, и то предимно на животни, употребявани едновременно за месо и кожи.

4. Страничен източник на месна храна са били речните миди.

5. Съществува основание да се смята, че говедото, преди да се употреби за храна, е използувано в стопанството като теглителна сила.

LES ANIMAUX SAUVAGES ET DOMESTIQUES DANS LA VIE QUOTIDIENNE DE LA POPULATION DE YASSA-TEPE A PLOVDIV

De la couche néolithique tardive du tell „Yassa-tépé" à Plovdiv ont été recueillies 2869 espèces d'os determinées, qui représentent les restes de la nourriture de la population d'alors.

Les mammifères domestiques, gros bétail, chèvre, mouton et porc ont été la source fondamentale de la nourriture de viande (fig. 1). Le bêtes sauvages ont occupé une petite part dans l'alimentation de la population. Les moules de rivières ont été une source complémentaire de viande. Des os de poissons n'ont point été trouvés; mais, ayant en vue la proximité du fleuve Maritza, on doit admettre que la population ne négligeait pas la pêche.

Yassa-tépé possédait un grand élevage de bêtes, qui était en état de satisfaire à un haut degré les besoins quotidiens de la population en viande, peaux et laine. La première place, à ce point de vue, occupait l'élevage du bétail, qui montre une prédominance sur les autres espèces de mammifères domestiques (fig. 2). Il semble, à tout point de vue, que le gros bétail était utilisé dans l'exploitation agricole et comme force de traction. En second lieu vient le porc et après lui la chèvre. L'élevage de moutons cependant était très faiblement développé.

La chasse, contrairement à l'élevage de moutons, était d'une importance limitée pour la population de Yassa-tépé. Parmi les bêtes sauvages prédominent surtout celles, qui étaient utiles en même temps par leur viande et leur peaux, en premier lieu, le cerf et le sanglier (fig. 2), et en second lieu la biche. Ont été trouvé aussi quelques exemplaires isolés d'ossements de l'ure, d'ours et de lièvres. Des bêtes sauvages, utiles seulement pour leur peau, qui étaient chassés ce sont le loup, le renard, le blaireau et le castor.

Les bêtes sauvages de Yassa-tépé n'indiquent rien de spécifique — on les a trouvées aussi dans d'autres localités habitées, de cette même époque, chez nous.

НЕОЛИТИЧНИ АНТРОПОЛОГИЧНИ МАТЕРИАЛИ ОТ ЯСАТЕПЕ (ПЛОВДИВ)

Д-р ПЕТЪР БОЕВ

През 1958 г. научният сътрудник при Народния археологически музей в Пловдив Петър Детев при разкопки на селищната могила Ясатепе в квартал „Университетски" в Пловдив[1] открива на дълбочина 4 метра един хокер. Скелетът е намерен в пласт 1 на Ясатепе, който според П. Детев отговаря на Караново II или началото на Караново III и се датира през неолита. В същия пласт Детев намира и части от друг скелет, от който са били запазени само по-голямата част от бедрена кост, големият пищял и тилната част на черепа.

Освен черепа от Деветашката пещера[2] и трите черепа от Караново[3] ние не притежаваме други антропологични материали от неолита, затова човешките кости от Ясатепе са твърде важни за уясняване на расовия облик на човека през каменния период по нашите земи. Трябва обаче да се съжалява, че неумелата реставрация на хокера, извършена в Пловдив, е повредила значително и без това крехките кости. Затова след повторната реставрация в секцията по антропология в Института по морфология при БАН можаха да се получат годни за изследване само черепният покрив и няколко части от костите на крайниците. Твърде важният от таксономично гледище за определяне на расовите белези лицев череп липсва (обр. 1—3).

Обр. 1. Женски череп от неолита в норма фронталис

Fig. 1. Crâne de femme de l'époque néolithique en norme frontale

Обр. 2. Женски череп от неолита в норма вертикалис

Fig. 2. Crâne de femme de l'époque néolithique en norme verticale

[1] П. Детев, Селищната могила Ясатепе в Пловдив, ГПлНМ, I, 1948, 1—14; същият автор, Материали за праисторията на Пловдив, ГПлНМ, III, 1959.

[2] П. Боев, Случай от протоевропейски тип, Сборник в памет на М. Попов, БАН, 1958.

[3] П. Боев, Последните палеоантропологични проучвания у нас, Археология, 1959, кн. 3; Г. Георгиев, Из живота и културата на първите земеделско-скотовъдни племена в България, Сб. археологически открития в България, 1958.

Обр. 3. Женски череп от неолита в норма латералис

Fig. 3. Crâne de femme de l'époque néolithique en norme latérale

ОПИСАНИЕ НА ЧЕРЕПА

Черепен покрив без основа (калва), maturus (55—60), от който са запазени: челната кост, двете теменни кости, горната част на тилната кост, части от двете слепоочни кости, малка предна част от дясната част на горната челюст, дясната скулова кост и четири зъба. Работи се по общоприетата методика.[1] От черепа могат да се вземат следните измерения:

1. Измерения

1. Най-голяма дължина	179	28(1). Медиан-сагитална дъга на горна част на тилна люспа	67
2. Глабела-инион дължина	175	29. Медиан-сагитална челна хорда	126
3. Глабела-ламбда дължина	174	— Височина на челната извивка	39,4
8. Най-голяма ширина	135		
20. Ушно-брегма височина	122	30. Медиан-сагитална теменна хорда	93,3
22. Височина на черепния покрив (от назион-инион линия)	104	— Височина на теменната извивка	18
22а. Височина на черепния покрив (от глабела-инион линия)	99	31(1). Медиан-сагитална хорда на горна част на тилна люспа	60
24. Напречен обхват	322	— Ширина на скулова кост	41
26. Медиан-сагитална челна дъга	151	— Височина на скуловата кост	28
27. Медиан-сагитална теменна дъга	104		

2. Ъгли

32(1). Челен (назион-брегма линия с назион-инион линия)	55	B_3. Брегматичен	45
32(2). Челен (глабела-брегма линия с глабела-инион линия)	52,5	B_8. Ламбдатичен	71

3. Индекси

8 : 1 Черепен	75	29 : 26 Сагитален челен	83,4
20 : 1 Аурикуло-вертикален	68,1	30 : 27 Сагитален теменен	89,7
20 : 8 На ширината към ушно-брегма височина	90,3	31(1) : 28(1) На кривината на горна част на тилната люспа	89,5
22а : 2 На височината на черепния покрив	56,5	— На челната извивка	31,3
22 : 8 На височината на черепния покрив към ширината	77	— На теменната извивка	19
27 : 26 Сагитален челно-теменен	68,8	— На скуловата кост	68,2

[1] R. Martin, K. Saller, Lehrbuch der Anthropologie, Stuttgart, 1957—1959; В. Герасимов, Восстановление лица по черепу, Москва, 1955.

4. Описателни мерки

Долен край на крушовидния отвор — антропина
(0—6) Глабела — 1
(0—3) Надвеждни дъги — 1
(0—5) Протуберанция окципиталис екстерна — 1
(0—4) Изтриване на зъбите — 2,5

При расовата диагностика на черепа се вижда, че той е мезокран, но на границата на долихокран (дългоглав), тесен (хипсикран) и висок (акрокран). Много големи са мерките: 2 (глабела-инион дължина), 20 (ушно-брегма височина), 24 (напречен обхват на черепа), 26 (медиан-сагитална челна дъга), 29 (медиан-сагитална челна хорда), както и индексите: 20:1 (аурикуло-вертикален) и 20:8 (индекс на ширината към ушно-брегма височина). Мярка 1 (най-голяма дължина на черепа) е голяма. Средно изразени са мерките: 8 (ширина на черепа), 22а (височина на черепния покрив) и индексът 30:27 (сагитален теменен). Малки са индексите 8:1 (черепен) и 22а:2 (на височината на черепния покрив). Много малки са мерките: 27 (медиан-сагитална теменна дъга), 30 (медиан-сагитална теменна хорда), $32_{(2)}$ (челен ъгъл) и индексите 27:26 (сагитален челно-теменен) и 29:26 (сагитален челен).

Шевовете на черепа са почти сраснали. Абразиото на зъбите е силно изразено и засяга дълбоко дентина (2,5). Възрастта на черепа се определя като матурус (55—60 години). Релефът на черепа е слабо изразен. Скуловата кост е нежна и малка. Малък е и носовият отвор, доколкото се вижда от запазената част от горната челюст. Черепът е женски.

Ръстът, определен по формулата на Мануврие чрез дължините на бедрената кост, лакътната кост и лъчевата кост, е среден (около 157 см). Естествено трябва да се има предвид, че живият индивид е с 5—10 см по-висок от определените по формулата величини (според изследванията на Тротер и Глезер).

Въпреки че липсва таксономично важният лицев череп, все пак явно е, че женският череп от Ясатепе е от средиземноморската раса.

Костите на скелета са много грацилни. Те са силно порьозни както вследствие на лежането в земята при неблагоприятни за запазването на костите условия, така и вследствие на напредналата възраст. Годни за изследване са малко кости. Можаха да се измерят следните кости:

1. Дясна клавикула

4. Вертикален диаметър на средата	28	6. Обхват	30
5. Сагитален диаметър на средата	30		

2. Хумерус

Поради липса на костните краища не може да се определи дали хумерусът е ляв или десен. Могат да се вземат само следните мерки:

5. Най-голям диаметър на средата	20	7. Най-малък обхват на диафизата	60
6. Най-малък диаметър на средата	16,5		

3. Десен радиус

1. Най-голяма дължина	219	4. Напречен диаметър	12,5
3. Най-малък обхват	36	5. Сагитален диаметър	10

4. Дясна улна

1. Най-голяма дължина	235	11. Дорзо-воларен диаметър	11,3
3. Обхват	36	12. Напречен диаметър	10

5. Десен фемур

1. Най-голяма дължина — 404

6. Ляв фемур

6. Сагитален диаметър на средата на диафизата	23,2
7. Напречен диаметър на средата на диафизата	24

7. Лява патела

1. Най-голяма височина	32	2. Най-голяма ширина	39

8. Лява тибия

8. Най-голям диаметър на средата	25,2	10. Обхват	66,5
9. Напречен диаметър на средата	18		

От другите запазени кости трябва да се отбележи един гръден прешлен, чийто горен ръб на тялото е силно задебелен и има много остеофити. Трите клиновидни кости на дясното ходило са сраснали в един блок. Тези патологични белези показват, че жената е боледувала от деформиращ артрит.

Според П. Детев селищната могила Ясатепе намира паралели с Караново. При сравнение на черепите от двете селищни могили се виждат сходни белези, проявени по-силно между мъжкия череп от Караново и женския череп от Ясатепе. Това проличава от следната таблица:

Мерки	Женски череп от Ясатепе	Караново		
		№ 210 женски	№ 211 женски	№ 212 мъжки
1.	179 голяма	170 средна	172 средна	182 средна
2.	175 много голяма	152 много малка	155 малка	170 средна
8.	135 средна	135 средна	136 средна	134 малка
20.	122 много голяма	—	—	126 много голяма
22а.	99 средна	93 малка	108 много голяма	113 много голяма
26.	151 много голяма	125 средна	130 голяма	142 много голяма
27.	104 много малка	127 голяма	130 голяма	130 средна
29.	126 много голяма	104,5 малка	110 голяма	119 много голяма
30.	93,3 много малка	113 голяма	113 голяма	116 голяма
8 : 1	75 малък	79,4 среден	79,1 среден	73,6 малък
20 : 1	68,1 много голям	—	—	69,2 много голям
20 : 8	90,3 много голям	—	—	94 много голям
27 : 26	68,8 много малък	101,6 среден	100 среден	91,5 малък
29 : 26	83,4 много малък	83,6 много малък	84,6 много малък	83,8 много малък
30 : 27	89,7 среден	89 среден	86,9 малък	89,2 среден
B_3.	45	50,5	53,5	48
B_8.	71	76	80	78

В горната таблица са дадени цифровите стойности на мерките, а под тях — обсегът на границите на варирането им в пет степени (много малък, малък, среден, голям, много голям). За брегматичния ъгъл (B_3) и за ламбдатичния ъгъл (B_8) са дадени цифровите стойности, понеже още няма изработени стандарти за границите на вариране на тези стойности в петте вида степени.

При черепа от Ясатепе прави впечатление голямата челна кост, която го доближава по форма на лоба до мъжкия череп от Карановo, докато женските черепи от Карановo имат малък лоб. Липсата на лицевите кости на женските черепи от Карановo и на черепа от Ясатепе не позволява да се направи по-подробно сравнение помежду им. Известни различия между черепите от Карановo и този от Ясатепе трябва да се отдадат също така и на индивидуалната вариабилност на расовите типове от средиземноморската раса. Докато грацилизацията при мъжкия череп от Карановo е по-слаба и той носи слабо изразени белези от кроманьоиден човек, то двата женски черепа от Карановo и женският череп от Ясатепе са грацилни типове от средиземноморската раса.

Освен женския скелет в селищната могила Ясатепе са намерени и горните две трети от дясна бедрена кост, средна част от дясна тибия и дясна теменна кост. По шийката на бедрената кост личат следи от невкостенелия още епифизарен хрущял и затова главата на бедрената кост е паднала. Костите са от мъж в млада възраст, чието растене не е още завършено. Измерения на запазените части от дългите кости на десния долен крайник не се вземат поради незавършения процес на растене на костите. Все пак костите показват, че младежът е бил с висок ръст.

LES MATERIAUX NEOLITHIQUES ANTHROPOLOGIQUES DU TELL YASSA-TEPE (PLOVDIV)

L'auteur étudie un squelette et des parties d'un autre squelette provenant du tell de Yassa-tépé à Plovdiv, et datant l'époque néolithique. Le squelette est celui d'une femme âgée (55—60 ans) de taille moyenne (157 cm à peu près). Le type de race est déterminé comme étant celui de la race méditerranéenne et il est très gracile.

Les signes de race sont semblables à ceux des trois crânes provenant de Karanovo (Thrace).

СИВАТА ТРАКИЙСКА КЕРАМИКА В БЪЛГАРИЯ

ДИМИТЪР ЦОНЧЕВ

ПРЕДГОВОР

Настоящият труд е принос към проучването на материалната култура на едни от най-старите жители на нашите земи — траките, за които се предполага, че са носители на праисторическата метална култура у нас. Тяхната материална и духовна култура е още слабо проучена, с изключение отчасти на религията им. Досега в нашата научна археологическа литература съществуваха само изразите: „сива керамика", „сива местна керамика" или „сива тракийска керамика", без да се е отишло по-напред в продължение на 50 години. Не е отговорено на въпросите, към материалната култура на кой народ трябва да се причисли тази керамика, през кое време е създадена, какви са нейните форми — оригинални, местни или заимствувани, чужди; защо е със сив цвят — въпрос, засегнат отчасти напоследък, каква е нейната украса и пр. Едва преди десетина години, докогато тя бе само отбелязвана, започна да ѝ се обръща повече внимание по повод на предприетите многобройни разкопки, при които тя бе намерена в изобилие. Ето защо с този труд аз правя опит да се отиде по-нататък: да отговоря на поставените въпроси и да дам повод за задълбоченото ѝ и цялостно проучване.

Съжалявам, че не ми бе възможно, поради това че не са още обнародвани, да включа в настоящия труд още някои сиви съдове, които се намират в другите провинциални музеи и сбирки, макар че значителна част от тях се повтарят и са еднакви с дадените тук от мене. Използувал съм досега обнародваните екземпляри и значителна част от намерените от мене при личните ми проучвания съдове, които тук обнародвам за първи път.

ВЪВЕДЕНИЕ

При проучването и разкопаването на различните археологически обекти в нашите земи, като се започне от селищните могили, всички антични селища, тракийските могилни некрополи, отделни антични постройки, крепости и въобще навсякъде у нас, покрай керамиката от известните ни вече епохи и народи се намират късове и цели глинени съдове и глинени домашни и гробни потреби от т. нар. досега „сива керамика". Наричат я така, защото намерените късове, съдове и други домашни и гробни потреби, общо взето, по цвят са сиви. От досега намерените известни и обнародвани различни екземпляри от този вид керамика се установява, че обикновено съдовете са повечето малки по размери и не повече от средно големи, например засега са известни най-големи сиви съдове и гробни потреби до размерите на гръцките амфори, т. е. до 0,4 — 0,5 м височина. Липсват, не са намерени още значително големи съдове, като кюпове (dolia) и пр.

Тия сиви съдове в повечето случаи са начупени: намираме по-малки или по-големи късове от тях. Цели се срещат по-рядко. Ето защо и до днес още не сме в състояние да си съставим пълна и ясна представа за всичките им форми. Обаче от щателното проучване и сравняване формите на досега намерените и обнародвани съдове се вижда, че те са най-разнообразни. Едни от сивите съдове имат почти точно формата на гръцките съдове от класическата и елинистическата епоха, други — на римските съдове, а трети възпроизвеждат отчасти повече или по-малко формата на горните два вида съдове. Най-после има и съдове, на които формите се определят като местни, без всякакви чужди, било гръцки или римски, или други влияния. Ето защо, като изхождаме от формата на намерените досега съдове и потреби от сивата керамика, на който белег не е обръщано внимание, ние ги разделяме главно на следните групи:

1. Съдове с гръцки форми.
2. Съдове с видоизменени гръцки форми.
3. Съдове с римски и видоизменени римски форми.
4. Съдове с местни тракийски форми.
5. Домашни и гробни потреби и принадлежности.

I. СЪДОВЕ С ГРЪЦКИ ФОРМИ

Към тази група са отнесени ония съдове със сив цвят, които по форма и отчасти по размери почти напълно или с малка разлика приличат на известните гръцки металически и глинени съдове от класическо и елинистическо време: амфори, кантароси, ойнохоета, скифоси, фиали, чаши, урни без дръжки и кани. Значи местните тракийски грънчари просто са направили опит колкото може повече и по-точно да възпроизведат формата на познатите им, внесени в Тракия гръцки съдове, макар и да не са успели напълно, защото начинът на изпичане е бил друг. Те не са направили опит да сторят това и по отношение на украсата им, т. е. да я възпроизведат.

Ето някои от съдовете с гръцки форми:

1. Глинена амфора със сив цвят, строшена на части и после възстановена: вис. 0,4 м, диам. на устието 0,185 м, диам. на най-изпъкналата част от корема 0,32 м и диам. на дъното 0,13 м (обр. 1), без украса. Произлиза от гробницата в една от Червенковите могили при с. Брезово, Пловдивски окръг.[1] Отнасят я към V—IV в. пр. н. е. (НАМПл, инв. № 1888).

2. Горна част — устието, шията, част от корема и двете дръжки, от също такава глинена амфора със сив цвят, чиито размери не са дадени. Произлиза от могила № 2, която се намира в съседство с Башовата могила при с. Дуванлии, Пловдивски окръг. Тя е била счупена и хвърлена в насипа на въпросната могила още при извършване на самото погребение (обр. 2). Макар и да са намерени и другите части от нея, не е възстановена впоследствие. Украса няма. Отнасят я към IV в. пр. н. е.[2]

3. Глинен съд, урна без дръжки, със сив цвят, първоначално открит счупен и после възстановен, с високо гърло, което при устието се разширява във вид на плитка паничка, без украса: вис. 0,302 м, диам. на корема 0,216 м, диам. на устието 0,114 м (обр. 3). Произлиза от насипа на могила № 17, която е част от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[3] По форма урната прилича на следните металически гръцки съдове от класическо време — V в. пр. н. е.: единият сребърен от Арабаджийската могила, вторият бронзов от Куковата могила при Дуванлии[4] и третият също бронзов от античен гроб при с. Песнопой, Пловдивски окръг.[5] Тази урна се поставя в периода от края на V до края на III в. пр. н. е.[6]

4. Глинен съд — урна без дръжки, със сив цвят, първоначално открита строшена и после възстановена, по форма както предишната: вис. 0,35 м, диам. на устието 0,115 м, диам. на поставката 0,107 м и дебелина на стените 0,009 м. В двата края на гърлото — горе и

---

[1] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, 1935, 6, обр. 7; Г. Бакърджиев, Керамиката в България, София, 1956, табл. 25.

[2] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Дуванлии, ИАИ, VI, 1932, 3; Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, София, 1934, 80 сл., 229—230, обр. 26, 2; същите страници и на изданието на немски език. Трета, точно такава глинена амфора със сив цвят, чието обнародване предстои, е намерил П. Детев при разкопките на селищната могила Ясатепе, която се намира в източния край на Пловдив. По форма към тия три амфори със сив цвят принадлежи вероятно и амфората от с. Дълбоки, Старозагорски окръг, която според един автор (Антична гробница при с. Дълбоки, Старозагорско, ИАИ, VI, 1932, 53, обр. 40_3) е от местен, а според Д. П. Димитров (Тракийската гробна находка от с. Дълбоки, Старозагорско, Р. П. IV, 1949, 216, обр. 35, 11) от гръцки произход. Може би такива са по форма, както се вижда от опита за възстановяването им, и амфорите със сив цвят от Копринка, могила № 1, Кирил Ис. Жуглев, Разкопки и проучвания на могила № 1—Копринка, ч. II, ГУСФИФ, XLIX, 1956, 43 и 63, обр. 28 и 29.

[3] Надгробните могили при Дуванлии, 152, обр. 175, същата страница и в изданието на немски език.

[4] Надгробните могили при Дуванлии, 53 сл., 133, 216, 223, 238, обр. 65 и 156.

[5] Л. Ботушарова, Погребение с глинен саркофаг при с. Песнопой, ГНМПл, 1954, 265 сл., обр. 10.

[6] Надгробните могили при Дуванлии, 238.

Обр. 1. Тракийска амфора със сив цвят. Брезово, Пловдивски окръг

Fig. 1. Amphore thrace de couleur grise. Brézovo, départ. de Plovdiv

Обр. 2. Горна част от тракийска амфора със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 2. Partie supérieure d'une amphore thrace de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 3. Тракийски съд без дръжки със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 3. Vase thrace de couleur grise, sans anses. Douvanlii, départ. de Plovdiv

долу, украса по един вдлъбнат кръг. Произлиза от могилен гроб, местността Гробето, в землището на с. Стоянзаимово (Бедняково), Старозагорски окръг.[1] Отнасят го към IV в. пр. н. е.

5. Глинен кантарос[2] със сив цвят, без украса, с две срещуположни дръжки, които имат в горните си части странични хоризонтални шипове, по-високи от устието; последното е слабо повредено и сега възстановено: вис. 0,12 м, диам. на устието 0,06 м (обр. 4). Произлиза от гроб в югоизточната част на летището в Пловдив, разкопан в 1942 г. Гръцките кантароси с точно такава форма В. Д. Блаватски отнася към IV—II в. пр. н. е.[3] и ги нарича късни (НАМПл, инв. № 2507).

6. Глинена чаша със сив цвят, мегарски тип, повредена — отчупена от едната страна, със заоблено дъно без поставка, с широко устие и с извит навън ръб: вис. 0,1 м, диам. на устието 0,145 м и дебелина на стените от 0,006 до 0,007 (обр. 5). Чашата има богата, ниска, релефна украса: върху дъното розета, обградена с пъпчици, разположени в два концентрични кръга.

След тая украса по корема следват два реда шахматно разположени триъгълни листа, на които нерватурата е добре представена, поставени в долния ред с върховете надолу, а в горния — с върховете нагоре, т. е. с дръжките един към друг. Мястото между листата е изпълнено със симетрично разположени пъпчици и розети, каквито имаме на дъното. Това е тракийска чаша, местно произведение, която по форма напълно е сходна с формата на т. нар. мегарски тип чаши от елинистическо време. Произлиза от местността, Бялата вода при с. Згалево, Плевенски окръг.[4]

7. Глинена чаша със сив цвят, с разширено устие, на което ръбът е обърнат навън, със заоблено дъно, без поставка и без украса: вис. 0,06 м, диам. на устието 0,082 м (обр. 6). Произлиза от могилната гробница при с. Върбица, Коларовградски окръг.[5] Отнасят

[1] Стари гробове в Чирпанско и Старозагорско, Псп., XXI, 1909, 591 сл., обр. 1.

[2] Даден е непълно от Г. Бакърджиев, п. с., табл. 21.

[3] В. Д. Блаватский, История античной росписной керамики, Ленинград, 1953, 49, табл. VII, 87, 88 и 89.

[4] М. Чичикова, Находка от глинени съдове при с. Згалево, ИАИ, XVIII, 1952, 347, обр. 352 и 353 За мегарския тип чаши са характерни областите на Източното Средиземноморие през елинистическо време, вж. В. Д. Блаватский, п. с., 250—254; DA (vase), 660—661. За други две подобни чаши от сива глина „мегарски тип" скифос и гърненце, местно производство, вж. Г. Тончева, Старогръцка керамика в музея на гр. Сталин, ИВАД, IX, 1953, 38, обр. 65, 66, 67 и 68.

[5] Надгробните могили при Дуванлии, 179, обр. 200, *б*.

Обр. 4. Тракийски кантарос със сив цвят. Пловдив
Fig. 4. Canthare thrace de couleur grise. Plovdiv

Обр. 6. Тракийска чаша със сив цвят. Върбица, Коларовградски окръг
Fig. 6. Tasse thrace de couleur grise. Varbica, départ. de Kolarovgrad

Обр. 5. Тракийска чаша „мегарски тип" със сив цвят. Згалево, Плевенски окръг
Fig. 5. Tasse thrace de couleur grise „type de Mégara". Zgalévo, départ. de Plévène

Обр. 9. Тракийско гърне със сив цвят с една дръжка. Созопол
Fig. 9. Vase thrace de couleur grise, d'une anse. Sozopol

Обр. 7. Част от тракийско фиале със сив цвят. Пловдив
Fig. 7. Une partie d'un phiale thrace de couleur grise. Plovdiv

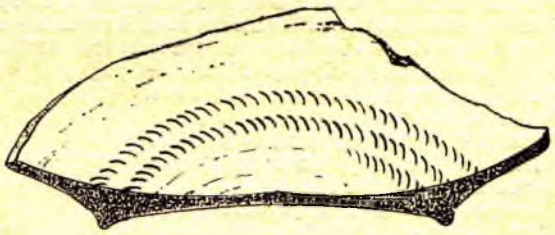

Обр. 8. Част от тракийско фиале със сив цвят. Пловдив
Fig. 8. Une partie d'un phiale de couleur grise. Plovdiv

я към IV в. пр. н. е. По форма чашата напълно прилича на следните металически гръцки чаши от IV в. пр. н. е.: едната от същата каменна гробница при с. Върбица, Коларовградски окръг,[1] а другата от могилната гробница при с. Злокучене, Коларовградски окръг.[2]

8. Също: с разширено устие, на което ръбът е обърнат навън, със заоблено дъно,[3] без поставка и украса — вис. 0,05 м, диам. на устието 0,084 м. Произлиза от с. Згалево, Плевенски окръг.[4] Отнасят я към V—IV в. пр. н. е.[5]

9. Ойнохое, със сив цвят: вис. 0,134 м, диам. на корема 0,096 м, диам. на дъното 0,055 м. Произлиза от Созопол (Аполония). Елинистическа епоха.[6]

10. Част от фиале със сив цвят, с ниска поставка, без дръжки, при сегашното състояние с размери: дълж. 0,105 м, деб. на стените 0,0025 м и диам. на поставката 0,063 м (обр. 7 и 8). От вътрешната страна дъното е украсено със запетайковидни вдлъбнати орнаменти, разположени един след друг в три концентрични кръга, които не надминават кръга на поставката. Най-вътрешният кръг на украсата е прекъснат. По форма фиалето напълно прилича на най-ниските гръцки фиалета без дръжки и с ниски поставки. Произлиза от изкопите за градската канализация в източната част на гр. Пловдив, ул. „Д-р Вълкович", намерена на 3 м дълбочина през пролетта на 1954 г. (НАМПл).[7]

11. Глинени съдове във форма приблизително на съвременните наши гърнета, със сивочерен цвят, с една дръжка наравно с устиетата, с къси шийки, силно издути кореми, заоблени дъна, без поставки и без украса, с различни размери (обр. 9). Съдовете произлизат от гробовете на некропола в Аполония.[8] Това са местни тракийски съдове, направени точно по подобие на гръцките металически и глинени съдове през периода от IV до II в. пр. н. е., известни досега у нас: 1. От гроба в една от Червенковите могили при с. Брезово, Пловдивски окръг — сребърен.[9] 2. От гроб 109 на некропола в Аполония — глинен.[10] 3. От Шапладере (Беломорието).[11]

12. Гърне: вис. 0,073 м, диам. на устието 0,065 м, диам. на корема 0,085 м.[12] Елинистическа епоха.

13. Също: значително повредено—диам. на корема 0,13 м.[13] Елинистическа епоха.

14. Също: вис. 0,07 м, диам. на устието 0,07 м, диам. на корема 0,12 м.[14] Елинистическа епоха.

15. Също: половината от гърнето — вис. 0,075 м.[15] Елинистическа епоха.

II. СЪДОВЕ С ВИДОИЗМЕНЕНИ ГРЪЦКИ ФОРМИ

Към тази група са отнесени ония съдове със сив цвят, които, общо взето, със своята форма и отчасти с размерите си само наподобяват формата на редица гръцки съдове от класическо и елинистическо време, а именно: кратери, скифоси, кантароси, ойнохоета, ритони и др. Местните тракийски грънчари при създаването им са имали предвид един или друг вид гръцки съдове и по подобие на тях са направили своите съдове, като в зависимост от разбиранията и сръчността си отчасти са ги видоизменили. По този начин те са създали един вид варианти на разните гръцки съдове. Както казахме, най-голямата прилика е общо във формите и размерите, а по-значителната вече тук разлика се състои в отделните части: дръжки, поставки, устиета и пр. Правилно забелязва К. Жуглев, когато раз-

---

[1] Надгробните могили при Дуванлии, 173, 314 сл., обр. 188 и 189.

[2] Ив. Велков, Могилна гробна находка от Злокучене, ИАИ, VI, 1932, 252, обр. 187.

[3] Може би също такъв е и съдът, намерен в гроб № 10 от некропола на Аполония (Созопол), който е със сив цвят и заоблено дъно. Ив. Венедиков, Разкопките в некропола на Аполония през 1946 г., РП, II, 1948, 13. Възможно е той да е и от вида на гърнетата със заобленото дъна, Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, РП, II, 1948, 47, обр. 57, първия ред.

[4] М. Чичикова, п. с., 345, обр. 344.

[5] П. т., 347.

[6] Ив. Венедиков, п. с., 23 (гроб 111).

[7] Кирил Ис. Жуглев, Разкопки и проучвания на могила № 1 — Копринка (II), ГУСФИФ, XLIX, 1956, 38 сл., обр. 7,*а*, табл. IX$_1$, 4, X$_2$, 3.

[8] Т. Иванов, п. с., 47, обр. 57.

[9] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, 1935, 5, обр. 4$_2$.

[10] Т. Иванов, п. с., 47, обр. 57, 2 ред.

[11] G. Kazarow, AA, 1918, 20, Abb. 19a.

[12] Ив. Венедиков, п. с., 16 (гроб 28).

[13] Ив. Венедиков, п. с., 16 (гроб 32).

[14] Ив. Венедиков, п. с., 18 (гроб 43).

[15] Ив. Венедиков, п. с., 19 (гроб 47).

глежда сивата керамика от могила № 1 при Севтополис — Копринка[1]: „Между съдовете от сивата и фирнисовата керамика обаче съществува и известна връзка, изразена в копиране на някои фирнисови форми“, а Г. Бакърджиев[2] напълно приема влиянието на гръцката керамика във формите на тракийската керамика.

Ето някои от тези съдове:

1. Глинен кратеровиден съд със сив цвят, счупен на части и после възстановен, с широко устие и извит навън ръб, с две срещуположни вертикални, ниски и заоблени отгоре дръжки, заловени към корема в съседство с устието, с ниска поставка, без украса: вис. 0,28 м, диам. на устието 0,298 м (обр. 10). Произлиза от насипа на могила № 17, която се намира в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг. Отнасят го към периода от края на V до края на III в. пр. н. е.[3]

2. Също: със сив цвят, счупен на части и после възстановен, с широко устие и извит навън ръб, с две срещуположни вертикални, ниски и заоблени отгоре дръжки, заловени към корема в съседство с устието, с ниска поставка, без украса: вис. 0,21 м, диам. 0,205 м. Произлиза от могилен гроб при с. Езерово, Пловдивски окръг. Отнасят го към IV в. пр. н. е.[4]

3. Също: със сив цвят, с широко устие и с извит навън ръб, с две срещуположни вертикални, ниски и заоблени отгоре дръжки, заловени към корема в съседство с устието, с ниска поставка, без украса: вис. 0,24 м, диам. на устието 0,205 м, диам. на корема 0,245 м, диам. на дъното 0,105 м. Произлиза от гроб 20 на некропола на Аполония (Созопол).[5] Отнасят го към елинистическата епоха.

4. Също: със сив цвят, отвън излъскан, счупен на части, с широко устие и извит навън ръб, с две срещуположни вертикални, ниски и заоблени отгоре дръжки, заловени към корема в съседство с устието, с ниска поставка, без украса: вис. 0,25 м, диам. на устието 0,28 м, диам. на корема 0,25 м. Произлиза от Голямата могила в местността Къпините при с. Мезек, Ямболски окръг.[6] Отнасят го към началото на IV в. пр. н. е.

5. Горна част от подобен кратеровиден глинен съд със сив цвят: вис. 0,22 м, диам. на корема 0,26 м, диам. на дъното вероятно 0,11 м. Произлиза от Голямата могила в местността Къпините при с. Мезек, Ямболски окръг[7]. Отнасят го към края на IV в. пр. н. е.

6. Глинен кратеровиден съд със сив цвят, с широко устие и с извит навън ръб, с две срещуположни, ниски и отгоре заоблени дръжки, заловени между шийката и корема, украсен на същото място с една врязана линия: вис. 0,255 м, диам. на устието 0,36 м, диаметър на дъното 0,15 м. Произлиза от вторично могилно погребение при с. Янково, Коларовградски окръг. Отнасят го към края на IV в. пр. н. е.[8]

7. Глинен кратеровиден съд със сив цвят, отчасти повреден, с широко устие и извит навън ръб, с две срещуположни ниски дръжки, заловени в долната част на корема, сега отчупени, с ниска поставка, без украса: вис. 0,203 м, диам. на корема 0,17 м, диаметър на устието 0,134 м (обр. 11). Произлиза от насипа на могилата Мушовица при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[9] Отнасят го към края на V или началото на IV в. пр. н. е. (НАМПл).

8. Глинен скифосовиден съд със сив цвят, счупен на части и после възстановен, снабден непосредствено до устието с четири симетрично разположени пъпки-дръжки, с ниска поставка, без украса: вис. 0,19 м и диам. на устието 0,203 м (обр. 12). Произлиза от погребение чрез изгаряне в могила № 16, която се намира в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг. Отнасят го към IV в. пр. н. е.[10]

9. Глинен кантаросовиден съд със сив цвят, с разширено, сега повредено устие, къса шийка, изпъкнал корем, ниска поставка с две срещуположни вертикални дръжки, заловени за ръба на устието и корема, които в горните си части имат по един хоризонтален шип наравно с устието, без украса: вис. 0,075 м, диам. на корема и устието 0,075 м (обр. 13).

---

[1] К. Жуглев, п. с., 91.
[2] Г. Бакърджиев, п. с., 12 и 14.
[3] Надгробните могили при Дуванлии, 152, 238, обр. 176; същите страници и на изданието на немски език.
[4] Златен пръстен с тракийски надпис, ИАД, III, 1913, 211 сл., обр. 122.
[5] Ив. Венедиков, п. с., 15, обр. 14; Т. Иванов, п. с., 48.
[6] Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИАИ, XI, 1937, 141 сл., обр. 134_1.
[7] Ив. Велков, п. с., 142, обр. 134_2.
[8] Цв. Дремсизова, Надгробни могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, 72 и 81, обр. 14.
[9] Надгробните могили при Дуванлии, Пловдивско, 82, 229, 230, обр. 101_1; същите страници и на изданието на немски език.
[10] Пак там, 140, 238, 174.

Обр. 10. Тракийски кратероподобен съд със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 10. Vase thrace de couleur grise, à la forme de cratère. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 11. Тракийски кратероподобен съд със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 11. Vase thrace de couleur grise, à la forme de cratère. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 12. Тракийски скифоподобен съд със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 12. Vase thrace de couleur grise, à la forme de skyphos. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 13. Тракийски кантароподобен съд със сив цвят. Малко Дряново, Старозагорски окръг

Fig. 13. Vase thrace de couleur grise, à la forme de canthare. Malko Drianovo, départ. de Stara Zagora

Обр. 14, 15, 16. Тракийски кантароподобен съд със сив цвят. Згалево, Плевенски окръг

Fig. 14, 15, 16. Vase thrace de couleur grise à la forme de canthare. Zgalévo, départ. de Plévène

Обр. 17. Тракийска ойнохоеподобна кана със сив цвят. Панагюрище

Fig. 17. Vase thrace de couleur grise à la forme d'œnochoé. Panagjurichté

Обр. 18. Тракийска ойнохоеподобна кана със сив цвят. Лиляче, Врачански окръг

Fig. 18. Vase thrace de couleur grise à la forme d'œnochoé, L iljatché, départ. de Vratza

Произлиза от могилен гроб, местността Манастира, която отстои на 1 км западно от с. Малко Дряново, Старозагорски окръг.[1] Можем да го отнесем към IV в. пр. н. е.[2] Такъв съд видях в музея в Коларовград (инв. № 407), още необнародван.

10. Глинен кантаросовиден съд със сив цвят, значително повреден, с малка профилована поставка, с две срещуположни вертикални дръжки, малко по-високи от устието, от които едната отчупена, без украса: вис. 0,11 м, диам. на устието 0,09 м (обр. 14). Произлиза от местността Бялата вода при с. Згалево, Плевенски окръг. Отнасят го към V—IV в. пр. н. е.[3]

11. Също: със сив цвят, значително повреден, с профиловани стени, с малка куха поставка, с две срещуположни вертикални дръжки, малко по-високи от устието, без украса: вис. 0,115 м, диам. на устието 0,103 м (обр. 15). Отчупени са: едната дръжка, част от поставката и част от устието и корема. Произлиза от местността Бялата вода при с. Згалево, Плевенски окръг. Отнасят го към V—IV в. пр. н. е.[4]

12. Също: със сив цвят, значително повреден, с профиловани стени, с малка куха поставка, с две срещуположни вертикални дръжки, малко по-високи от устието, без украса: вис. 0,105 м, диам. на устието 0,103 м (обр. 16). Отчупени са двете дръжки и част от устието. Произлиза от местността Бялата вода при с. Згалево, Плевенски окръг. Отнасят го към V—IV в. пр. н. е.[5]

13. Глинена ойнохоевидна кана със сив цвят, с ниска поставка, с една дръжка, която има жлеб от вътрешната страна, минаващ повече към ляво; устието срещу дръжката е приспособено във форма на човка — трилистно, близко до трилистните гръцки кани; отгоре на дръжката до устието пъпка-израстък: вис. 0,2 м, диам. на дъното 0,07 м, диам. на устието 0,115 м (обр. 17). Украса: под ръба на устието отвън една изпъкнала окръжност; между корема и шията втора изпъкнала окръжност, по-долу върху корема два плитки жлеба. Произлиза от насипните пластове на една от южните могили на големия могилен некропол (21) в Панагюрските колонии. Сега се намира в Народния музей, гр. Панагюрище.

---

[1] Dim. Zontschew, AA, 1941, 199 f., Abb. 14 rechts.

[2] За гръцките глинени кантароси с шипове като нашия кантаросовиден сив съд вж. В. Д. Блаватский, п. с., 49, табл. VII, 87, 88 и 89, които отнася в епохата от IV до II в. пр. н. е.

[3] М. Чичикова, п. с., 345, обр. 345, *а*.

[4] М. Чичикова, п. с., 345, обр. 345, *б*.

[5] М. Чичикова, п. с., 345, обр. 345, *в*.

Обр. 19. Тракийска ойнохоеподобна кана със сив цвят. Созопол

Fig. 19. Vase thrace de couleur grise à la forme d'œnochoé. Sozopol

Обр. 20. Тракийски аскоподобен съд със сив цвят. Казанлък

Fig. 20. Vase thrace de couleur grise à la forme d'askos. Kazanlak

Обр. 21. Тракийски аскоподобен съд със сив цвят. Казанлък

Fig. 21. Vase thrace de couleur grise à la forme d'askos. Kazanlak

14. Глинена ойнохоевидна кана със сив цвят, с ниска поставка, с двойна вертикална дръжка, малко по-висока от устието; устието срещу дръжката приспособено във форма на човка, близко до гръцките трилистни кани: вис. 0,175 м, диам. на корема 0,115 м, диам. на дъното 0,07 м (обр. 18). Каната има следната украса: в горната част на шията един, а в началото на корема два врязани успоредни кръга. Произлиза от могилен гроб до с. Лиляче, Врачански окръг. Отнасят я към V—IV в. пр. н. е.[1]

15. Глинена ойнохоевидна кана със сив цвят, с ниска поставка, с една вертикална дръжка наравно с устието; устието срещу дръжката приспособено във форма на човка, както предходното, без украса: вис. 0,134 м, шир. 0,096 м, диам. на дъното 0,055 м (обр. 19). Произлиза от гроб 111 на некропола на Аполония. Отнасят го към IV в. пр. н. е.[2]

16. Към тия кани принадлежат и двете сиви кани от могила № 1 при Копринка, едната с ойнохоевидно устие, а другата с кръгло (?).[3]

17. Глинен аскосовиден съд със сив цвят, отчасти повреден, с ниска плоска поставка и с две дръжки, заловени за шийката и отстрани на корема: вис. 0,19 м, диам. 0,25 м (обр. 20). Общо взето, по форма той значително се доближава до гръцките аскоси, но се различава най-вече по двете си дръжки вместо една, която обикновено е заловена отгоре за корема и шийката. Произлиза от античната гробница при Казанлък[4] и се отнася към IV—III в. пр. н. е.

18. Глинен аскосовиден съд със сив цвят, с ниско пръстеновидно дъно, с две дръжки, както предходния съд, и отгоре върху корема един пъп и два слабо очертани концентрични кръга: вис. 0,13 м, диам. 11 м (обр. 21). Произлиза от античната гробница при гр. Казанлък[5] и се отнася към IV—III в. пр. н. е.[6]

19. Глинен ритон със сив цвят, с повредено устие и с отчупени ляво ухо и лява половина от муцуната, на който долната част е протоме (*προτομή*) на млад волски бик: дълж. на протомето 0,13 м, вис. 0,175 м, диам. на устието 0,07 м (обр. 22 и 23). Протомето по отношение на горната част е под прав ъгъл. На бика са дадени: ушите, рогата и очите; веждите са предадени с три закривени и вдлъбнати линии над очите; предадени са и вися-

[1] Д. Бучински, Могилен гроб при с. Лиляче, ИАИ, XVIII, 1952, 365, обр. 368.

[2] Т. Иванов, п. с., 46, обр. 55$_1$; Ив. Венедиков, п. с., 23. Може би такава е каната от Копринка, Жуглев, п. с., 43, обр. 26.

[3] К. И. Жуглев, п. с., 43, 63, обр. 24, 25 и 26.

[4] В. Миков, Античната гробница при Казанлък, София, 1954, 25, обр. 29.

[5] В. Миков, п. с., 25, обр. 29.

[6] В Народния музей—гр. Казанлък, се намират още два сходни аскосовидни сиви съдове от глина, още необнародвани. Те произлизат от останките на селището, известно с името Бузовград, отстоящо на 5 км южно от града.

Обр. 22. Тракийски ритон със сив цвят. Левскиград
Fig. 22. Rhyton thrace de couleur grise. Levskigrade

Обр. 23. Тракийски ритон със сив цвят. Левскиград
Fig. 23. Rhyton thrace de couleur grise. Levskigrade

Обр. 24. Тракийска дълбока паница със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг
Fig. 24. Coupe thrace profonde de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

щите косми (брадата) на долната устна; очертани са добре двете части на долната челюст; отпред на устата малка дупка за изтичане на питието. Отпред върху горната част на ритона украса във форма на прост, стилизиран растителен орнамент. Това е примитивна творба на местните тракийски грънчари по подобие на античните — гръцки, ритони. Не е възможно да се даде една по-точна датировка, понеже не е известна обстановката на намирането. Произлиза от землището на Левскиград, без да е известно точно мястото на намирането. Сега се намира в Народния музей в същия град (инв. № 14).

20. Малка дълбока паничка със сив цвят, със заострено устие и извит навън ръб, без украса: вис. 0,045 м, диам. на устието 0,105 м (обр. 24). Произлиза от могила № 13 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[1]

21. Също: вис. 0,052 м, диам. на устието 0,11 м, диам. на дъното 0,06 м. Произлиза от околностите на Асеновград, без да е известно точно мястото на намирането. Сега се намира в Народния музей в гр. Асеновград. Следва да я отнесем към елинистическата епоха.

22. Към този вид сиви съдове — панички, принадлежат и сивите съдове от могила № 1 при Копринка, възстановени по намерените фрагменти.[2] Не ги описваме напълно, понеже имаме запазени само отделни части от тях, от които се виждат устиетата — дали ръбът е навън или навътре.

Тия шест съда наподобяват напълно формата на гръцките съдове от Дуванлии,[3] с. Цар Асен, Пазарджишки окръг,[4] Копринка,[5] Мадара[6] и Мумджилар[7].

[1] Надгробните могили при Дуванлии, 148 и 238 сл., обр. 173.
[2] К. Ис. Жуглев, п. с., 42, 62 и 63, обр. 16, 17, 18, 19, 20 и 21.
[3] Надгробните могили при Дуванлии, 93, обр. 116.
[4] Дим. Цончев, Материали за археологическата карта на България, ГНМПл, 1948, 197, обр. 56.
[5] К. Жуглев, п. с., 38, обр. 9 и 10, табл. VIII, 2, 3.
[6] Р. Попов, Сборник Мадара I, София, 1934, 247, обр. 211 АГ и 212 АБ.
[7] Г. Фехер, Могилни находки от Мумджилар, ИАИ, VIII, 1935, 112, обр. 96, 2а.

III. СЪДОВЕ С РИМСКИ И ВИДОИЗМЕНЕНИ РИМСКИ ФОРМИ

Към тази група са отнесени съдовете със сив цвят, които, общо взето, по своята форма и размери или напълно възпроизвеждат, или само наподобяват формата на редица римски съдове, т. е. от римската епоха, като разлати плитки и по-дълбоки паници, чаши и др. За съжаление досега у нас не са открити, не са намерени още много добре запазени съдове със сив цвят, чрез които да се посочат напълно римските форми и повече видоизменени римски форми, каквито сигурно има. Бъдещите проучвания положително ще ни дадат значителен материал и по този въпрос. Ето защо сивите съдове давам в една група, в която повечето от тях са с чисто римски форми, с изключение на глинената чаша (обр. 26), на която липсват вертикалните канелюри, някои разлати паници (обр. 31) и др. Едно е важно да се изтъкне в случая, че местните тракийски грънчари са продължавали да правят сиви съдове по моделите на римските съдове, на керамиката на новите политически завоеватели, както по-рано са правели същото с гръцките съдове.

Ето някои от тези съдове:

1. Глинен съд със сив цвят, с ниска пръстеновидна поставка, издут корем, широко, слабо извито навън устие, с две срещуположни вертикални дръжки, по-ниски от последното: вис. 0,096 м, диам. на устието 0,133 м (обр. 25). По шията и началото на корема той е украсен с косо поставени вдлъбнати орнаменти и с три концентрични кръга. Произлиза от могилен гроб в Сакар планина.[1] Отнасят го към III—IV в.

2. Също: без украса — вис. 0,054 м, диам. на устието 0,106 м. Произлиза от могилен гроб в Сакар планина.[2] Отнасят го към III—IV в.

3. Дълбока паница със сив цвят, с широко устие, на което ръбът е изпъкнал навън и навътре, с тясна шийка и пръстеновидно дъно: вис. 0,057 м, диам. на устието 0,168 м. Произлиза от могилен гроб в Сакар планина.[3] Отнасят я към III—IV в.

4. Също: със завит навън ръб на устието — вис. 0,058 м, диам. на устието 0,242 м. Произлиза от могилен гроб в Сакар планина.[4] Отнасят я към III—IV в.

5. Също: вис. 0,059 м, диам. на устието 0,283 м. Произлиза от могилен гроб в Сакар планина.[5] Отнасят я към III—IV в.

6. Глинена чаша със сив цвят, счупена на части и после възстановена, с пръстеновидно устие и дъно: вис. 0,01 м, диам. на корема 0,07 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 26). Украса: отвън до устието два жлеба и долу на корема, непосредствено до дъното, още два успоредни жлеба. По корема ѝ липсват вертикалните канелюри, както на римските стъклени чаши. Ето защо тази чаша я поставяме в групата на видоизменените римски форми. Произлиза от могила № 1 от некропола в местността Балабановата борика в чашата на язовир „Батак". Отнася се към IV—V в.

7. Част най-вероятно от корема на глинена чаша със сив цвят, със сегашни размери: дълж. 0,055 м, деб. 0,002 м (обр. 27). От външната страна чашата е била украсена с орнаменти като люспите на шишарка. Този къс произлиза от източната част на гр. Пловдив, намерен на два метра дълбочина през пролетта на 1954 г. при изкопите за градската канализация на ул. „Д-р Вълкович" (НМПл).

8. Глинен съд със сив цвят — плитка разлата паница, без отделна поставка, с издаден навън широк ръб на устието: вис. 0,045 м, диам. на устието 0,155 м (обр. 28). Произлиза от гроб на тракийския некропол в местността Мешекория, източно и на 0,5 км от с. Поповица, Пловдивски окръг.[6] Отнася се към IV в. (НМПл, инв. № 3473).

9. Плитка разлата паница с издаден навън широк ръб на устието, с ниска пръстеновидна поставка, с геометрически орнаменти по горната част на устието: вис. 0,04 м, диам. на устието 0,155 м, диам. на дъното 0,05 м (обр. 29). Произлиза от могила № 1 на некропола в чашата на язовир „Батак", местност Балабанова борика. Отнася се към IV—V в.

10. По-дълбока, също разлата паница, счупена на части и възстановена, с широко устие и ниска пръстеновидна поставка: вис. 0,075 м, диам. на устието 0,18 м, диам. на

---

[1] В. Миков, Разкопки в Сакар планина, ГНМС, VI, 1936, 116, обр. 103 а.
[2] В. Миков, п. с., 118, обр. 104 b.
[3] В. Миков, п. с., 117, обр. 103 d.
[4] В. Миков, п. с., 117, обр. 103 f.
[5] В. Миков, п. с., 117, обр. 103 i.
[6] Дим. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГНМПл, 1954, 218, обр. 3а.

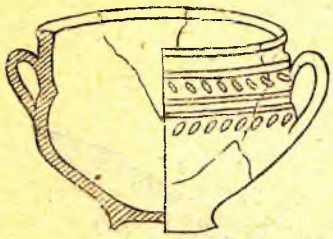

Обр. 25. Тракийски съд с две вертикални дръжки със сив цвят. Сакар планина

Fig. 25. Vase thrace avec deux anses verticales de couleur grise. Sakar Planina

Обр. 28. Тракийска разлата паница със сив цвят. Поповица, Пловдивски окръг

Fig. 28. Coupe thrace plate de couleur grise. Popovitza, départ. de Plovdiv

Обр. 26. Тракийска чаша със сив цвят. Язовир „Батак", Пловдивски окръг

Fig. 26. Tasse thrace de couleur grise. Bassin de Batak, départ. de Plovdiv

Обр. 27. Част от корема на тракийска чаша със сив цвят. Пловдив

Fig. 27. Une partie du ventre d'une tasse thrace de couleur grise. Plovdiv

Обр. 29. Тракийска разлата паница със сив цвят. Язовир „Батак", Пловдивски окръг

Fig. 29. Coupe thrace plate de couleur grise. Bassin de Batak, départ. de Plovdiv

Обр. 30. Тракийска дълбока паница със сив цвят. Язовир „Батак", Пловдивски окръг

Fig. 30. Coupe thrace profonde de couleur grise. Bassin de Batak, départ. de Plovdiv

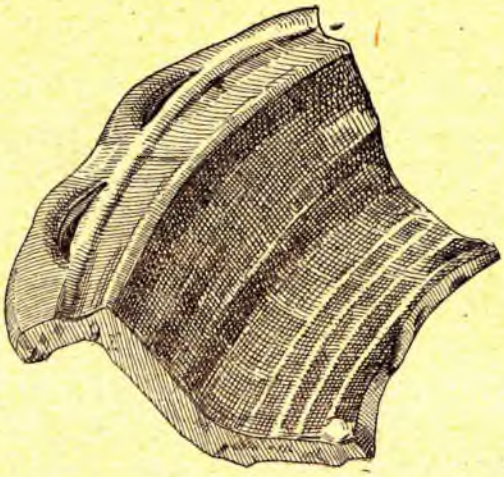

Обр. 31. Част от тракийска разлата паница със сив цвят. Пловдив

Fig. 31. Une partie d'une coupe thrace plate de couleur grise. Plovdiv

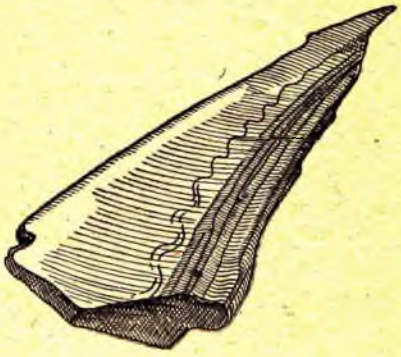

Обр. 32. Дръжка от тракийски глинен съд с сив цвят. Пловдив

Fig. 32. Anse d'une vase thrace de couleur grise. Plovdiv

Обр. 33. Малък тракийски чашковиден съд със сив цвят. Пловдив

Fig. 33. Petite vase thrace de couleur grise à la forme de tasse. Plovdiv

дъното 0,06 м (обр. 30). Произлиза от тракийските могилни некрополи в чашата на язовир „Батак".

11. Част от подобна паница със сив цвят, на която устието отгоре е украсено с две успоредни канелюри и с къси вдлъбнати орнаменти: вис. 0,03 м. Произлиза от следите на римския квартал на Филипопол, който се откри при построяването на представителния хотел „Тримонциум". Отнася се към IV в.

12. Също: дълж. 0,1 м. Горната страна на ръба на устието е с три успоредни канелюри. Произлиза от същото място на предходния къс. Отнася се към IV в.

13. Също: вис. 0,045 м (обр. 31). Горната страна на устието с жлеб, с вълновиден край и с две тесни продълговати дупки. Тази разлата паница също имитира римските форми. Произлиза от същото място на Филипопол, както двете предишни. Отнася се към IV в.

14. Също: вис. 0,05 м. Устието в горната част с канелюри. Същия произход и дата.

15. По-голямата част от раздвоена дръжка в триъгълна форма на съд със сив цвят, която е стояла в хоризонтално положение на външния край, а отгоре вълновидна вдлъбана украса: дълж. 0,12 м, деб. 0,015 м (обр. 32). Произлиза от изкопите на представителния хотел „Тримонциум" в гр. Филипопол, както предишните съдове.

16. При изкопите за представителния хотел „Тримонциум" в гр. Пловдив, които бяха направени в края на 1954 и началото на 1955 г., се откриха много късове от съдове от римската и ранновизантийската керамика, които в зависимост от другите находки трябва да отнесем към III—IV в. Една четвърт от тия късове бяха от съдове със сив цвят. Ако се съди от тия малки късове, съдовете са главно разлати и гърнеподобни, без дръжки.[1]

[1] Л. Ботушарова, Нови данни за Филипопол през римската епоха, ГМПО, II, София, 1956, дава само четири: стр. 114—част от дъно на разлата паница със сив цвят, украсено с един ред розети (табл. I, 5—А); 122 — глинена чаша със сив цвят, поставка-столче, която се доближава до нашата чаша, обр. 26 (табл. IV—3—А), с изключение на поставката-столче; 123— разлата паница със сив цвят, с резки; фрагмент от разлата паница със

17. Малък чашковиден съд със сив цвят, с ниско пръстеновидно дъно, пръстеновиден издатък — ръб на външната страна под устието: вис. 0,043 м, диам. на устието 0,078 м, диам. на дъното 0,03 м (обр. 33). Произлиза от тракийско могилно погребение чрез изгаряне, което се намира в югоизточния край на Пловдив, местността Гъстите могили, и се датира според намерената в погребението монета от Нерва (96—98 г.) от края на I или началото на II в.

18. Към съдовете със сив цвят, които възпроизвеждат отчасти керамиката от римската епоха в нашите земи, трябва да причислим и частите от каната и стомната със сивочерен цвят, направени от грубо пресята глина, излизащи от Nicopolis ad Istrum. Отнасят ги към III—IV в.[1]

IV. СЪДОВЕ С МЕСТНИ ТРАКИЙСКИ ФОРМИ

Към тази група са отнесени съдовете със сив цвят, които по своята форма се различават от формите на досега дадените по-горе три групи съдове. И ако искаме да ги сравним с формите на съвременните съдове, за да ги наименуваме, тъй като не знаем как ги е наричало местното население — траките, бихме могли да ги наречем кани с една единична или двойна дръжка, с две дръжки, едни по-високи от устието, други наравно, а трети по-ниски от него; с високи кухи или ниски пръстеновидни поставки; съдове с три дръжки; урни без дръжки; стомновидни съдове; големи дълбоки паници; малки дълбоки и плитки разлати паници и пр.

По форма това са съдове местен тип, може би само някои много малко, едва доловимо повлияни от формата на внесените отвън чужди съдове. Те, както другите съдове със сив цвят, са местни произведения, дело на местните, тракийски грънчари. Трябва да отбележим, че едни от досега известните (незначителна още част) са правени на ръка, а другите — на грънчарско колело. Че, общо взето, по-старите от тия съдове (втората половина на старожелязната епоха и началото на младожелязната епоха — епохата на класическото влияние) са по-изящни, по-фини по форма и изработка и колкото отиваме към елинистическата епоха, а особено към римско време, те стават по-груби и по-неиздържани, като изключим, разбира се, периодите на появата, разцвета и упадъка. Друга особеност е, че обикновено съдовете, които имат по-високи дръжки от устието, било единични или двойни, са по-стари. Съдовете с дръжки, наравно с устието или по-ниски от него, са сравнително по-нови. По-стари са и съдовете, които имат по-високи кухи поставки, отколкото съдовете с ниски пръстеновидни поставки. Сигурно е, че при бъдещите археологически проучвания ще се открият още цели, запазени съдове със сив цвят и картината за техните форми ще се допълни и още повече разясни. Ето някои от тези съдове:

1. Глинен съд със сив цвят, без поставка, с една дръжка, по-висока от устието, със силно изпъкнал корем, шийката отделена от корема с ръб, устието отчасти повредено, направен на ръка, а не на грънчарско колело: вис. 0,07 м, с дръжката 0,085 м, диам. на корема 0,075 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 34). Произлиза от една от могилите на третия некропол в местността Нещеревата къшла в чашата на язовир „Батак". Този съд, който тук се обнародва за първи път, можем да отнесем към втората половина на старожелязната епоха.

2. Също: направен на ръка, със сивочерен цвят — вис. 0,055 м, с дръжката 0,083 м, диам. на дъното 0,03 м, диам. на устието 0,06 м (обр. 35). Едно точно датиране нямаме. Отнасят го общо с другите намерени старини към бронзовата и желязната епоха.[2] Според мен трябва да го поставим в последната епоха. Произлиза от с. Сливо поле, Русенски окръг.

3. Глинен съд със сивочерен цвят — чаша с извито навън устие, с изравнено дъно без поставка и без дръжка: вис. 0,1 м, диам. на устието 0,05 м (обр. 36). Направена е на ръка. Украсена е в горния край на корема с пояс от четири успоредни вдлъбнати линии, а в средата с два пояса, първият от две, а вторият от три успоредни вдлъбнати вълно-

---

сив цвят (липсва описанието в текста), представен на табл. II, 1, с украса от успоредни вдлъбнати жлебове и къси вертикални нарези.

[1] Т. Иванов, Разкопки в Nicopolis ad Istrum през 1945 г., ИАИ, 1952, 233 и 238, обр. 216 и 217.

[2] Н. Ангелов, Новооткрити селища по брега на Дунав между Русе и Тутракан, ИАИ, XVIII, 1952, 371 и 373, обр. 375 б.

Обр. 34. Тракийски съд със сив цвят. Язовир „Батак", Пловдивски окръг

Fig. 34. Vase thrace de couleur grise. Bassin de Batak, départ. de Plovdiv

Обр. 35. Тракийски съд със сивочерен цвят. Сливо поле, Русенски окръг

Fig. 35. Vase thrace de couleur grise-noire. Slivo Polé, départ.de Rousé

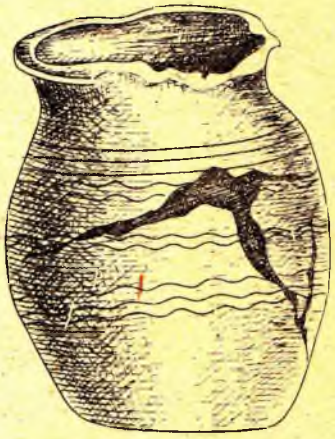

Обр. 36. Тракийски съд със сивочерен цвят. Мезек, Ямболски окръг

Fig. 36. Vase thrace de couleur grise-noire. Mézek, départ. de Iambol

видни линии. Произлиза от малката могила при Каундере при с. Мезек, Ямболски окръг. Отнасят я към края на старожелязната или началото на младожелязната епоха.[1]

4. Също: правена на ръка, със сив цвят — вис. 0,055 м, диам. на устието 0,051 м, диам. на дъното 0,038 м. Отнасят я към края на бронзовата епоха. Произлиза от селищната могила край Русе.[2]

5. Също: правена на ръка, със сивоопушен цвят — вис. 0,1 м, диам. на дъното 0,055 м, диам. на устието 0,075 м. По ръба на устието релефна украса, получена при натиск. Отнасят я към края на бронзовата и желязната епоха. Произлиза от с. Старо село, Силистренски окръг.[3]

6. Глинена кана със сив цвят, значително повредена и после възстановена, с една двойна и по-висока от устието дръжка, с висока и куха поставка, без украса: вис. 0,14 м, а с дръжката 0,175 м (обр. 37). Произлиза от насипа на Башовата могила при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[4] Отнасят я към IV в. пр. н. е.[5]

7. Глинена кана със сив цвят, първоначално намерена строшена, после възстановена, с една единична[6] и по-висока от устието дръжка, с висока поставка, без украса: вис. 0,162 м, а с дръжката 0,188 м. Произлиза от могила № 16, която се намира в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[7] Отнасят я към IV в. пр. н. е. (обр. 38).

8. Глинена кана със сив цвят, първоначално намерена строшена и после възстановена, с една единична, по-висока от устието дръжка, с висока поставка, без украса: вис. 0,161 м, с дръжката 0,202 м (обр. 39). Произлиза от могила №17, която се намира в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг. Отнасят я към IV в. пр. н. е.[8].

---

[1] Ив Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИАИ, XI, 1938, 128 и 143, обр. 117.

[2] Г. Георгиев и Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953 година, ИАИ XXI, 1957, 47, обр. 96.

[3] Н. Ангелов, п. с., 376, обр. 381б.

[4] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Дуванлии, ИАИ, VI, 1931, 5, обр. 4; Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, София, 1934, 59 сл., 230, 238, обр. 77; същите страници и на изданието на немски език, I. Welkow, Grabhügelfunde aus Duvanlii in Südbulgarien, JdI XLV, 1930, 284, Abb. 4.

[5] Тракийски съдове със сив цвят, на които формите не са точно известни, но са били с двойни дръжки и кухи поставки, са познати от Брезово, Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XII, 1939, 273, обр. 78 и 80.

[6] Тракийски съдове със сив цвят, на които формите не са точно установени, но са имали единични дръжки, вж. Ив. Велков, п. с., 273, обр. 78.

[7] Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, София, 1934, 151 и 238, обр. 174_3; същите страници на изданието на немски език.

[8] Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, 152, 238, обр. 174_5.

Обр. 37. Тракийска кана със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 37. Vase thrace de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 38. Тракийска кана със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 38. Vase thrace de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 39. Тракийска кана със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 39. Vase thrace de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

9. Глинена кана със сив цвят, значително повредена, с една единична, по-висока от устието дръжка, с извит навън ръб, с висока и куха поставка, без украса: вис. 0,11 м, а с дръжката 0,15 м, диам. на корема 0,09 м, диам. на устието 0,083 м и диам. на дъното 0,06 м (обр. 40). Произлиза от една от Червенковите могили при с. Брезово, Пловдивски окръг.[1] Отнасят я към V—IV в. пр. н. е.

Като прототип на тия четири кани имаме:

10. Глинена кана с червеникав цвят, с една единична, по-висока от устието дръжка, с висока куха поставка, значително повредена, без украса: вис. 0,175 м, най-голям диаметър на корема 0,133 м, диам. на устието 0,113 м, диам. на дъното 0,075 м (обр. 41). Произлиза от могила № 1 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг.[2] Отнасят я към края на старожелязната епоха.

11. Глинена кана със сивокафяв цвят, намерена на части и после възстановена, със силно изпъкнал корем, висока и тясна шийка, с косо отрязано устие и с дръжка, по-висока от устието: вис. 0,29 м, диам. на устието 0,078 м, диам. на дъното 0,05 м (обр. 42). Украса: три хоризонтални врязани линии, прекъснати на три места с точки, обикалят долната част на шията. Отнасят я към края на бронзовата епоха.[3] Произлиза от селищната могила край гр. Русе.

12. Глинена кана със сив цвят, с една единична дръжка, по-висока от разширеното устие, с тясна шийка, с ниска, почти пръстеновидна поставка, без украса: вис. 0,145 м, диам. на устието 0,11 м (обр. 43). Произлиза от могилен гроб в местн. Раднев геран при с. Брезово, Пловдивски окръг. Отнасят я към IV—III в. пр. н. е.[4]

---

[1] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, 1935, 7, обр. 4_1. Като вариант на дотук разгледаните кани имаме каната от с. Янково (IV в. пр. н. е.); Цв. Дремсизова, Надгробните могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, 71 сл., обр. 16_2.

[2] Р. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, ИАИ, I, 1922, 72, обр. 56; В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, 116, обр. 72.

[3] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 49, обр. 11.

[4] Паметници на тракийското изкуство, ИАД, VI, 1919, 13, обр. 14. Приблизително подобна на тая глинена кана е позната друга една от с. Кюлевча, Коларовградски окръг, с размери: вис. 0,136 м, диам. на корема 0,13 м, диам. на устието 0,12 м, диам. на дъното 0,082 м, за съжаление не е посочено с какъв цвят е: със сив или червен. Произлиза от гроб и се датира от V—IV в пр. н. е.; Р. Попов, Материали за предисторията на Мадара, Сборник Мадара, I, 1934, 75 сл., обр. 53 и 54.

Обр. 40. Тракийска кана със сив цвят. Брезово, Пловдивски окръг

Fig. 40. Vase thrace de couleur grise. Brézovo, départ. de Plovdiv

Обр. 41. Тракийска кана с червеникав цвят. Байлово, Софийски окръг

Fig. 41. Vase thrace de couleur rougeâtre. Baïlovo, départ. de Sofia

Обр. 42. Тракийска кана със сивокафяв цвят. Русе

Fig. 42. Vase thrace de couleur grise-café. Roussé

Обр. 43. Тракийска кана със сив цвят. Брезово, Пловдивски окръг

Fig. 43. Vase thrace de couleur grise. Brézovo, départ. de Plovdiv

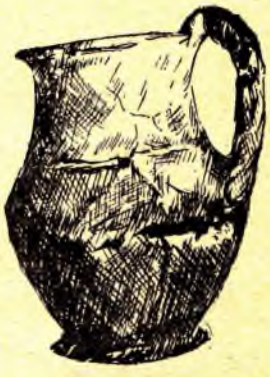

Обр. 44. Тракийска кана със сив цвят. Влашко село, Врачански окръг

Fig. 44. Vase thrace de couleur grise. Vlachko Sélo, depart. de Vratza

Обр. 45. Тракийска кана със сив цвят. Пловдив
Fig. 45. Vase thrace de couleur grise. Plovdiv

Обр. 46. Тракийска кана със сив цвят. Извор, Пловдивски окръг
Fig. 46. Vase thrace de couleur grise. Izvor, départ. de Plovdiv

13. Глинена кана със сив цвят с една единична, по-висока от устието дръжка, с широка шийка и пръстеновидна поставка, без украса: вис. 0,158 м, диам. на устието 0,095 м, диам. на поставката 0,07 м (обр. 44). Произлиза от могилен гроб при с. Влашко село, Врачански окръг.[1] Отнасят я към IV—III в. пр. н. е.

14. Също: вис. 0,088 м, диам. на корема 0,081 м. Произлиза от могила № 1 от некропола при с. Горна малина, Софийски окръг, сега Елинпелинско[2]. Отнасят я към V—IV в. пр. н. е.

15. Също: вис. 0,11 м, диам. на устието 0,065 м (обр. 45). Произлиза от гроб, който се разкри през 1942 г. в югоизточната част на летището в Пловдив. Трябва да я отнесем към елинистическата епоха (НМПл, инв. № 2506). Тук тази кана се обнародва за първи път.[3]

16. Също: вис. 0,102 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 46). Произлиза от гроб в местността Изворищица, която се намира южно от с. Извор, Пловдивски окръг. Можем да я отнесем към елинистическата епоха (НМПл, инв. № 171).[4]

17. Също: правена на ръка, със сивочерен цвят, с една, по-висока от устието дръжка, без поставка — вис. 0,13 м, диам. на корема 0,135 м, диам. на устието 0,09 м, диам. на дъното 0,065 м (обр. 47). Произлиза от селищната могила край Русе. Отнасят я към края на бронзовата епоха.[5]

18. Също: с една двойна дръжка, по-висока от устието, без поставка, а само отдолу изравнена — вис. 0,123 м, диам. на устието 0,07 м. Произлиза от Влашко село, сега Царевец, Врачански окръг. Отнасят я към старожелязната епоха.[6]

---

[1] Р. Попов, Предисторическо изследване във Врачанското поле, ИАИ, II, 1924, 114, обр. 48 и 49.

[2] В. Миков, Могилни некрополи от Горна малина, ГПНБМ, 1935, 73, обр. 3.

[3] Също такива по форма са следните глинени кани с сив цвят: 1) от Брезово, Пловдивски окръг, Паметници на тракийското изкуство, ИАД, VI, 1919, 13, обр. 14; 2) от Злокучене, Коларовградски окръг, Ив. Велков, Могилна гробна находка от Злокучене, ИАИ, VI, 1932, 255, обр. 171_9 и 182; К. Жуглев, п. с., обр. 115; 3) от Мадара, Р. Попов, Сборник Мадара, I, 1934, 246, обр. 210 А; 4) от с. Янково, Коларовградски окръг, Цв. Дремсизова, Надгробните могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, 70, обр. 13_3; 5) от Копринка, Казанлъшко, К. Жуглев, п. с., 43, обр. 24_2 и 25; 6) от Мумджилар, Исперихово, Г. Фехер, Могилни находки от Мумджилар, ИАИ, VIII, 1935, 112, обр. 96_3, обаче авторът е пропуснал да отбележи цвета ѝ. Всички тия местни глинени кани са от V—IV в. пр. н. е.

[4] Даден непълно от Г. Бакърджиев, п. с., обр. 28.

[5] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 46, обр. 8_1.

[6] Андрея Цветков, Новооткрити старини във Врачанско, ИАИ, VI, 1932, 259, обр. 193_a.

Обр. 47. Тракийска кана със сивочерен цвят. Русе
Fig. 47. Vase thrace de couleur grise noir. Rusé

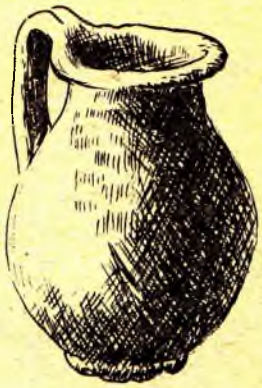

Обр. 48. Тракийска кана със сив цвят. Влашко село, Врачански окръг
Fig. 48. Vase thrace de couleur grise. Vlachko Sélo, départ. de Vratza

19. Също: с една двойна дръжка, по-висока от устието, с ниска пръстеновидна поставка и широка шийка — вис. 0,115 м, диам. 0,07 м (обр. 48). Произлиза от местн. Лясков дол до с. Влашко село, Врачански окръг. Отнасят я към старожелязната епоха.[1]

20. Глинена кана със сив цвят, с една, по-ниска от устието дръжка, широка шийка, с ниска пръстеновидна поставка, без украса: вис. 0,175 м, диам. на устието 0,08 м (обр. 49). Произлиза от гроб в землището на с. Извор, Пловдивски окръг. Можем да го отнесем към елинистическата епоха[2] (НМПл, инв. №1476).

21. Също: малко по-висока поставка — вис. 0,173 м, диам. на корема 0,145 м, диам. на устието 0,108 м. Произлиза от могила № 2, която се намира в съседство с Башова могила при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[3] Отнасят я към IV в. пр. н. е.

22. Глинена кана със сив цвят, с една дръжка без украса: вис. 0,175 м, диам. на корема 0,125 м, диам. на дъното 0,075 м. Произлиза от некропола на Аполония.[4] Елинистическа епоха.

23. Също: вис. 0,18 м, диам. на устието 0,11 м, диам. на корема 0,13 м, диам. на дъното 0,075 м. Произлиза от некропола на Аполония.[5] Елинистическа епоха.

24. Също: вис. 0,6 м, диам. на устието 0,05 м, диам. на корема 0,065 м. Произлиза от некропола на Аполония.[6] Елинистическа епоха.

25. Също: вис. 0,115 м, диам. на устието 0,09 м, диам. на корема 0,115 м, диам. на дъното 0,068 м. Произлиза от некропола на Аполония.[7] Елинистическа епоха.

26. Също: вис. 0,115 м, диам. на устието 0,08 м, диам. на корема 0,113 м, диаметър на дъното 0,065 м. Произлиза от некропола на Аполония.[8] Елинистическа епоха.

27. Също: вис. 0,09 м, диам. на устието 0,0055 м, диам. на корема 0,07 м, диам. на дъното 0,05 м. Произлиза от некропола на Аполония.[9] Елинистическа епоха.

28. Част от глинена кана със сив цвят, с една дръжка: вис. 0,18 м. Произлиза от некропола на Аполония.[10] Елинистическа епоха.

---

[1] Андрея Цветков, п. с., 259, обр. 193б.
[2] Дадена непълно от Г. Бакърджиев, п. с., обр. 27.
[3] Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, 80 и 230, обр. 101₂.
[4] Иван Венедиков, Разкопките в некропола на Аполония през 1946, РП, II, 1948, 13 (гроб 10).
[5] Ив. Венедиков, п. с., 13 (гроб 10).
[6] Ив. Венедиков, п. с., 17 (гроб 37).
[7] Ив. Венедиков, п. с., 19 (гроб 46).
[8] Ив. Венедиков, п. с., 20 (гроб 56).
[9] Ив. Венедиков, п. с., 23 (гроб 111).
[10] Ив. Венедиков, п. с., 12.

29. Също: вис. 0,16 м. Произлиза от некропола на Аполония.[1] Елинистическа епоха.
30. Също: вис. 0,19 м. Произлиза от некропола на Аполония.[2] Елинистическа епоха.
31. Също: вис. 0,26 м. Произлиза от некропола на Аполония.[3] Елинистическа епоха.
32. Също: вис. 0,14 м. Произлиза от некропола на Аполония.[4] Елинистическа епоха.
33. Също: с хоризонтални канелюри при устието — вис. 0,11 м, диам. на дъното 0,06 м. Произлиза от некропола на Аполония.[5] Елинистическа епоха.[6]
34. Към този тип кани с една дръжка трябва да отнесем и глинените кани със сив цвят, на които не са дадени размерите и са без украса, произлизащи от некропола на Аполония[7]. Отнасят ги към IV—III в. пр. н. е.
35. Глинена кана със сив цвят, с една дръжка, по-висока от устието, което е силно разширено, с вдлъбнато навътре дъно, сравнително ниска, без украса: вис. 0,108 м, диам. на устието 0,105 м. Произлиза от могилен гроб в землището на с. Надежда, Ловчански окръг. Отнасят я към V—IV в. пр. н. е.[8]
36. Глинена каничка (чаша) с черен цвят, с една дръжка, по-висока от устието, без поставка, с изравнено дъно, направена на ръка: вис. 0,05 м, с дръжката 0,08 м, диам. на устието 0,07 м (обр. 50). Върху изпъкналата част на корема три пъпковидни израстъка, разположени симетрично по отношение на дръжката. Произлиза от селищната могила край Русе. Отнасят я към края на бронзовата епоха.[9]
37. Съд със сив цвят, с една дръжка, сега отчупена (не е известно дали е била по-висока или по-ниска от устието), с чашковидно разширено устие, тънка шийка, изпъкнал корем и пръстеновидна ниска поставка: вис. 0,14 м, диам. на устието 0,035 м, диам. на корема 0,08 м, диам. на дъното 0,035 м (обр. 51). Украса: на устието отвън до ръба един жлеб; в началото на корема отгоре първоначално изпъкнала окръжност, а след това по-надолу две успоредни окръжности. Произлиза от с. Хисар, Пловдивски окръг (НМХ). Обстановката на намирането неизвестна.[10]
38. Глинена кана със сив цвят, с една (или две?) кръгла хоризонтална дръжка, заловена за устието, с широка шийка, изпъкнал корем, пръстеновидна ниска поставка, без украса: вис. 0,085 м, диам. на устието 0,07 м. Произлиза от могилен гроб при с. Езерово, Пловдивски окръг.[11] Отнасят я към IV в. пр. н. е.
39. Глинена кана със сив цвят, строшена на части, поради което не можем да ѝ дадем размерите, с две кръгли хоризонтални дръжки, заловени за устието. Произлиза от могилен гроб при с. Езерово, Пловдивски окръг.[12] Отнасят я към IV в. пр. н. е.
40. Глинен съд със сив цвят, първоначално разрушен, а после възстановен, с ниска пръстеновидна поставка, с издут корем, с широко устие, с извит навън ръб и с две срещуположни, вертикални, по-високи от устието дръжки, без украса: вис. 0,135 м, диам. на корема 0,16 м, диам. на дъното 0,064 м, диам. на устието 0,135 м (обр. 52). Произлиза от местн. Бялата вода при с. Згалево, Плевенски окръг.[13] Отнасят го към V—IV в. пр. н. е.

---

[1] Ив. Венедиков, п. с., 12.
[2] Ив. Венедиков, п. с., 12.
[3] Ив. Венедиков, п. с., 12.
[4] Ив. Венедиков, п. с., 12.
[5] Ив. Венедиков, п. с., 12.
[6] Сивите кани и части от кани от № 22 до 33 имат по една дръжка, както ми съобщи устно самият автор Ив. Венедиков, макар че той е пропуснал да отбележи това при обнародването.
[7] Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, РП, II, 1948, 47, обр. 55, 3 ред и част от 2 ред.
[8] В. Миков, Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско, ИАИ, VI, 1932, 158, обр. 40; от същия автор: Предисторически селища и находки в България, София, 1933, 126, обр. 83; такъв глинен съд със сив цвят е известен от следите на старото селище, местността Сладките кладенци при Бургас, Ив. Гълъбов, Археологически приноси за историята на гр. Бургас, ИНМБ, I, 1950, 247, табл. XVI, обр. 3а.
[9] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 46, обр. 8_3.
[10] Може би такива са стомните със сив цвят от с. Копринка, К. Й. Жуглев, п. с., 42, обр. 22 и 23
[11] Златен пръстен с тракийски надпис, ИАД, III, 1913, 212, обр. 126. Към тези съдове можем да отнесем с вероятност и съдовете и интересните дръжки от могила № 1 при Копринка, макар че добросъвестният опит на автора да ги възстанови въз основа на малки късове е много съмнителен, К. Й. Жуглев, п. с., 43 сл., обр. 27, 30, 31, $32_{1, 2}$, 34, 36, табл. VII_2 и обр. 74.
[12] Златен пръстен с тракийски надпис, ИАД, III, 1913, 212, обр. 121, *в* и 125.
[13] М. Чичикова, Находка от глинени съдове при с. Згалево, ИАИ, XVIII, 1952, 345 сл., обр. 346. Друг подобен съд със сивогълъбов цвят, с широко отворено устие, с две обли, срещуположни, наклонени дръжки е познат от Преслав, Ст. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949, 141, обр. 18 $_{15}$ и 19 $_{16}$, който той приема за келтска керамика от IV—III в. пр. н. е. Ние мислим, че е по-правилно, изхождайки само от цвета на глината, да го отнесем към тракийската керамика.

Обр. 49. Тракийска кана със сив цвят. Извор, Пловдивски окръг
Fig. 49. Vase thrace de couleur grise. Izvor, départ. de Plovdiv

Обр. 51. Тракийски съд със сив цвят. Хисар, Пловдивски окръг
Fig. 51. Vase thrace de couleur grise. Hissar, départ. de Plovdiv

Обр. 50. Тракийска кана с черен цвят. Руце
Fig. 50. Vase thrace de couleur noire. Roussé

Обр. 52. Тракийски съд със сив цвят. Згалево, Плевенски окръг
Fig. 52. Vase thrace de couleur grise. Zgalévo, départ. de Plévène

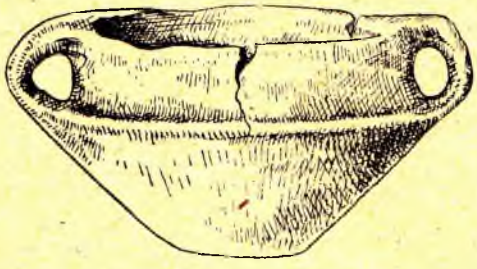

Обр. 53. Тракийски съд със сив цвят. Руце
Fig. 53. Vase thrace de couleur grise. Roussé

Обр. 54. Тракийски съд със сивочерен цвят. Руце
Fig. 54. Vase thrace de couleur grise-noire. Roussé

Обр. 55. Тракийски съд със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг
Fig. 55. Vase thrace de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 56. Тракийски съд със сив цвят. Белозем, Пловдивски окръг
Fig. 56. Vase thrace de couleur grise. Bélozème, départ. de Plovdiv

41. Глинен съд със сивочерен цвят, с две дръжки, малко по-високи от устието, от които едната отчупена, без поставка — равно дъно, правен на ръка: вис. 0,112 м, диам. на устието 0,135 м, диам. на дъното 0,065 м. Произлиза от селищната могила край Русе. Отнасят го към края на бронзовата епоха.[1]

42. Също: с две дръжки, правен на ръка, без поставка (обр. 53).[2] Произлиза от селищната могила край Русе.

43. Глинен съд със сивочерен цвят, с две срещуположни дръжки, по-високи от устието, а между тях върху корема симетрично разположени две малки пъпки, без поставка, правен на ръка: вис. 0,058 м, диам. на устието 0,091 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 54). Произлиза от селищната могила край Русе. Отнасят го към края на бронзовата епоха.[3]

44. Глинен съд със сив цвят — урна, първоначално намерен строшен, а после възстановен, с висока поставка, значително разширено устие, чийто ръб е обърнат навън, без дръжка и украса: висок 0,15 м, диам. на корема 0,125 м (обр. 55). Произлиза от могилната гробница Мушовица при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[4] Отнасят го към V в. пр. н. е. (НМПл).

45. Глинен съд със сив цвят — урна, с повредено и широко устие, широка шийка, изпъкнал корем, ниска изравнена поставка, без украса: вис. 0,12 м, диам. на устието 0,09 м (обр. 56). Произлиза от местността Бахчалъка, която се намира южно от с. Белозем, Пловдивски окръг. Тук се обнародва за първи път. Можем да го отнесем към елинистическата епоха[5] (НМПл).

46. Глинен съд със сив цвят — урна, първоначално строшен и после възстановен, с ниска изравнена поставка, с изпъкнал корем, с тясна шийка, широко устие с извит навън ръб, без дръжки и украса: вис. 0,14 м, диам. на устието 0,11 м, диам. на дъното 0,056 м (обр. 57,*а*). Произлиза от тракийски гроб, местността Мешекория при с. Поповица, Пловдивски окръг.[6] Отнася се към IV в. (НМПл, инв. № 3474).

---

[1] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 47, обр. 9_4.
[2] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., обр. 9_1, като не му са дадени размерите.
[3] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 47, обр. 9_5.
[4] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Дуванлии, ИАИ, VI, 1932, 35, обр. 31; Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, 1934, 93,229, обр. 117; I. Welkow, Grabhügelfunde aus Duvanlii in Südbulgarien, JdI XLV, 1930, 316, Abb. 40.
[5] Друг съд със сив цвят, подобен на тия два (44,45), е оня от с. Янково, Коларовградска околия (IV в. пр. н. е.), Цв. Дремсизова, п. с., 71, обр. 17_2.
[6] Дим. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГНМПл, 1954, 218, обр. 5,*а*.

Обр. 57, *а, б*. Тракийски съд със сив цвят. Поповица, Пловдивски окръг
Fig. 57, *а, б*. Vase thrace de couleur grise. Popovitza, départ. de Plovdiv

Обр. 58. Тракийски съд със сив цвят. Лъките, Смолянски окръг
Fig. 58. Vase thrace de couleur grise. Lakité, départ. de Smolian

47. Също: има в повече като украса в горната част на корема една вдлъбната линия — окръжност, вис. 0,185 м, диам. на устието 0,15 м, диам. на дъното 0,07 м (обр. 57, *б*). Произлиза от тракийски гроб, местността Мешекория при с. Поповица, Пловдивски окръг. Отнася се към IV в. (НМПл, инв. № 3475).[1]

48. Глинен съд със сив цвят, с издаден навътре ръб на устието, с три дръжки, които по средата си имат по един плитък жлеб, разположени симетрично по отношение на устието и наравно на височина с него, с изравнено дъно: вис. 0,13 м, диам. на устието 0,105 м, диам. на корема 0,15 м, диам. на дъното 0,06 м (обр. 58). Отгоре устието е украсено с къси вдлъбнати и почти успоредни линии; на тялото на шията до устието три успоредни вдлъбнати хоризонтални окръжности; в долната част на шията вдлъбната вълновидна украса; по корема от дръжките надолу многобройни вдлъбнати успоредни хоризонтални окръжности. Произлиза от землището на с. Лъките, Смоленски окръг.[2] Според намерените в съседство с него материали можем да го отнесем към IV в.

49. Стомновиден съд със сив цвят, с ниска поставка, изпъкнал корем, тясна шийка, малко устие и една вертикална дръжка, без украса: вис. 0,171 м, диам. на корема 0,148 м (обр. 59). Произлиза от могила № 16 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[3] Отнасят го към елинистическата епоха (НМПл).

50. Също: вис. 0,11 м, диам. на устието 0,036 м, диам. на корема 0,085 м и диам. на дъното 0,041 м. Произлиза от некропола на Аполония.[4] Елинистическа епоха.

51. Също: вис. 0,03 м, диам. на устието 0,04 м, диам. на корема 0,1 м и диам. на дъното 0,06 м. Произлиза от некропола на Аполония.[5] Елинистическа епоха.

52. Голяма дълбока паница със сив цвят, значително повредена, с извит навътре ръб на устието, с куха висока поставка, без украса: висока 0,125 м, диам. на устието 0,24 м, диам. на поставката 0,09 м (обр. 60). Произлиза от могилен гроб № 1 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг.[6] Отнасят я към края на старожелязната или началото на младожелязната епоха.

---

[1] Дим. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГНМПл, 1954, 218, обр. 5, *б*. В работата на Ст. Станчев, Керамиката от Голямата могила в Плиска — Предварително съобщение, РП, III, 1949, 227, обр. 1 и 2, има съдове (урни и гърнета) по форма и без украса, както тия нашите два, но тъй като тя е предварителна, нямаме още необходимите подробности. Наистина и тук между тях има съдове със сив цвят, но това не е още уточнено за всеки съд, за да можем да направим изводи за произхода на формата и за сивия им цвят.

[2] За тях вж. Хр. Джамбов, Интересни нови антични находки в Родопите, в. „Отечествен глас", Пловдив, бр. 3190 (XIII), 12. I. 1955 г.

[3] Могилните некрополи при Дуванлии в Пловдивско. 150 сл., 237 сл., обр. 174_1.

[4] Ив. Венедиков, п. с., 21 сл. (гроб 83).

[5] Ив Венедиков, п. с., 14 (гроб 16).

[6] Р. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, ИАИ, I, 1920, 72, обр. 55; В. Миков, Предисторически селища и находки от България, 1933, 116, обр. 72. Фрагменти от дълбоки паници със сив цвят са известни от тракийския некропол при с. Брезово, местността Коджабеглийската река, Л. Ботушарова, Тракийско могилно погребение с колесница, ГНМПл, II, 1950, 106, обр. 10. Приблизително такава е и паницата със сив цвят от с. Янково, Коларовградски окръг, Цв. Дремсизова, п. с., 72, обр. 16_1.

53. Долна част от също такъв съд, който произлиза от могилен гроб № 8 на същия некропол при с. Байлово, Софийски окръг.[1] Отнасят го към епохите, както по-горния съд.

54. Също: дясна част от подобен съд: вис. 0,086 м, диам. на устието 0,153 м. Произлиза от гроб, северно от Милковата могила при с. Мезек, Свиленградско[2]. Отнасят го към IV в. пр. н. е.

55. Голяма дълбока паница със сив цвят, повредена и после възстановена, с широк и издаден навън хоризонтално ръб на устието (0,025 м), с широко изравнено дъно, без украса, дебелина на стените 0,05 м. Произлиза от гроб в могила № 8 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг.[3] Отнасят я към началото на новожелязната епоха.

56. Също: с тясна шийка и изравнено дъно: 0,074 м, диам. на устието 0,145 м, диам. на дъното 0,065 м (обр. 61). Произлиза от гроб в могила № 1 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг. Отнасят я към края на старожелязната или началото на младожелязната епоха.[4]

57. Също: с издаден навън ръб на устието и с изравнено дъно: вис. 0,145 м диам. на устието 0,3 м и диам. на дъното 0,085 м. Произлиза от могилен гроб при, с. Лиляче, Врачански окръг.[5] Отнасят я към V в. пр. н. е.

58. Глинен съд със сивокафяв цвят, със силно извито навън устие и изравнено дъно, правен на ръка: вис. 0,12 м, диам. на устието 0,32 м, диам. на дъното 0,11 м (обр. 62). Украса: средният профилиран ръб и ръбът на устието с коси канелюри, а върху вътрешната страна на шийката орнаменти с геометрични мотиви, направени чрез набождане. Произлиза от селищната могила край Русе. Отнасят го към края на бронзовата епоха.[6]

59. Също: със сив цвят във форма на дълбока паница, с широко устие и извит навън ръб, с две вертикални, двойни и срещуположни дръжки и четири симетрично разположени пъпки върху него, с ниска пръстеновидна поставка: вис. 0,152 м, а с дръжките 0,202 м, диам. на устието 0,314 м, на корема 0,254 м и на дъното 118 м (обр. 63). Устието отвътре и повърхността над него са украсени с успоредни вълнообразни зигзаговидни ленти. Произлиза от местността Средния връх от землището на с. Букьовци, Плевенски окръг, и сега се намира в музейната сбирка в гр. Оряхово. Отнасят го общо към желязната епоха,[7] но като имаме предвид, че е работен на грънчарско колело, трябва да го отнесем най-рано към VI в. пр. н. е. или по-късно.

60. Подобен глинен съд със сив цвят, само че дръжките са единични и нямат украса: вис. 0,197 м, а с дръжките 0,248 м, диам. на устието 0,345 м. Произлиза от могила № 17, местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[8] Отнасят го към елинистическата епоха в края на V до края на III в. пр. н. е.

61. Глинен съд със сивочерен цвят, върху корема осем релефни плоскости: вис. 0,066 м, диам. на устието 0,045 м, диам. на дъното 0,041 м (обр. 64). Произлиза от селищната могила при Русе. Отнасят го към края на бронзовата епоха.[9]

62. Глинена паница, значително начупена: вис. 0,062 м, диам. на устието 0,135 м, диам. на дъното 0,055 м (обр. 65). Произлиза от гроб в могила № 8 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг.[10] На 1 см под ръба на устието два успоредни врязани кръга — украса на паницата. Отнасят я към началото на младожелязната епоха.

---

[1] Р. Попов, п. с., 79, обр. 72.

[2] Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИАИ, XI, 1937, 429, обр. 118 а; една цяла паница, каквито са тия две (53 и 54) части, е може би паницата от с. Янково, Коларовградски окръг, Ц в. Дремсизова, п. с., 72, обр. 17_3.

[3] Р. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, 79, обр. 71.

[4] Р. Попов, п. с., 71 сл., обр. 53; В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 1933, 116, обр. 72. За да си съставим по-ясна представа за формите на различните дълбоки, а може би и плитки паници със сив цвят през времето от V—IV в. пр. н. е., вж. профилите на такива съдове от Брезово, Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XII, 1939, 273, обр. 79 и 80; може би такава е и възстановената паница със сив цвят от К. Й. Жуглев, п. с., 42, обр. 16_1, 17.

[5] Дим. Бучински, Могилен гроб при с. Лиляче, Врачанска околия, ИАИ, XVIII, 1952, 365, обр. 367.

[6] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 49, обр. 10.

[7] В. Миков, Материали от желязната епоха, ИАИ, XXI, 1957, 300, обр. 9.

[8] Надгробните могили при с. Дуванлии в Пловдивско, 152 и 238, обр. 177.

[9] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 49, обр. 9_3.

[10] Н. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, 79, обр. 69.

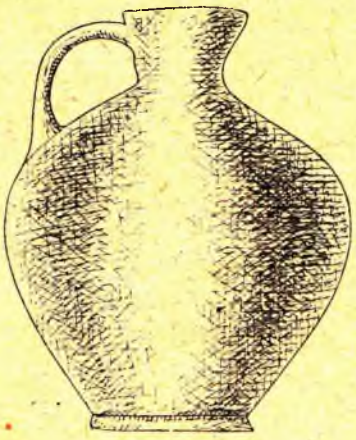

Обр. 59. Тракийски стомновиден съд със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг

Fig. 59. Vase thrace de couleur grise à la forme de cruche. Douvanlii, départ. de Plovdiv

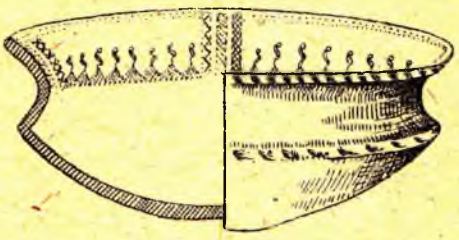

Обр. 62. Тракийска дълбока паница със сивокафяв цвят. Русе

Fig. 62. Coupe thrace profonde de couleur grise-café. Roussé

Обр. 60. Тракийска дълбока паница със сив цвят. Байлово, Софийски окръг

Fig. 60. Coupe thrace profonde de couleur grise. Baïlovo, départ. de Sofia

Обр. 61. Тракийска дълбока паница със сив цвят. Байлово, Софийски окръг

Fig. 61. Coupe thrace profonde de couleur grise. Baïlovo, départ. de Sofia

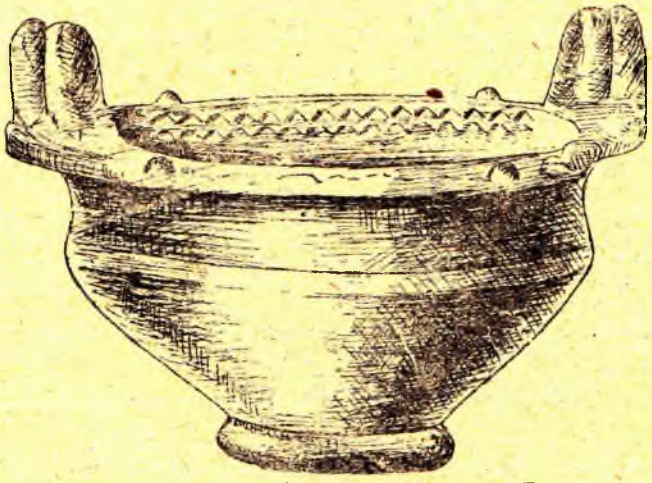

Обр. 63. Тракийски дълбок съд със сив цвят. Букьовци, Плевенски окръг

Fig. 63. Vase thrace de couleur grise. Boukiovtzi, départ. de Plévène

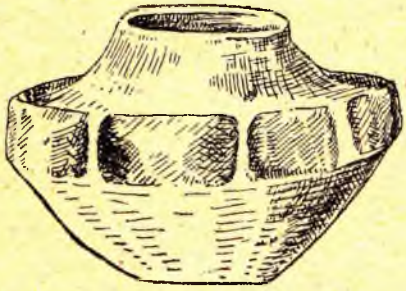

Обр. 64. Тракийски съд със сивочерен цвят. Русе
Fig. 64. Vase thrace de couleur grise-noir. Roussé

Обр. 67. Тракийски съд със сив цвят. Русе
Fig. 67. Vase thrace de couleur grise. Roussé

Обр. 65. Тракийска паница със сив цвят. Байлово, Софийски окръг
Fig. 65. Coupe thrace de couleur grise. Baïlovo, départ. de Sofia

Обр. 66. Тракийска паница със сив цвят. Байлово, Софийски окръг
Fig. 66. Coupe thrace de couleur grise. Baïlovo, départ. de Sofia

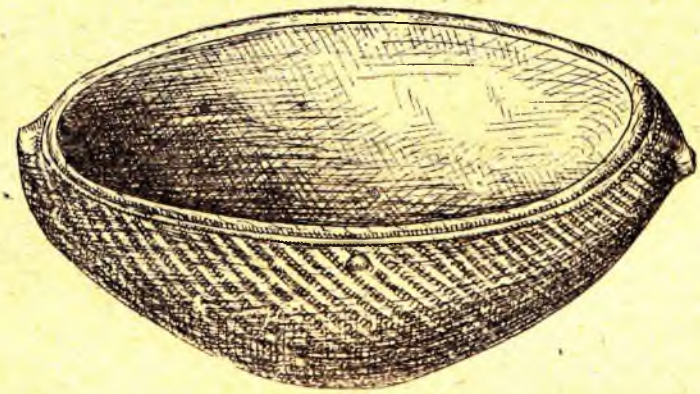

Обр. 68. Тракийска дълбока паница със сивочерен цвят. Русе
Fig. 68. Coupe thrace profonde de couleur grise-noire. Roussé

63. Също: отчасти повредена: вис. 0,08 м, диам. на устието 0,17 м, диам. на дъното 0,075 м, направена на ръка (обр. 66). Произлиза от гроб в могила № 8 от некропола при с. Байлово, Софийски окръг.[1] Отнасят я към началото на младожелязната епоха.

64. Дълбок глинен съд със сив цвят, кълбовидна форма и равно дъно: вис. 0,121 м, диам. на устието 0,132 м, диам. на дъното 0,07 м (обр. 67). Украса: четири пъпковидни израстъка, разположени симетрично под ръба на устието, съединени с един ред щемпеловани кръгчета. Произлиза от селищната могила край Русе.[2] Отнасят го към края на бронзовата епоха.

65. Също: вис. 0,07 м, диам. на устието 0,136 м. Произлиза от могилна гробница при с. Върбица, Коларовградски окръг.[3] Отнасят го към края на IV и III в. пр. н. е.

66. Дълбока глинена паница със сивочерен цвят, правена на ръка, със завит навътре ръб на устието: вис. 0,095 м, диам. на устието 0,2 м, диам. на дъното 0,05 м (обр. 68). Украса: под ръба на устието две хоризонтални вдълбани линии, а върху най-издутата част четири симетрично разположени един срещу друг пъпковидни израстъци. Между последните косо изразени канелюри. Произлиза от селищната могила край Русе.[4] Отнасят я към желязната епоха.

67. Също: с черен цвят, груба повърхност, правена на ръка, слабо извит навън ръб на устието, заоблено дъно и една езическа дръжка: вис. 0,08 м, диам. на устието 0,175 м (обр. 69). Произлиза от селищната могила край Русе.[5] Отнасят я към желязната епоха.

68. Малка дълбока паница със сивочерен цвят, без украса: вис. 0,072 м, диам. на устието 0,018 м, диам. на дъното 0,082 м. Произлиза от некропола на Аполония.[6] Елинистическа епоха.

69. Също: вис. 0,075 м, диам. на устието 0,022 м, диам. на дъното 0,085 м. Произлиза от некропола на Аполония.[7] Елинистическа епоха.

70. Също: вис. 0,06 м, диам. на устието 0,115 м, диам. на дъното 0,065 м. Произлиза от некропола на Аполония.[8] Елинистическа епоха.

71. Също: работена на ръка — вис. 0,027 м, диам. на устието 0,046 м, диам. на дъното 0,022 м. Произлиза от некропола на Аполония.[9] Елинистическа епоха.

72. Също: със завит навън ръб на устието—вис. 0,045 м, диам. на устието 0,105 м. Произлиза от могила № 13 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[10] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

73. Също: с къса шийка — вис. 0,051 м, диам. на устието 0,1 м (обр. 70). Произлиза от могила № 13 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[11] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

74. Също: отчасти повредена — вис. 0,051 м, диам. на устието 0,103 м. Произлиза от могила № 13 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[12] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

75. Също: отчасти повредена — вис. 0,06 м, диам. на устието 0,11 м. Произлиза от могила № 13 от некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[13] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

76. Плитка разлата паница със сив цвят, с издаден навън тънък ръб на устието, с ниска поставка, без украса: вис. 0,03 м, диам. на устието 0,125 м. Произлиза от могила

---

[1] Р. Попов, п. с., 78, обр. 70. Може би такива са и съдовете със сив цвят, възстановени от Кирил Й. Жуглев, п. с., 42, обр. $16_{2, 3, 4}$, 18, 20 и 21. Сигурно те са без дъна, макар да им са дадени дъна при възстановяването.

[2] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 47, обр. 9_2.

[3] Могилните некрополи при Дуванлии в Пловдивско, 1934, 179, 231, обр. 201. Може би такъв глинен съд със сив цвят е и съдът от Мумджилар, на който авторът не е отбелязал цвета; Г. Фехер, Могилни находки от Мумджилар, ИАИ, VIII, 1935, 112, обр. 96_1.

[4] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 46, обр. 7.

[5] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 46, обр. 8_2.

[6] Ив. Венедиков, п. с., 23, гроб 105.

[7] Ив. Венедиков, п. с., 20, гроб 58.

[8] Ив. Венедиков, п. с., 19, гроб 48.

[9] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7.

[10] Могилните некрополи при Дуванлии в Пловдивско, 148, 238 сл., обр. 173_1.

[11] Пак там, 148 и 238 сл., обр. 173_2.

[12] Пак там, 148, 238 сл., обр. 173_3.

[13] Пак там, 148, 238 сл., обр. 173_4.

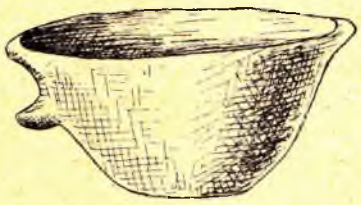

Обр. 69. Тракийска дълбока паница с черен цвят. Русе
Fig. 69. Coupe thrace profonde de couleur noire. Roussé

Обр. 70. Тракийска дълбока паница със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг
Fig. 70. Coupe thrace profonde de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

Обр. 71. Тракийска разлата паница със сив цвят. Дуванлии, Пловдивски окръг
Fig. 71. Coupe thrace plate de couleur grise. Douvanlii, départ. de Plovdiv

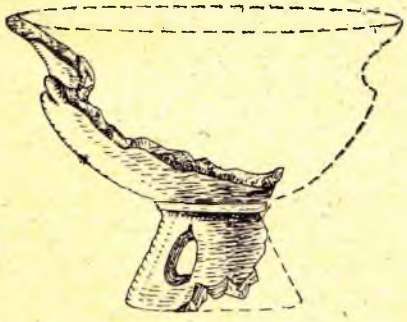

Обр. 73. Част от тракийски съд със сив цвят. Русе
Fig. 73. Partie d'un vase thrace de couleur grise. Roussé

Обр. 72. Тракийски съд със сив цвят. Брацигово
Fig. 72. Vase thrace de couleur grise. Bratzigovo

Обр. 74. Тракийски съд със сив цвят Болярово, Ямболски окръг
Fig. 74. Vase thrace de couleur grise. Boliarovo, départ. d'Jambol

№ 13 на некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[1] Отнасят я към III—II в. пр. н. е.

77. Също: вис. 0,04 м, диам. на устието 0,158 м (обр. 71). Произлиза от могила № 13 на некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[2] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

78. Също: вис. 0,034 м, диам. на устието 0,161 м. Произлиза от могила № 13 на некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[3] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

79. Също: вис. 0,028 м, диам. на устието 0,117 м. Произлиза от могила № 13 на некропола в местността Дуванлийската кория при с. Дуванлии, Пловдивски окръг.[4] Отнасят я към III—II в. пр. н. е. (НМПл).

80. Част от дъното на голям съд със сив цвят, с висока куха и профилована поставка: вис. при сегашното състояние 0,18 м, диам. на дъното 0,18 м (обр. 72). Дъното на корема е украсено отвън с два хоризонтално разположени успоредни релефни кръгове и с малки пъпковидни израстъци, поставени също в кръг. Можем да го сравним отчасти с поставките на тъмносивия съд от с. Згалево и светло жълтокафявата поставка от насипите на Казанлъшката куполна гробница.[5] Произлиза от землището на гр. Брацигово, без да са известни точно мястото и обстановката на намирането. Сега се пази в Народния музей в същия град. Можем да го отнесем с вероятност към младожелязната епоха.

81. Къс от голям камбановиден съд със сивокафяв цвят, с куха конусовидна поставка, която има три симетрично разположени дупки-отвори: височина на дъното 0,085 м, диам. при основата на същото 0,84 м (обр. 73). Украса: изпъкнал пояс в дъното на корема до поставката; в горната част на корема четири симетрично разположени пъпковидни израстъци, обърнати нагоре. Произлиза от селищната могила край Русе.[6] Отнасят го към края на бронзовата епоха.

82. Глинен съд със сивопепеляв цвят, кълбовидна форма, с издадени навън повече, а по-малко навътре ръбове на устието и плитък жлеб около устието за похлупака му, с четири симетрично разположени макароподобни дръжки, заловени в горния край на корема, с ниско пръстеновидно дъно: вис. 0,29 м, диам. на корема 0,4 м, диам. на устието 0,17 м, диам. на дъното 0,11 м (обр. 74). Украса: върху горната хоризонтална и широка повърхност на устието концентрични вдлъбнати окръжности; върху горната част на корема между четирите дръжки са гравирани, предадени чрез вдлъбнати линии и точки — много схематично, по маниера на скитския звериненен стил четири животни надясно, вероятно бягащи кучета, с отворени уста, изплезени езици и подвити нагоре опашки, като само на едното са предадени очите чрез кръгчета, и то върху дясната страна; краката в долните краища, т. е. при стъпалата, завити назад. Мястото за гривата в двете от фигурите е украсено със зигзаговидна линия, а в останалите две — с точки, каквито имаме и по телата им. Върху хълбока на една от фигурите са представени по същия начин дъговидни изображения, две тракийски фибули с характерните за тях главички. Въпреки изказаните мнения, изхождайки от сивия цвят на съда, скитския звериненен стил при украсата с животните и двете тракийски фибули, трябва да приемем, че това е местен тракийски съд със скитски стил при украсата, което ни говори за скитско влияние върху траките. Произлиза от с. Болярово (Пашакьой), Ямболски окръг. Отнасят го към младожелязната епоха.[7]

83. Части и късове от съдове, направени от сива глина, т. е. със сив цвят, без да е установена формата им, са известни още от Софийското поле (Кремиковци и пр.),[8] с. Мезек (Средната могила), Ямболски окръг,[9] с. Малко Белово, Пазарджишки окръг[10], с. Брезово,

———л

[1] Моги ните некрополи при Дуванлии в Пловдивско, 147, 238 сл., обр. 172_1.
[2] Пак там, 147, 238 сл., обр. 172_2.
[3] Пак там, 148, 238 сл., обр. 172_3.
[4] Пак там, 147, 238 сл., обр. 172_4.
[5] М. Чичикова, п. с., 346, обр. 349 и 350.
[6] Г. Георгиев и Н. Ангелов, п. с., 49 сл., обр. 12.
[7] Х. и К. Шкорпил, Могили, Пловдив, 1898, 66, обр. 24; Р. Попов, Материали за проучване на халдщадската и латенската култура в България и Македония, ГНМ, София, 1922, 175 сл., обр. 180, 181 и 182; В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, 163, обр. 118; Ат. Милчев, Трако-кимерийски находки в българските земи, ИАИ, XIX, 1955, 365 сл., обр. 10; М. Чичикова, Печати с изображения на накити върху питоси от Севтополис, Изследвания в чест на академик Димитър Дечев по случай 80-годишнината му, София, 1958, 486, обр. 11, и там дадената библиография.
[8] В. Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, ГНМС, VI, 1936, 420.
[9] Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИАИ, XI, 1937, 131.
[10] Ив. Велков, Новооткрита куполна гробница при с. Малко Белово, ГНМС, VII, 1943, 42, обр. 24 и 25.

Пловдивски окръг[1], с. Згалево, Плевенски окръг[2], с. Янково, Коларовградски окръг[3], гр. Бургас, местността Сладките кладенци[4], с. Сливо поле, Русенски окръг[5], с. Копринка, Старозагорски окръг[6], с. Острец, Търновски окръг,[7] Варна,[8] Преслав[9] и др.

V. ДОМАШНИ И ГРОБНИ ПОТРЕБИ И ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Към тази група старинни керамични произведения са отнесени домашни прибори и гробни принадлежности, а именно: цедачки, лампи и зарове за игра, необходими във всекидневния живот; призматични, пирамидовидни и конусовидни тежести и кръгли прешлени, които стоят във връзка с домашното текстилно производство; амулети — във връзка с вярването за предпазване от нещастия — злополуки; кръгли и пръстеновидни предмети, може би с обредно предназначение, на които са придавали целебни свойства и сила, гробни фенери и балсамарии, които съставят част от гробния инвентар, и др. От това се вижда добре, че тракийските грънчари по същия начин на приготвяне и изпичане както при съдовете със сив цвят са приготвяли и домашни, и гробни потреби и принадлежности и че този начин на производство е прилаган изцяло в грънчарството — при всички видове грънчарски произведения. Освен лампата (обр. 77), която е направена по римски образец, двата балсамария — единия по гръцки (обр. 87), а втория по римски образец (обр. 88), гробния фенер (обр. 89), който възпроизвежда почти изцяло формата на римските гробни фенери, не е напълно възможно при сегашното състояние на проучванията у нас да уточним какви форми възпроизвеждат останалите старинни предмети, които се описват тук. Затрудненията идват и от това, че между тия дребни предмети — домашни прибори и гробни принадлежности, изглежда, няма голяма съществена разлика у народите, населявали нашите земи. Все таки откриването на подобни потреби в бъдеще заедно с други материали ще допринесе за разрешаването и на този въпрос.

Ето някои от предметите:

1. Глинена цедачка със сив цвят, първоначално счупена и после възстановена, с широко отворено устие, на което ръбът е обърнат навън, с висока и широка шийка и изравнено дъно, с една наклонена, излизаща от устието дръжка, по-висока от него: вис. 0,095 м, диам. на устието 0,12 м, диам. на корема 0,08 м и диам. на дъното 0,05 м (обр. 75 и 76). На дъното има 10, а върху долната част на корема 11 малки дупки, през които е ставало прецеждането на съответната течност. Произлиза от землището на с. Бабек, Благоевградски окръг, без да е известна точно обстановката на намирането ѝ. Тук се обнародва цялостно за първи път.[10] Като изхождаме от формата ѝ, може да я определим като тракийска форма и да я отнесем към младожелязната епоха (НМПл, инв. № 2802).

2. Еднофитилна кръгла лампа от глина със сив цвят: вис. 0,035 м, диам. на диска 0,05 м и диам. на дъното 0,025 м (обр. 77). Дръжката, която е била във форма на заострен издатък, вероятно без дупка в средата, сега е отчупена; фитилникът е къс, отпред закръглен и без орнаменти; около коритцето на диска вдлъбната окръжност; самото коритце е украсено с шестнадесет радиално разположени канелюроподобни орнаменти като закръглени листа, които сигурно са улеснявали стичането на мазнините в резервоара; по периферията на диска геометрични орнаменти във форма на кръгчета, наподобяващи изпъкнали

---

[1] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XII, 1939, 273, обр. 78, 79 и 80.

[2] М. Чичикова, Находки от глинени съдове при с. Згалево, ИАИ, XVIII, 1952, 346, обр. 347, 348, 349 и 350.

[3] Цв. Дремсизова, Надгробни могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, 76, от III и IV могила, номера 7 и 3.

[4] Ив. Гълъбов, Археологически приноси за историята на гр. Бургас, ИНМБ, I, 1950, 248.

[5] Н. Ангелов, Новооткрити селища по брега на Дунава между Русе и Тутракан, ИАИ, XVIII, 1952, 370 сл., обр. 375, а, в, г, е, и 376, а, б.

[6] К. Жуглев, п. с., 52 сл., обр. 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83 и 84.

[7] Ат. Милчев, Археологическо проучване в Севлиевско и Троянско, ГСУФИФ, т. L, кн. I, 1957, 512, обр. 25, а, б, и 26, а, б, в, г.

[8] Г. Тончева, Тракийско влияние в Одесос, ИВАД, X, 1956, 51, табл. I, обр. 2; от „Тузлата" край Балчик произлизат цели и части от сиви съдове, Г. Тончева, Сондажни разкопки край блатото „Тузлата", ИВАД, IX, 1953, 120 сл., обр. 145, 147, 150 и 151.

[9] Ст. Станчев, Находища с тракийска керамика в Преслав, Изследвания в чест на академик Дим. Дечев по случай 80-годишнината му, София, 1958, 405 сл., обр. 3, 4 и 6.

[10] Дадена непълно от Г. Бакърджиев, п. с., обр. 26.

Обр. 75. Тракийска цедачка със сив цвят. Бабек, Благоевградски окръг

Fig. 75. Passoire thrace de couleur grise. Babek, départ. de Blagoevgrade

Обр. 76. Дъно на цедачка със сив цвят. Бабек, Благоевградски окръг

Fig. 76. Fond d'une passoire de couleur grise. Babek, départ. de Blagoevgrad

четирилистни розети. Общо взето, лампата е груба местна изработка, която по форма и украса напълно възпроизвежда римските лампи. Произлиза от открития през 1954 и 1955 г. римски квартал в източната част на Филипопол[1] (НМПл, инв. № 3879).

3. Глинено зарче със сив цвят: вис. 0,21 м (обр. 78). Върху страните му са дадени по четири вдлъбнати точки не по един и същ начин на разпределение. Произлиза от Аполония.[2] Елинистическа епоха.

4. Пирамидовидна глинена тежест със сив цвят, с дупка по средата: вис. 0,029 м, диам. на дупката 0,005 м (обр. 79). Произлиза от Аполония.[3] Елинистическа епоха.

5. Две еднакви по размери конусовидни глинени тежести, със сивоопушен цвят, груба направа, с хоризонтални дупки в горната половина, а на върха с улеи: вис. 0,12 м, диам. на основата 0,09 м (обр. 80). Произлизат от с. Старо село, Силистренски окръг.[4] Отнасят ги към края на бронзовата и желязната епоха.

6. Глинена призматична тежест със сив цвят: вис. 0,033 м, шир. 0,017 м, деб. 0,011 м (обр. 81). В горната ѝ част дупка с диам. 0,009 м, която вероятно е служела за окачване. Произлиза от Аполония.[5] Елинистическа епоха.

7. Глинен прешлен със сив цвят: вис. 0,017 м, диам. 0,025 м, диам. на дупката в средата 0,004 м (обр. 82). Произлиза от Аполония.[6] Елинистическа епоха.

8. Също: с тъмносив цвят, с широка дупка в средата — диам. 0,034 м, деб. 0,012 м. Произлиза от с. Злокучене, Коларовградски окръг. Отнасят го към желязната епоха.[7]

9. Също: със сив цвят, със заоблени ръбове. Размерите му не са дадени. Произлиза от Сливо поле, Русенски окръг.[8] Отнасят го към края на бронзовата и желязната епоха.[9]

10. Глинен амулет със сив цвят, във форма на човешки идол, с пет израстъка, които наподобяват главата и крайниците на човешкото тяло: вис. 0,04 м (обр. 83). Произлиза от Аполония, от гроб в който погребението е извършено чрез изгаряне.[10] Елинистическа епоха.

---

[1] Л. Ботушарова, Нови данни за Филипопол през римската епоха, ГМПО, II, 1956, 122, табл. I_3 Д.

[2] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3). Друг зар със сив цвят е известен от с. Сокол, Старозагорски окръг, П. Детев, Старините в рида Св. Илия, ИНМБ, I, 1950, 77, обр. 28, на който авторът, както сам ми заяви, е пропуснал да отбележи цвета: вис. 0,02 м, дълж. 0,025 м и шир. 0,02 м. Сега зарът се намира в НМПл, инв. № 3335.

[3] Ив. Венедиков, п. с., обр. 7 (гроб 3).

[4] Н. Ангелов, п. с., 377 сл., обр. 383, е, д.

[5] Ив. Венедиков, п. с., 13, обр. 10 (гроб 6).

[6] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3).

[7] В. Миков, Материали от желязната епоха, ИАИ, XXI, 1957, 297, обр. 5.

[8] Н. Ангелов, п. с., 371, обр. 375, д.

[9] От могила № 1 при с. Копринка са известни още два цели и една половина от подобни прешлени със сив цвят, от които единият е украсен с врязани линии и точки, К. Жуглев, п. с. ,54, обр. $86_{3,4}$ и 5.

[10] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3).

Обр. 77. Тракийска лампа със сив цвят. Пловдив
Fig. 77. Lampe thrace de couleur grise. Plovdiv

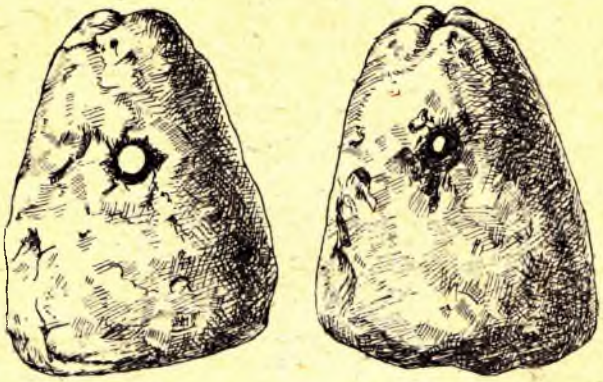

Обр. 80. Тракийски тежести със сив цвят. Старо село, Силистренски окръг
Fig. 80. Poids thraces de couleur grise. Staro Sélo, départ. de Silistra

Обр. 78. Тракийски зар със сив цвят. Созопол
Fig. 78. Dé thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 79. Тракийска тежест със сив цвят. Созопол
Fig. 79. Poids thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 81. Тракийска тежест със сив цвят. Созопол
Fig. 81. Poids thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 82. Тракийски пръстен със сив цвят. Созопол
Fig. 82. Anneau thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 83. Тракийски амулет със сив цвят. Созопол
Fig. 83. Amulette thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 84. Тракийски пръстеновиден предмет със сив цвят. Созопол
Fig. 84. Objet annulaire thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 85. Тракийски кръгъл предмет със сив цвят. Созопол
Fig. 85. Objet rond thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 86. Тракийски кръгъл предмет със сив цвят. Созопол
Fig. 86. Objet rond thrace de couleur grise. Sozopol

11. Глинен пръстеновиден предмет със сив цвят: вис. 0,019 м, диам. — външен 0,044 м, вътрешен (на дупката в средата) — 0,022 м (обр. 84). На лицевата му страна вдлъбнат кръг, разделен от вдлъбнати точки на 9 части. На опакото също вдлъбнат кръг, без точки. Произлиза от Аполония.[1] Елинистическа епоха.

12. Глинен кръгъл предмет със сив цвят: вис. 0,025 м, диам. 0,046 м (обр. 85). Върху лицевата му страна в периферията вдлъбнат кръг. Вътре в последния 8 пъпковидни израстъка, от които средният е най-голям, с кръстчета отгоре. На опакото, също в периферията, вдлъбнат кръг без пъпковидни израстъци. Произлиза от Аполония.[2] Елинистическа епоха.

13. Глинен кръгъл предмет със сив цвят: вис. 0,015 м, диам. 0,046 м (обр. 86). Върху лицевата му страна — периферията, вдлъбнат кръг, а в него 30 вдлъбнати точки. Произлиза от Аполония.[3] Елинистическа епоха.

14. Глинен балсамарий със сив цвят: вис. 0,14 м (обр. 87). Произлиза от Аполония.[4] Възпроизвежда формата на балсамариите от елинистическата епоха. От Аполония произлизат и други балсамарии, едни обнародвани, други не. Тези балсамарии се отнасят към III—II в. пр. н. е.

15. Също: със сив цвят, с висока куха поставка, крушовиден (продълговат) корем, висока шийка и пръстеновидно устие: вис. 0,25 м, диам. на дъното 0,055 м (обр. 88). Произлиза от могилно погребение чрез изгаряне при с. Брезово, Пловдивски окръг, местността Коджабеглийската река.[5] Той възпроизвежда формата на римските балсамарии. Отнасят го към края на I и началото на II в.

16. При направата на жп. надлез на 0,5 км източно от с. Поповица, Пловдивски окръг, през 1952 г., когато пръстта около него бе иззета на едно значително пространство и на дълбочина 1,20 м, се попадна в некропола на едно тракийско селище, чиито погребения отнесохме към I—IV в., и то главно към последния.[6] Югозападно и непосредствено до този некропол и на около 15 м северно от жп. линия на дълбочина 0,6 м бе намерен предмет, който представлява кух глинен цилиндър, със сив цвят, горе и долу с профилирани отвън фуниевидни разширения, без дъно и похлупак, а в средата с 40 вертикални, правоъгълни и шахматно разположени в четири реда отвори по 10 във всеки ред, които обра-

[1] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3).
[2] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3).
[3] Ив. Венедиков, п. с., 11, обр. 7 (гроб 3); В. Миков в работата си Народна медицина у старите траки, Изследвания в чест на академик Димитър Дечев по случай 80-годишнината му, София, 1958, 665 сл., обр. 10 и 11, смята, че стариите обр. 107, 108, 109, 110 и 111 са служели за лекуване чрез врачуване, т. е. че са такива, които имали целебна сила.
[4] Ив. Венедиков, п. с., 48, обр. 62.
[5] Л. Ботушарова, Тракийско могилно погребение с колесница, ГНМПл, II, 1950, 106, обр. 12а.
[6] Дим. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГМПО, II, 217 сл.

Обр. 87. Тракийски балсамарий със сив цвят. Созопол
Fig. 87. Balsamaire thrace de couleur grise. Sozopol

Обр. 88. Тракийски балсамарий със сив цвят. Брезово, Пловдивски окръг
Fig. 88. Balsamaire thrace de couleur grise. Brézovo, départ. de Plovdiv

Обр. 89. Тракийски гробен фенер със сив цвят. Поповица, Пловдивски окръг
Fig. 89. Lanterne tombale thrace de couleur grise. Popovitza, départ. de Plovdiv

зуват един вид решетка: вис. 0,495 м, външен диам. на фуниевидното горно разширение 0,26 м, външен диам. на фуниевидния постамент 0,306 м; височина на вертикалните правоъгълни отвори от 0,55 до 0,065 м, а ширината на същите 0,02 м; дебелината на стените 0,02 м (обр. 89). Ръбовете на профилованите горно и долно (постамента) фуниевидни разширения са украсени през един с орнаменти във форма на усукана връв. Преградните паралелепипедни части между вертикалните правоъгълни отвори в средата на цилиндъра са украсени отвън с двойни релефни (изпъкнали) ленти, които в горния край имат по една пъпка.

Като имаме предвид: 1) формата и устройството на този предмет, които трябва да обясним с предназначението му; 2) мястото на намирането му — тракийския некропол, и като го сравним с римските глинени гробни фенери,[1] става ясно, че това е гробен фенер, местно тракийско произведение, направен по образеца на римските фенери, само че отчасти видоизменен. Видоизмененията са следните: отгоре няма дръжка, каквато са имали обикновено римските гробни фенери, както няма дъно и похлупак. Тия видоизменения показват, че фенерът не е бил практичен за разнасяне, а е бил използуван, като е стоял на едно място. Трябва да предполагаме, че той е бил поставен върху гроб, като в основата му отвътре е имало римска лампа. Плътните стени на фуниевидния постамент са го предпазвали от вятъра, за да не угасне лампата. Слабата светлина на лампата е излизала през правоъгълните вертикални отвори и фуниевидното горно отвърстие и по този начин е предавала особена фееричност и тайнственост на гробищата вечер. Този глинен гробен фенер, чиито цвят и техника са явно доказателство за развитието на местното грънчарство, е нов интересен принос към намерените досега екземпляри на местната тракийска сива керамика

[1] R. Cagnat et V. Chapot, Manuel d'archéologie romaine, II, Paris, 1920, 474—477.

у нас, създаден по подобие на римските. Нямаме положителни данни за неговото датиране, но бихме могли засега да го отнесем към III—IV в.

17. Глинени тръби със сив цвят от водопровод, поставяни една в друга: външен диаметър от 0,112 до 0,115 м, вътрешен диаметър 0,08 м и дебелина на стените от 0,013 до 0,015 м. Те произлизат от водопровода на старото селище, което се намира в землището на с. Верен, Старозагорски окръг, местността Големия Юрен, северно и непосредствено до естествената височина Чалабия, съществувало според разкритите в него паметници през римско и ранновизантийско време. Те бяха разкрити през 1953 г. при риголване на тази местност с голям трактор. Водопроводът е снабдявал старото селище с вода от близкото до него поточе Домусдере.

УКРАСА

Прави впечатление, че разгледаните в настоящия труд около 180 глинени съдове домашни потреби и гробни принадлежности със сив цвят по начало са без украса.[1] От тях приблизително само една четвърт, т. е. 40, имат украса и тя е много обикновена, семпла, с изключение на украсата от елинистическо време върху мегарския тип чаша (обр. 5) и украсата, създадена под влияние на скитския животински стил (обр. 74). Тук нямаме сложната с религиозни и светски мотиви украса, каквато има върху гръцките, елинистическите и римските съдове. Разбира се, това е мнение, изказано в зависимост от наличните засега грънчарски произведения. Може би то би могло да бъде потвърдено или променено от бъдещите нови находки.

Обикновено украсата е съсредоточена най-вече върху корема, след това върху шийката и устието, а най-малко върху дръжките на предмета. Украсата, която срещаме по устието, е както по външните, така и по вътрешните му стени. Среща се украса и по дъното, и то върху вътрешните стени. По изпълнение украсата е два вида: най-много вдлъбната, а по-малко релефна, изпъкнала. Известната досега украса е най-вече с геометрични, по-малко с растителни, а най-малко с животински мотиви.[2] Срещаните досега геометрични мотиви са следните:

1. Един или няколко успоредни, праволинейни или вълнообразни, вдлъбнати или изпъкнали (релефни) окръжности — № 4, обр. 17, 18, 21, 26, 31, 32, 36, 42, 51, 57 б, 58, 65, 68, 72, 73, 77, 84 и 86.

2. Къси, прави или запетайковидни наклонени, вдлъбнати линии, канелюри, кръстчета: обр. 7, 8, 26, 34, 36 и № 9, забел. 7.

3. Изпъкнали и вдлъбнати точки и израстъци, зигзаговидни орнаменти, усукана връв и елипсовидни отвори и квадрати: обр. 5, 21, 50, 54, 58, 62, 63, 67, 86, 72, 73, 84, 85, 86, 89 и № 9, забел. 7. Украса с растителни мотиви — розети, листа, клончета и люспи от шишарки: обр. 5, 22, 36 и 77.

Украса с животински мотиви: кучета, делфини — обр. 74.

ТЕХНИКА

От разгледаните керамични произведения със сив цвят се установява следното:

1. Едни от тях, по-малката част, са правени на ръка, а останалите, по-голямата част — с помощта на грънчарско колело.[3]

2. Едни от предметите по изработка и изпълнение са доста груби, тежки, масивни, независимо как са правени — на ръка или с помощта на грънчарско колело, а други — значително по-съвършени, обаче, общо взето, във всички грънчарски произведения със сив цвят липсва изящност.

3. В едни от тях пръстта не е добре пречистена, умесена и съдържа пясък, има шупли и пр. и в много случаи предметите са недоизпечени, а в други е напълно пречистена, добре умесена и без шупли. Ето защо качеството на предметите е различно.

---

[1] Г. Бакърджиев, п. с., 13—14.

[2] За мотивите на украсата вж. още К. Жуглев, п. с., 85, където се говори и за украсата на необнародвани съдове със сив цвят.

[3] Засега се приема, че грънчарското колело е започнало да се употребява в нашите земи към края на старожелязната епоха, Р. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, ИАИ, I, 1922, 84 сл.

Всички тия белези са вече красноречиво доказателство за етапи на развитие, през които е преминала сивата тракийска керамика, за външните, чуждите влияния върху нея, както видяхме по-горе при различните отдели, отколкото за разлика, произлизаща при едновременното производство при по-съвършена или по-примитивна провинциална техника. Ето защо смятам, че е неправилно, несполучливо разделянето ѝ от К. Жуглев[1] на „сива керамика“ или „обикновена сива керамика“, „сива тракийска керамика“ или „луксозна сива тракийска керамика“ и най-после „груба ръчна керамика“ със сив цвят и неговите нюанси, което разпределяне е произволно и не почива на никакви особени белези и принципи. Той например никъде не казва защо я дели така, какво е имал предвид: цвят, форми, техника или нещо друго. Тя трябва да се нарече само „сива тракийска керамика“, преминала през различни етапи на развитие в зависимост и от чуждите влияния: начало, когато имаме по-примитивно производство, разцвет и упадък (край), без да можем при сегашното състояние на археологическите проучвания у нас напълно да установим началото, появата ѝ. Ние нямаме още цялостно разкопаване на селищни могили у нас, и то от всички праисторически епохи, за да видим действително къде е нейното начало, което сега според разгледаните налични произведения поставяме временно в края на бронзовата епоха.[2] Сигурно е, че в бъдеще това начало ще бъде променено в смисъл, че ще се постави по-рано. Разцвета ѝ бихме могли да поставим през класическо и елинистическо време, когато действително имаме по-съвършени във всяко отношение произведения или, както ги нарича К. Жуглев,[3] „луксозни“, а края — през късноримско и ранновизантийско време.

Цветът на грънчарските произведения било изцяло, било само отчасти е сив в зависимост от изпичането със следните нюанси: тъмносив, сивочерен, дори черен, сивокафяв, сивожълт, светлосив, оловеносив, гълъбов. При досегашните проучвания не е възможно още в зависимост от различните му нюанси въз основа само на тях да се установи едно приблизително датиране на грънчарските произведения. На какво се дължи този сив цвят? Едва ли е възможно той да произлиза от някакви изкуствено и предварително прибавяни материали в суровата глина преди или през време на умесването ѝ и въобще преди изпичането на съда.[4] На какво се дължи тогава? По този въпрос могат да се изкажат следните мнения. Резултатът от химическото и микроскопското изследване на цвета и състава на съдовете със сив цвят, намерени при с. Згалево, Плевенски окръг, извършено от химика Др. Чавдаров, е следният: „Аналитичното изследване даде следните резултати — глината съдържа най-много силициева киселина (силициев двуокис), алуминиев, калциев, магнезиев, железен и калиев окис и незначително количество варовик. Микроскопското изследване на стригата проба от керамиката, както и специалното химическо изследване, насочено за проучване причината на сивия цвят, установяват, че този цвят се дължи на наличието на магнетит, както и на слабото изпичане, за което идваме до заключение от наличието на органична материя.“[5] Следователно според него сивият цвят на съдовете от Згалево се дължи главно на наличието на магнетит в глината и на слабото изпичане. Дали в глината на всички съдове и прибори със сив цвят, намерени досега у нас, има магнетит и все той ли е причината покрай слабото изпичане за сивия цвят? Безспорно е, че за да се отговори на този въпрос, трябва на всички съдове и прибори, произлизащи от различни места, да се направи химическо и микроскопско изследване.[6] В личен разговор с химика Др. Чавдаров, след като му съобщих, че късовете от глинени съдове със сив цвят, поставени от художника-керамик Г. Бакърджиев при 2000° в грънчарската пещ, са станали червени, той ми заяви: „Според мен сивият цвят се дължи отчасти на магнетита, отчасти на слабото овъгляване на органическата материя при изпичането при ниска температура. Ако тази органическа материя се овъгли, тя става тъмна, дори черна, в зависимост от нейната концентрация. Когато Г. Бакърджиев е сложил в пещта сивия със при 2000° и той е почервенял, това показва, че при

[1] К. Жуглев, п. с., 42, 45, 52 сл., 72 сл., 85, 113 сл., 122 и 142.

[2] Г. Бакърджиев, п. с., 12, казва: „Тракийската керамика, намерена по нашите земи, е наследила техниката и образците от бронзовата и желязната епоха.“

[3] К. Жуглев, п. с., 72, 85, заб. 2, 113 и 142, където предполага, че техниката на гладката огладена повърхност на сивите луксозни съдове идва от Гърция, мястото на черния лъскав фирнис.

[4] Не е ясно как трябва да се разбира бележката на К. Жуглев, п. с., 115, заб. 4: „Разнообразните по цвят и техника съдове от сивата керамика са направени от сива глина, чрез оцветяване и чрез опушване.“ Дали според него глината е била предварително оцветявана, как и с какво?

[5] М. Чичикова, п. с., 348, заб. 3.

[6] К. Жуглев, п. с., 52, заб. 3, 74, заб. 2, 115, заб. 6, 76, заб. I, е правил също изследвания.

високата температура органическата материя е изгоряла напълно и пръстта е станала червена[1] вследствие преминаването на магнетита във фероокис (хематит)."

Мнението пък на художника-керамик Георги Бакърджиев[2] е следното: „Това, което наричаме сива тракийска керамика, е черната керамика, която е добила повече или по-малко сив цвят според степента на изпичането ѝ при редуциращ огън или според промените, които е претърпяла в селищните могили и гробниците. Черният цвят на нейните изделия, който се дължи на въглерода, напластен в порите на глината, придава на съдовете по-големи хигиенически качества и хидрофобни свойства." Мнението пък на самия Бакърджиев, на когото след това изпратих редица късове от сиви съдове, за да ги изследва главно чрез своята грънчарска пещ, изложено в писмо до мене, е следното: „Сивият цвят е добит от особения начин на изпичане, което е станало при редуцирана атмосфера, а именно — след като съдовете са били изпечени в пещта, тя още в червено състояние се замазва с глина, като вътре в огнището е бил оставен един пън да тлее. По този начин съдовете ставали сиви, сивочерни и черни. След като изпекох в моята пещ при оксидирана атмосфера оставените ми сиви фрагменти от тракийската керамика, те получиха червен цвят, което показва, че съдовете не са опушвани повърхностно, а на редуцирана атмосфера. Безспорно е, че черният цвят на съдовете произлиза от специфичното изпичане на тия съдове (опушване) при редуцирана атмосфера на пещта. Защото при това опушване порите на съда се запълват с въглерод, напластен молекулярно, и така съдът придобива нови качества — става непромокаем, не таи и не тунясва (не се вмирисва), основно химическо качество. Това напластяване на въглерод не идва само от горивото, но и от хумосните вещества, които се намират в изобилие в глините и които изгарят едновременно. Това са причините, които са накарали древните хора да употребяват черната (сивата) керамика."

МНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИТЕ АВТОРИ ЗА ПРИНАДЛЕЖНОСТТА НА СИВАТА КЕРАМИКА

Какво е мнението на различните автори за произхода на тази керамика, които досега само мимоходом са я отбелязвали при проучванията си, без да са се занимавали обстойно с нея? Авторът[3] при проучване на некрополите при с. Дуванлии и други я нарича местна сива керамика, чиито съдове, повечето еднообразни, са фабрикувани в Тракия. Ив. Велков, като говори за сивата амфора от Брезово, дадена под № 1 в групата „Съдове с гръцки форми", казва, че тя е от известния вече вид тракийски съдове[4]. На друго място пише: „В пепелището навред се намират извънредно много парчета от глинени съдове, най-вече местни, от познатата вече сива тракийска керамика, с добре пречистена и добре изпечена пръст ..." „Сивата тракийска керамика ни е вече добре позната от разкопките при Дуванлии, Мезек, от единични находки от Байлово, Бедняково, Езерово и другаде, но съдовете от Вълчовата могила със своето множество и характерните си различни форми ще положат трайна основа за всички бъдещи проучвания на тази типична за нашите земи керамика,"[5] а на трято място „ ... парчета от добре изработените глинени съдове от така наречената сива тракийска керамика ..."[6]

Т. Иванов[7], като говори за обикновената, груба керамика от Созопол със сив цвят, казва, че без съмнение тя е от домашен, местен произход. Ст. Михайлов[8] приема съдовете със сивочерен цвят от Плиска от местен произход. М. Чичикова[9] определя сивата керамика от с. Згалево, Плевенски окръг, като произведение на местните тракийски грънчари, която имала въобще елементи на по-старото тракийско грънчарство. Л. Ботушарова,[10] като описва

[1] От опитите, които К. Жуглев е предприел със сивата керамика, се вижда също, че колкото се повишава температурата, съдовете стават бледочервени и въобще почервеняват, п. с., 74, заб. 2 и 115, заб. 6.

[2] Г. Бакърджиев, п. с., 12.

[3] Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско, София, 1934, 229, 238 и 239; от същия автор, Паметници на тракийското изкуство, ИАД, VI, 1919, 13, обр. 14.

[4] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, 1935, VI, от същия автор, Могилна гробна находка от Злокучене, ИАИ, VI, 1932, 255, обр. 181$_9$, 182.

[5] Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XII, 1939, 271 и 274.

[6] Ив. Велков, Новооткритата куполна гробница при с. Малко Белово, ГНМС, VII, 1943, 42.

[7] Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, РП, II, 1948, 50.

[8] Разкопките в Плиска през 1945—1947 г., РП, III, 1949, 218. Тук той, като говори за намерените керамични късове, казва, че има и късове със сивочерен цвят, без повече подробности.

[9] М. Чичикова, Находка от глинени съдове при с. Згалево, ИАИ, XVIII, 1952, 347.

[10] Л. Ботушарова, Тракийско могилно погребение с колесница, ГНМПл, II, 1950, 102, 103 и 106, обр. 10; Нови данни за Филипопол през римската епоха, ГМПО, II, 1956, 114, 122—123.

керамичните късове от могилния некропол при с. Брезово, местн. Коджабеглийската река, сивите от тях приписва на съдове от местната тракийска керамика, а за съдовете от Пловдив казва „съдове от сива глина". Ив. Гълъбов[1] ги нарича съдове от сива (сивкава) глина. П. Детев[2] ги определя като сиви глинени съдове, сива тракийска керамика. Дим. Цончев[3] нарича сивите съдове от тракийския некропол при Поповица и Хисар „местни тракийски съдове". С мненията на К. Жуглев, Ст. Станчев, Ат. Милчев, Цв. Дремсизова и Г. Тончева се запознахме вече по-горе. Те не се различават от горните. Както се вижда, всички автори я наричат „сива", „тракийска", „местна", работена в Тракия, без да е внасяна отвън.

НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА СИВАТА ТРАКИЙСКА КЕРАМИКА

Друг един въпрос, който трябва да се разгледа тук във връзка с произхода и принадлежността на сивата тракийска керамика в нашите земи, е и въпросът за населението им през епохата на докласовото общество (бронзовата и желязната епоха) и през епохата на робовладелието (класическо, елинистическо, римско и ранновизантийско време), към които епохи се отнасят тук разгледаните съдове и прибори. Днес се приема, че идването на траките се поставя в първата четвърт на II хилядолетие пр. н. е., т. е. почти в началото на бронзовата епоха, че те именно са носители на металната култура в нашите земи и че през втората половина на бронзовата епоха, през цялата желязна епоха чак до V—VI в., до идването на славяните, те са били компактна маса тук, факт, неоспорван от никого въпреки влиянието, владичеството и нашествието на гърци, македонци, келти, римляни, готи, хуни и пр. Траките са били неизчерпаем резервоар на войници за римските легиони. Независимо от различните влияния, под които са попадали траките от многобройните политически владетели и нашественици на техните земи, едно е също сигурно, че и те като народ, макар и разделени на много племена, са имали своя материална култура, към която трябва да причислим грънчарството им, което се оказа силно развито в тракийския град Севтополис при с. Копринка, Старозагорски окръг.[4]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като извод от всичко изтъкнато дотук можем със сигурност да приемем, че местната керамика със сив цвят принадлежи на траките, да я наречем сива тракийска керамика и да я отнесем засега, до откриването и обнародването на нови паметници, в дългия период от края на бронзовата[5] епоха до V—VI в. от н. е. Всичко това, от друга страна, показва, че траките са имали силно развито грънчарство, от което глинените произведения със сив цвят са само един отрасъл,[6] със свои собствени типични форми на съдовете, дори и със собствени мотиви на украса, керамика, при която в зависимост от чуждите влияния и политически владичества за съответното време грънчарите са се влияели от керамиката на един или друг народ, както това се вижда от различните форми на съдовете. Много вероятно е, както показват формата и размерите на съдовете от отдела „Съдове с местни форми", произлизащи от Мезек, Дуванлии, Белозем, Поповица, Сливо поле и пр., които почти напълно приличат на съдовете от Плиска[7] и въобще на редица гърневидни славянски съдове[8], тия тракийски форми да са възприети и от славяните, които в нашите земи компактно заместиха траките.

[1] Ив. Гълъбов, Археологически приноси за историята на гр. Бургас, ИНМБ, I, 1950, 247—248.

[2] П. Детев, Старините в рида Св. Илия, ИНМБ, I, 1950, 69, 71—73, 75, 76 и 80; ГНМПл, I, 1948, 179 сл. в селищните могили при селата Филево и Езерово, Пловдивски окръг).

[3] Дим. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГНМПл, 1954, 218; от същия автор, Хисарските бани, Географски, исторически и археологически очерк, ГПНПМ, 1937, 90.

[4] Д. П. Димитров, Последните археологически разкопки в България, София, 1955, 19: „Но в града било силно развито занаятчийството, на първо място грънчарството . . "

[5] Според устното съобщение на В. Миков, което тук правя достояние с негово съгласие, новооткритите, още необнародвани материали от Дипсиската праисторическа могила, Новозагорско, и тия от Деветашката пещера, Ловчанско, ще дадат възможност началото на сивата тракийска керамика у нас да се постави засега в началото на бронзовата епоха.

[6] Дали е била сива глината, от която траките са правели сивата и червената керамика, както твърди К. Жуглев, п. с., 115, заб. 6, при различна температура и различни условия на изпичане, ми се вижда невероятно.

[7] Ст. Станчев, Керамиката от Голямата могила в Плиска, РП, III, 1949, 227 сл, обр. 1 и 2.

[8] Кр. Миятев, Славянската керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, София, 1948, 1 сл.; Дим. Цончев, К славянской керамике в Болгарии, Byzantinoslavica, XV$_1$, 1954, 27 сл.; Ж. Въжарова, Славяно-българското селище край село Попина, Силистренско, София, 1956, 1 сл.

LA CÉRAMIQUE GRISE THRACE EN BULGARIE

L'auteur par le présent ouvrage réalise un apport sensible à l'étude de la culture des Thraces, surtout pour leur céramique, dénommée plus spécialement „céramique grise de Thrace". Il en fait ressortir le fait, que dans toutes les fouilles effectuées dans un but archéologique en Bulgarie concernant l'âge préhistorique, jusqu'à l'époque du V—VI s. de n. ère on y trouve des récipients d'argile, en fragments ou intacts, bien conservés, des ustensiles d'usage ménager et des attributs de caractère tombal, tous remarquables par leur couleur grise.

Jusqu'à présent ce fait, n'a été, que constaté sans être étudié. Voilà pourquoi, l'auteur s'est occupé à élucider cette matière, par son présent ouvrage et d'après les formes et les dimensions des trouvailles en question il classifie ces dernières dans les groupes suivants:

1. Récipients de formes grecques. Ce groupe concerne des récipients de couleur grise, qui reproduisent entièrement les dimensions et les formes des récipients métalliques et d'argile de l'époque classique et hellénistique, comme les amphores, canthares, œnochoés, skyphos, phiales, vases à boire, urnes sans anses et pots (fig. 1 — fig. 9).

2. Récipients de formes grecques transformées-évoluées. Dans ce groupe, sont inclus les récipients de couleur grise, qui par la forme et les dimensions imitent la forme de certains récipients grecques métalliques et d'argile de l'époque classique et hellénistique, comme les cratères, skyphos, canthares, œnochoés, rhytons et d'autres (fig. 10 — fig. 24).

3. Récipients de formes romaines ou romaines-transformées-évoluées. Dans ce groupe appartiennent des récipients d'argile de couleur grise, qui entièrement ou en partie, reproduisent la forme et les dimensions des récipients romains métalliques ou d'argile, comme les écuelles plates et évasées ou plus profondes, vases à boire et d'autres (fig. 25 — fig. 33).

4. Récipients de formes locales thraces. Ce groupe concerne des récipients d'argile de couleur grise, dont la forme est différente de celles citées dans les trois groupes précédents. Ces récipients par leurs formes représentent le type thrace local — formes légèrement et rarement influencées par celles des récipients importés de l'étranger (fig. 34 — fig. 74).

5. Des ustensils et des attributs pour l'usage ménager et de genre tombal. Dans ce groupe appartiennent les différents ustensiles domestiques et attributs de ce genre tombal, comme des passoires, des lampes et des poids de forme prismatique, pyramidale et conique et des anneaux ronds, servant à la production textile, des amulettes employées par superstition contre les malheurs; des objets ronds et de forme d'anneau, probablement destinés aux usages rituels auxquels on attribuait une force curative; des lanternes tombales et balsamaires, composant en partie l'inventaire tombal et d'autres ... (fig. 87 — fig. 88, 89). Certains d'entre eux imitent des formes grecques, d'autres — des formes romaines (fig. 87, 88) et pas mal de nombre — des formes locales, sans toutefois pouvoir déterminer pleinement la question des formes à cause du manque d'une quantité plus abondante d'objets.

En général, les ustensiles thraces gris à l'usage ménager et les attributs de genre tombal sont sans ornements et s'il y en a, ils sont très simples, ordinaires, à l'exception de ceux appliqués aux vases à boire de Mégare (fig. 5) et des autres crées sous l'influence du style animal scythique (fig. 74). Cette conception en tout cas, est sujette à discuter et peut être confirmée ou rejetée à l'avenir par de nouvelles études sur de nouvelles trouvailles.

Les ornements en question, se trouvent sur les diverses parties des ustensiles, soit à l'intérieur ou à l'extérieur des parois. Comme exécution, ils sont plutôt gravés et beaucoup moins en relief. Leurs motifs connus jusqu'à nos jours sont plus souvent géometriques, moins végétaux et plus rarement animaux. Un petit nombre d'ustensiles d'argile examinés, sont faits à la main, tandis que la plus grande partie, sont travaillés à l'aide de la roue spécifique de la poterie.

Certains d'entre eux, comme travail, sont grossiers, lourds, massifs, indépendamment de la façon, dont ils sont faits, tandis que d'autres sont plus fins. En général tous les produits de couleur grise sont privés de beauté. Dans beaucoup de cas, la terre n'est pas pure, elle est mélangée de sable, poreuse et mal cuite, tandis que dans d'autres, la terre est bien purifiée, l'argile bien pétrie, sans pores, de sorte que la qualité du produit est différente. Tous ces symptômes représentent une preuve convaincante des étapes de développement que la céramique thrace a dû parcourir et de quels facteurs étrangers extérieurs elle a subi l'influence.

La couleur des produits thraces d'argile est en général grise, avec les nuances suivantes: grise foncée, grise noire, presque noire, grise châtaine, grise jaune, grise claire, grise de plomb, grise cendre. D'après les recherches du chimiste Tchavdarov et de l'artiste-peintre en céramique Bakardjiev, cette couleur grise se doit surtout à la présence de magnétite dans l'argile et de la cuisson faible, exécutée en atmosphère réduite, qui provoque la carbonisation de la matière organique, notamment des éléments d'argile.

Tous les auteurs en Bulgarie qui l'ont citée dans leurs études la nomment céramique locale grise ou céramique thrace grise et sont unanimes sur la question de son origine: céramique locale travaillée en Thrace et appartenant aux Thraces.

Ayant en vue que la population locale sur les terres bulgares au premier quart du deuxième millier avant n. ère et même jusqu'au V—VI s. de n. ère sont les Thraces, il s'impose de déduire la conclusion suivante:

1. Que tous les produits céramiques sur les terres bulgares de couleur grise et ses nuances sont des produits thraces locaux. Les Thraces avaient leurs propres formes pour les ustensiles, leur manière de cuisson et même leurs motifs pour les ornements.

2. Que les potiers thraces, relativement la forme de leurs produits, s'influençaient de la forme des ustensiles de leur voisins et de leurs souverains politiques.

3. Que les Thraces possédaient le métier de poterie, bien développé, dont la production des produits de couleur grise, n'était qu'une branche de ce métier.

4. Que d'après les études archéologiques jusqu'à nos jours en Bulgarie, nous pouvons considérer, que le début de cette production se rapporte vers le commencement de l'époque de bronze et sa fin vers le V—VI s. de n. ère, conception en dépendance des résultats éventuels des futures études sur cette matière.

5. Il est admissible que les Slaves qui ont remplacé en masses compactes les Thraces sur nos terres aient adopté de ces derniers leurs formes de poterie.

РЕЛЕФ НА ХЕРАКЪЛ ОТ С. КОБИЛИНО

ЛИЛИЯ БОТУШАРОВА

През м. ноември 1954 г. в Народния археологически музей—Пловдив, постъпи мраморна плоча с релеф, посветен на божеството Херакъл (обр. 1). Според събраните сведения тя произхожда от землището на с. Кобилино, Ивайловградско, югоизточно от селото на около 1,5 км.[1] Две релефни полета, разположени едно под друго, заемат горната част на плочата и почти разполовяват лицевата ѝ страна. Между тях е врязан триредов гръцки надпис (обр. 2), който прочитаме така:

Ἀγαθῇ τίχῃ
Κυρίῳ Ἡρακλῇ Κόρινθος Βειθηους εὐξάμενος ὑπὲρ
τε[2] *ἑαυτοῦ καὶ (τῶν) ἰδίων τέκνων εὐχαριστήριον ἀνέθηκε*

Превод: „На добър час. На бог Херакъл, Коринт, син на Бейтес, като оброк заради себе си и своите деца постави благодарствен дар." Лигирани са следните буквени знаци: първи ред, в думата *ὑπὲρ* — ΠΕ; втори ред, в думата *τέκνων* — N и *Ω*; в думата *εὐχαριστήριον* — ΤΗ. В изписването на *ε*, *σ*, *ω* и *μ* се забелязва предпочитането на заоблените знаци; ъглестото Ε се среща само при *ὑπὲρ* (първи ред); *Θ* е навсякъде удължена, а Ο на места е изписан като по-малък буквен знак. В средата на редовете, най-вече при третия ред, буквите са разкривени и имат различна височина: 0,02 м — 0,015 м; третият ред завършва с бръшлянов лист.

Както се вижда от надписа, плочата е издигната за благодарност към божеството Херакъл.[3] Херакъл, който е изобразен в първото релефно поле, е представен с куче от лявата страна и триглавия Цербер, завързан с верига, от дясната страна. Под изображението на божеството, във второто релефно поле, е представена сцена на жертвоприношение, чиято иконография е твърде интересна: две жертвени животни — глиган и бик, пристъпват към разпален жертвеник, пред който стои права мъжка фигура; във врата на глигана е забито дълго копие (обр. 1).

Посветителят *Κόρινθος Βειθηους*, който прави благодарствено посвещение на Херакъл заради себе си и заради собствените си деца, е тракиец. Неговият тракийски произход проличава от гентилното име, означено с *Βειθηους*. В случая е употребено тракийското собствено име *Βειθης*, *Βειθηους*, което е вариант на едно от най-разпространените тракийски имена: *Βιθυς*, *Βειθυς*, *Βειθας*.[4] Вариантът *Βειθης*, *Βειθηοῦς* е засвидетелствуван с надписа от Pizus.[5] Интересното е, че посветителят, по произход тракиец, е носил личното име *Κόρινθος*. Доколкото ни е известно, това лично име срещаме тук за първи път върху паметник от Тракия. Името *Κόρινθος* (*Κορίνθου*), употребено като cognomen, намираме в една епитафия от Книдос[6], която се отнася към римската епоха. Употребата на *Κόρινθος* като praenomen вместо cognomen посочва един начин на наименование, който се среща още в

---

[1] Плочата е намерена случайно при оране от Ангел Димитров Утузбиров. Според него в цялата местност при оране се откривали останки от стари зидове, тухли, керамика и др.

[2] За четенето *τε* ми сбърна внимание Г. Михайлов, за което му изказвам моята благодарност.

[3] В случая *Κυρίῳ Ἡρακλῇ* = *Κυρίῳ Ἡρακλεῖ* срв. Г. Михайлов, Езикът на гръцките надписи в България, I Фонетика, София, 1940, 28, заб. 2. Употребата на *Ἡρακλῇ* вместо *Ἡρακλεῖ* намираме и по други посвещения: вж. Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАД, VII, 1920, 4, № 1, обр. 3; от същия автор — ИАИ, XI, 1937, 282, обр. 222; Хр. М. Данов, ИАИ, VI, 1937, 309, обр. 240.

[4] W. Tomaschek, Die alten Thraker, II, 2, 13; D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste — Schriften der Balkankomission, Wien, 1957, 66—68; Д. Дечев, Трако-келтийски езикови успоредици, ГСУИФФ, София, 1922, XVIII, 4, 5 сл.; Характеристика на тракийския език, София, 1952, 6.

[5] E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Wien, 1906, 30, $I_{15, 19}$.

[6] Срещаме го на две места, срв.: G. E. Bean and J. M. Cook, The Cnidia, The Annual of the British School at Athens, London, 1952, n⁰ XLVII, 196, n⁰ $33_{3,5}$.

Обр. 1. Мраморен релеф от с. Кобилино
Fig. 1. Relief en marbre de Kobilino

началото на II в. от н. е.[1] Плочата от Кобилино можем да отнесем към първата половина на III в. от н. е. Новото, което дава релефът на Керакъл от Кобилино, е второто релефно поле, в което е представена сцена на жертвоприношение. Илюстрирането на обреда е твърде чуждо на общоизвестните представяния за жертвоприношение. Изображенията на жертвените животни и на жертвоприносителя спират особено вниманието. Панделките и гирляндите[2], които обикновено украсяват главите на животните, определени за жертвопринасяне, липсват при нашето изображение. Жертвоприносителят не е представен в обичайното облекло и атрибути на жрец или на негов помощник (victimarii, camilli[3] и др.), а като обикновен човек, който изпълнява функцията на жертвоприносител. При този своеобразен начин на представяне на пръв поглед сцената се изяснява само чрез разпаления жертвеник в десния ъгъл на релефното поле и с малката тризъба вила (fuscinula, κρέαγρα),[4] употребявана като инструмент за хващане на жертвеното месо по време на обреда. Очевидно е, че сцената на жертвоприношение, изобразена във второто релефно поле при плочата от Кобилино, посочва ритуал, различен от този за гръко-римския свят[5]. Съвсем близо до нашето представяне, при което елементите на гръко-римския обред също така липсват, намираме при сцената на жертвопринасяне на бик от второто релефно поле на плочата на Тракийския конник от Ивайловград (обр. 3).[6] Общото в изображенията при плочите от Ивайловград и Кобилино е „свободният достъп", непринудителното отиване на животните към олтара: бикът без ничия помощ опира главата си в горния край на разпаления жертвеник, до който стои жертво-

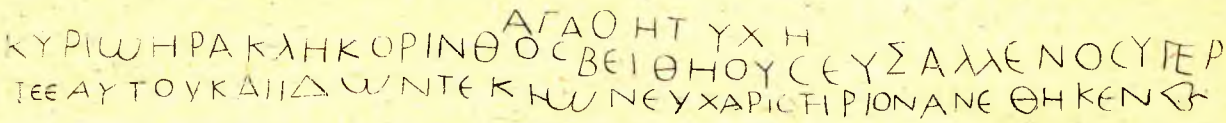

Обр. 2. Гръцки надпис върху плочата от Кобилино
Fig. 2. Inscription grecque sur la plaque de Kobilino

приносителят с преметната мантия през лявото му рамо (обр. 3); глиганът, със забито в гърба копие, заедно с бика пристъпват също към разпален олтар, където ги очаква жертвоприносителят с къса тризъба вила (fuscinula) (обр. 1). Явно и двете втори релефни полета илюстрират едно и също култово схващане, чийто основен белег е жертвените животни, неокичени и незавързани, сами да се подлагат на жертвопринасяне. Интересно е да се отбележи, че този начин на жертвопринасяне напомня сведението на късногръцкия писател Филострат[7] (III в. от н. е.), който в легендата за тракийския цар Рес съобщава, че „... глиганите и сърните, пък и каквито животни има в планината, се отправят на двойки и тройки при жертвеника на Рес, принасяли се в жертва, без да ги връзват, и сами се под-

[1] R. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, Paris, 1914[4], 48 sq.
[2] J. Toutain, DA (Sacrificium), 975b.
[3] PH. E. Lagrand, DA (Sacerdos), 939B; J. Toutain, DA (Sacerdos), 942 sq. (Sacrificium), 977, 978a.
[4] E. Saglio, DA (Fuscinula), 1423.
[5] J. Toutain, DA (Sacrificium).
[6] G. I. Kazarow, Ein neues Denkmal zum Kult des thrakischen Reiters, AA, 1936, 423, Abb. 8.
[7] Г. И. Кацаров, Д. Дечев, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, 383, III 16—17.

Обр. 3. Мраморен релеф на Тракийския конник. Ивайловград (по Г. И. Кацаров)
Fig. 3. Relief en marbre du Héros thrace. Ivajlovgrad (d'après Kazarov)

Обр. 4. Мраморен релеф на Зевс и Хера. Басарбово (по Ив. Велков)
Fig. 4. Relief en marbre de Zeus et de Héra. Bassarbovo (d'après Velkov)

лагали на ножа ...". Сведението на Филострат посочва не само едно вярване от древността, чиито следи могат да се проследят и в по-ново време,[1] но и едно вярване, характерно преди всичко за тракийското население в Родопите.[2]

Релефът на Херакъл от Кобилино (обр. 1) и релефът на Тракийския конник от Ивайловград (обр. 3) по местонамиране попадат в източната част на Родопите, по течението на р. Арда, и могат да се свържат с областта, населявана от тракийското племе койлалети.[3] Локализирането на тези паметници обаче не ни дава основание да сметнем, че те са израз на тракийските традиции, запазени само у местното население на Родопите. Напротив, тракийското култово схващане, свързано с легендата за Рес, трябва да е охарактеризирало традициите на тракийското население от много по-широка област. Във връзка с това особено обръщат внимание и някои иконографски разновидности и детайли при изображения на Зевс и Хера и на Тракийския конник. Така например не може да не се вземе под внимание, че при релефа на Зевс и Хера от Басарбово,[4] Русенски окръг (обр. 4), при Зевс, представен като Тракийски конник, и Хера, възседнала на елен, са изобразени последователно, в ход надясно, фигурите на бик, свиня и елен. Докато тук трите животни са дадени непосредствено до божествата в едно релефно поле, при релефа на Зевс и Хера от Арчар (Ratiaria)[5] вече във второ релефно поле, където е представена сцена на гроздобер, са изобразени и чифт жертвени животни „свободно" да пристъпват към един жертвеник, пред който стои жертвоприносителят. Всъщност и тези случаи напомнят текста на Филострат за двойки и тройки жертвени животни, които, „без да ги връзват, сами се подлагали на ножа". В реда на нашето разглеждане е интересно да се отбележи, че върху един релеф на Тракийски конник,[6] Варненски окръг (обр. 5), намираме единично изображение на жертвен бик, без панделки и гирлянди, пред един жертвеник, заедно с двама жертвоприносители. Изображение на бик, напомнящо иконографията на сцената на жертвоприношение върху плочата от Кобилино, е дадено и върху един мраморен жертвеник (обр. 6) и върху отломък от жертвеник (обр. 7), произхождащи от Пловдив.[7]

[1] Г. И. Кацаров, Народни поверия от древно и ново време, Сборник „А. Иширков", София, 1933, 191 сл.
[2] Г. И. Кацаров, Д. Дечев, Извори . . ., 383.
[3] Г. И. Кацаров, Д. Дечев, Изворите . . ., Приложение картата; също срв. стр. 278, заб. № 12 към текста на Тацит.
[4] Ив. Велков, Находки и вести от разни места, ИБАИ, XIV (1940—1942), 1943, 276, обр. 381.
[5] Д. Дечев, Една семейна триада в религията на траките, ИАИ, XVIII, 1952, 22, обр. 8.
[6] К. Шкорпил, Антични паметници във Варненския музей, ИБАИ, XIII, 1941, 130, обр. 133.
[7] Неиздадени, намират се в Народния археологически музей — Пловдив.

Обр. 5. Мраморен релеф на Тракийския конник. Варненско (по К. Шкорпил)
Fig. 5. Relief en marbre du Héros thrace (d'après Skorpil)

Обр. 8. Мраморен релеф на Херакъл. Надежден (по Г. И. Кацаров)
Fig. 8. Relief en marbre de Hercules. Nadejden (d'après Kazarov)

Обр. 6. Мраморен жертвеник от Пловдив
Fig. 6. Auter en marbre de Plovdiv

Обр. 7. Фрагмент от мраморен жертвеник от Пловдив
Fig. 7. Fragment d'un autel en marbre de Plovdiv

Сцената на жертвоприношение при релефите от Кобилино (обр. 1) и Ивайловград (обр. 3), чийто произход характеризира традициите на тракийското население преди всичко в Родопите, дава възможност и за изясняване аспекта на Херакъл от първото релефно поле при обр. 1, където божеството е представено с окования Цербер и куче от дясната му страна. Като най-близка успоредица на изображението на Херакъл при плочата от Кобилино намираме при релефа от с. Надежден,[1] Хасковски окръг (обр. 8). Сходството на тези два релефа произлиза не само от това, че божеството е представено по един и същ начин и с едни и същи атрибути, но и заради това, че към иконографията с вързания Цербер е изобразено и куче, отдясно на Херакъл.

Изображението на куче извън това на Цербер не е разпространено по фигуралните паметници на Херакъл. От досега известните паметници на Херакъл у нас изображение на куче се среща още върху фрагментите от Перущица[2] (Пастуша), Пловдивски окръг (обр. 9) и Ивайловград[3] (обр. 10). Очевидно кучето като атрибут на Херакъл не се намира във връзка с представянето на някаква сцена на дванадесетте подвига на божеството, още повече че в такъв случай то би намерило място в иконографията на други паметници. Представянето на куче трябва да е инспирирано отдругаде и да стои във връзка с една по-широка концепция за Херакъл.[4]

Начинът, по който е представено кучето по нашите четири релефа, е при всички случаи един и същ: винаги отдясно на божеството, с глава обърната към него и с отворена нагоре уста — като в момент на лаене. Същото изображение на куче, отдясно на божеството, намираме по релефите, посветени на Силван.[5] На пръв поглед Херакъл е представен така, както може да бъде представен и Силван. Явно божеството е приело белег, с който се очертава като покровител на стадата и изобщо на селския бит.

Във връзка с проявата на тия черти от деятелността на Херакъл не може да не се имат предвид и други подобни изображения независимо от това, колко е сходно изображението на кучето или не. В случая зависимост в проявата на тия черти от култа на Херакъл с по-голяма сигурност бихме могли да открием в паметниците на Артемида-пешеходка, чиято тракийска интерпретация е засвидетелствувана по оброчните релефи у нас.[6] Нещо повече, един релеф от Пловдив[7] ни поднася изображението на Артемида-пешеходка с куче до Херакъл.[8] Имайки предвид всичко това, както и своеобразния начин на жертвоприношение, изразен във второто релефно поле при плочата от Кобилино, аспекта на Херакъл, „покровител на стадата“, и имаме основание да го сметнем като интерпретация, изградена по-скоро върху тракийска религиозна концепция, която е сляла някои черти от деятелността на Херакъл с Херос, отколкото между Херакъл и Силван според римската[9] религиозна представа.

Както е известно, за тракийския Херос не е чужда апотропеичната мощ[10], която се споделя и от Херакъл.[11] Преминаването в двата култа на аспекта, „отблъскващ нещастието“ (*ἀλεξίκακος*), е добре изяснено от паметниците.[12] Ясно е, че изображението на Херакъл с окования Цербер характеризира божеството като „победител над смъртта“, освобождаващ от всички чудовища и опасности,[13] така както Херос[14] би могъл да отблъсне всяка

---

[1] Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАИ, VI (1930—1931), 1932, 126, обр. 116.

[2] Б. Дякович, Оброчни релефи на Херкулес в България, ГНБМП, 1922, 29, обр. 2 — авторът го отбелязва като кошута вместо куче; за правилното разпознаване на образа срв. Г. И. Кацаров, ИБАИ, VI (1930—1931), 1932, 126 сл. Същият фрагмент издаден и от Хр. М. Данов, без да е обозначено, че се касае за един и същ релеф, срв. Хр. М. Данов, Антични паметници от България, ГНМ, VI (1932—1934), 1936, 157, обр. 122.

[3] Г. И. Кацаров, Антични паметници от България, ИБАИ, XI, 1937, 283, обр. 222.

[4] Вероятно в резултат на една по-широка концепция се дължи изображението от арката на Траян от Беневент, при което млад момък, облечен с кожата на немейския лъв, поднася дар на Траян едно голямо куче и кон, срв. S. Reinach, Répertoire de reliefs grecs et romains, Paris, 1, 61, n° 5.

[5] Ив. Венедиков, Светилището при Лиляче, ИАИ, XVIII, 1952, 196, 201 и там посочената библиография.

[6] Паметниците на Артемида-пешеходка с елен (респ. сърна) и куче, които се умилкват около нея, особено обръщат внимание, тъй като представят богинята като покровителка на животните, срв. Д. Дечев, Култът на Артемида в областта на Струма, ИАИ, XI, 1955 (Сборник „Г. И. Кацаров“ — втора част), 96 сл., 99, обр. 1, 3, 4, 9, 15.

[7] E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Wien, 1906, 176ff., Abb. 58.

[8] F. Dürrbach, DA (Hercules), 127a.

[9] Д. Дечев, Тракийският Херос като бог-ловец, СпБАНИФФ, 1945, I, XX, 193.

[10] Д. Дечев, Една семейна триада в религията на траките, ИАИ, XVIII, 1952, 44.

[11] Пак там.

[12] Д. Дечев, Една семейна триада . . ., 44 и заб. 9.

[13] F. Dürrbach, DA (Hercules) 97b, 112a.

[14] Д. Дечев, Тракийският Херос . . ., СпБАНИФФ, 1945, LXX, 188.

Обр. 9. Фрагмент от мраморен релеф на Херакъл. Перущица (по Г. И. Кацаров)
Fig. 9. Fragment d'un relief en marbre de Hercules. Peroustitza (d'après Kazarov)

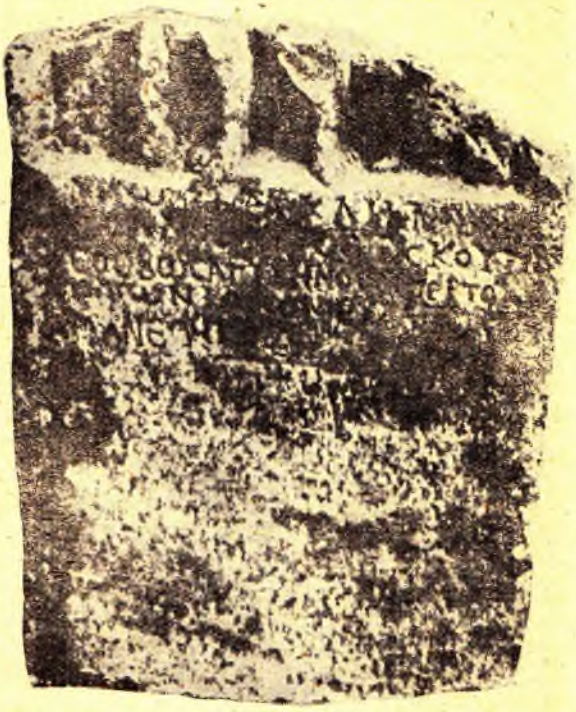

Обр. 10. Фрагмент от мраморен релеф на Херакъл. Ивайловград (по Г. И. Кацаров)
Fig. 10. Fragment d'un relief en marbre de Hercules. Ivajlovgrad (d'après Kazarov)

смъртна напаст, която заплашва човека. От друга страна, „покровителството" на стадата и на тия, които отглеждат всякакъв добитък,[1] е ясно изразено по някои паметници на Херос, като типично тракийският характер на тази култова черта е показан и по оброчните плочи на Силван, чиято иконография сочи интересния синкретизъм[2] между Силван и Херос. Няма съмнение, че и нашите релефи, които ясно показват изображението на кучето и на Херакъл с окования Цербер, трябва да се свържат преди всичко с култа на епихтоническото и катахтоническото божество, чието зараждане трябва да се търси при мита за Рес, респ. Тракийския конник, тъй като Рес, тачен като божество, е притежавал същите черти на богоин, коневъдец и ловец,[3] каквито намираме у Тракийския конник. Сходството с релефите на Силван, което проличава по отношение на изображението на кучето, представлява само външно копиране на образа от иконографията на Силван, още повече, че проявеният аспект на Херакъл вероятно е бил ясно изразен през римската епоха под влияние на иконографията на Силван.

Прави впечатление, че при паметниците на Херакъл, които с образа на кучето се обособяват в една група, има известно иконографско различие. При плочите от с. Кобилино (обр. 1) и Надежден (обр. 8) независимо от изображението на кучето е даден и вързаният Цербер, поради което божеството се охарактеризира освен като „покровител" на всякакъв добитък, но и като „освобождаващ" от всички опасности. Явно е, че това иконографско различие по отношение на изображенията върху фрагментите от Перущица (обр. 9) и Ивайловград (обр. 10) показва една по-разширена култова представа за „покровителството на стадата", която се влива в култовото схващане за Херос и потвърждава широката концепция, от която е изграден аспектът на Херакъл при нашите паметници.[4] Всъщност из-

[1] Д. Дечев, Тракийският Херос . . ., СпБАНИФФ, 1945, LXX, 190.
[2] Ив. Венедиков, Светилището при Лиляче, ИАИ, XVIII, 1952, 196 сл.
[3] Д. Дечев, Тракийският Херос . . ., СпБАНИФФ, 1945, LXX, 193.
[4] Във връзка с това интересно е представянето на Херакъл с наметната лъвска кожа върху лявата ръка заедно с Тракийския конник върху релефа от Варненско (срв. К. Шкорпил, Антични паметници във Варненския музей, ИБАИ, XIII, 1941, 138, обр. 137), а така също и изображението на Херакъл от глинения калъп от Михайловград, където в краката на божеството се забелязва фигурата на глиган, а в свободното поле на плоч-

изображението на вързания Цербер може да бъде третирано като „подробност", с която се допълва аспектът на божеството, тъй като то не е иконографски белег, който обособява нашата група паметници. Във връзка с това изображенията при фрагментите от Перущица (обр. 9) и Ивайловград (обр. 10) могат да се схванат като едно „развитие", което е довело до опростяване на първоначалната иконография по отношение на изображението на Херакъл, като образът на кучето[1] е не само запазен навсякъде, но е даден и по един и същ начин. Доколко обаче тук се касае за схематизиране на първоначалния иконографски модел от страна на майстора-каменоделец, не може да се каже, още повече, че при нашите паметници изображението на Херакъл не се отклонява от типа на божеството в „спокойно положение", известен в изкуството[2] от римската епоха.

От изображенията, които ни са известни по оброчните плочи и статуйки, отнасящи се към римската епоха в Тракия, при позата в „спокойно положение" се среща известно разнообразие, което в някои случаи засяга и начина, по който са поставени атрибутите. Позата на Херакъл с единия крак облекчен и с преметната лъвска кожа върху лявата ръка от китката надолу е обичайното положение, в което божеството е изобразено по паметниците у нас. Ясно е, че статуарният прототип на това изображение е бил известен в Тракия и местните майстори са го копирали. Същото изображение на Херакъл намираме при релефите от Перущица (обр. 9) и Ивайловград (обр. 10). Върху плочите от Кобилино (обр. 1) и Надежден (обр. 8) позата на божеството посочва един друг модел, използуван при изображенията на релефа. Този модел трябва да е бил използуван и при монетосеченето на някои градове в Тракия, тъй като същото представяне намираме и върху ревера на „колониални" римски монети. Сцената с вързания Цербер и с вдигнат боздуган е добре засвидетелствувана изобщо по бронзовите монети на гр. Перинт[3] от времето на Гета (209—212 г.) и Гордиан III (238—244 г.). Реверът на една бронзова монета, сечена в Адрианопол по времето на Гордиан III, ни поднася същия образ на Херакъл, какъвто намираме върху плочата от Надежден (обр. 8): с наметната лъвска кожа и нарамил кривак, държи вързан Цербера.[4] Вероятно статуарният прототип, копиран при ревера на монетата от Адрианопол и при релефа от Надежден, е бил един и същ. В сравнение с него образът на Херакъл от Кобилино се явява като вариант, при който атрибутите на божеството са поставени по друг начин: боздуганът е вдигнат нагоре, а не нарамен и кожата на немейския лъв се спуска от рамото на лявата ръка, а не покрива гърба и гърдите на божеството. Също такова представяне на лъвската кожа намираме при изображението на Херакъл в „спокойно положение" по оброчните плочи от Пловдив,[5] Батак,[6] Търновски окръг, и статуйката от Арчар (Ratiaria).[7] Статуарният прототип на този друг образ на Херакъл в „спокойно положение" е бил също така добре познат за местните майстори, тъй като го намираме като изображение по римските „колониални" монети от времето на Адриан[8] (117—138 г.), Септимий Север[9] (193—211 г.), Каракала[10] (198—217 г.), Елагабал[11] (218—222 г.) и Юлия Меза.[12]

Ясно е, че различието в изображенията на Херакъл по гореразгледаните паметници е свързано с разнообразието, което идва от различните модели, използувани при изобразяване на божеството. Различният начин на представяне атрибутите посочва свободата, с която

ката — клонче (срв. Ив. Велков, Принос към историята на религията на Мизия, ИБАИ, XIV (1940—1942), 1943, 184 сл., обр. 249).

[1] При фрагмента от Ивайловград (който не е запазен), тъй като снимката от публикацията не е ясна, изображението на кучето се изяснява от описанието на Г. И. Кацаров: кучето е с вдигната нагоре глава и отворена уста, срв. ИБАИ, XI, 1937, 283.

[2] F. Dürrbach, DA (Hercules), 112.

[3] Н. Мушмов, Антични монети от Балканския полуостров и монетите на българските царе, София, 1912, 265, № 4702; 259, № 4592.

[4] Н. Мушмов, Антични монети..., 151, № 2744; при сравняване на изображенията не вземаме под внимание стойката по отношение на облекчения крак, тъй като при нашите случаи това не е белег за групиране на изображенията.

[5] Изображение на Херакъл с Артемида, срв. E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Abb. 58; Д. Цончев, Стари селища около Филипопол, ГМП, Окр.1954, 275, обр. 9.

[6] Т. Иванов, ИАИ, XVII, 1950, 330, обр. 265.

[7] ИБАД, II (1911), 1912, 272, обр. 6 а и б.

[8] От Одесос, срв. Н. Мушмов, Антични монети..., 87, № 1574.

[9] От Одесос, срв. Н. Мушмов, Антични монети..., 89, № 1605; 108, № 1897.

[10] От Филипопол, срв. Н. Мушмов, Антични монети..., 303, № 5366; от Одесос — 90, № 1616.

[11] От Томи, срв. Н. Мушмов, Антични монети..., 116, № 2075 (XI, 20); 2077 (XI, 14).

[12] От Одесос, срв. Н. Мушмов, Антични монети..., 91, № 1625.

местният майстор-каменоделец се е ползувал от известните нему модели. Няма съмнение, че през римската епоха няколко иконографски модела за Херакъл са добили гражданственост всред произведенията на местните занаятчии. И „развитието", с което би могло да се окачествти иконографското различие в образа на Херакъл при паметниците от Кобилино (обр. 1), Надежден (обр. 8), Перущица (обр. 9) и Ивайловград (обр. 10), се намира във връзка с „предпочитанието" към един или друг статуарен тип от страна на каменоделеца.

Релефът от Кобилино (обр. 1), както и разглеждането, което другите релефи дадоха възможност да се направи, характеризирайки Херакъл като „покровител" на стадата и на всякакъв добитък, като ги освобождава от всички опасности, посочва едно вярване, свързано със селскостопанския бит на тракийското население през римската епоха. Неговото разпространение се намира в тясна връзка с икономическия облик на планинското и предпланинското население, чиято религиозна фантазия е пресъздала образ на божество, свързано с неговото всекидневие на скотовъдци.

Релефът от Кобилино, илюстрирайки култовото схващане за Херакъл като божество на селския бит, подпомага проследяването на една предримска религиозна концепция, като типично тракийският й характер е ясно изразен в релефните изображения независимо от някои заимствувания в иконографията от други релефи.

ОПИСАНИЕ НА РЕЛЕФА ОТ КОБИЛИНО

Обр. 1. Размери: обща височина 2,12 м, шир. 0,73 м, деб. 0,1 м (0,11 м). Плочата е четвъртита, с дълбока пукнатина под релефа и с повреден долу ляв ъгъл. Изображенията се разпределят в две релефни полета, слабо рамкирани.

Първо релефно поле. Размери: дълж. 0,6 м, шир. 0,5 м, шир. на рамката 0,06 м — 0,07 м. В средата е изобразен Херакъл, брадат, гол, прав, насреща, с облекчен ляв крак. В дясната ръка, повдигната и свита в лакътя, държи издигнат боздуган, чийто горен край е изобразен към ъгъла на релефното поле. Лявата ръка, свита в лакътя и опряна на хълбока, е покрита от рамото до китката с кожата на немейския лъв. Отдясно на Херакъл е изобразено куче, обърнато наляво, с вдигната глава и разтворени към божеството уста; отляво на Херакъл — триглавият Цербер, обърнат надясно, завързан с верига и с разтворени към божеството уста; горният край на веригата е уловен от дясната ръка на Херакъл. Рамката и релефът при изображението на кучето и десният крак на Херакъл — повредени.

Второ релефно поле. Размери: дълж. 0,65 м, шир. 0,3 м (0,27); шир. на рамката към 0,04 м. Вдясно от рамката е изобразен запален четвъртит жертвеник, горе и долу профилован. Пред него — мъжка фигура, права, насреща, с къса коса, облечена с мантия, чийто край е преметнат през лявото рамо; гърдите и краката от коленете надолу остават голи; в дясната ръка, прегъната в лакътя и протегната насреща, държи предмет, подобен на тризъба вила с къса дръжка. Вляво, пред мъжката фигура, е изобразен глиган в положение на леко отдръпване назад: предните му крака са протегнати напред, а задните са леко присвити; във врата на животното е забито дълго копие, чиято дръжка стърчи над четината. Непосредствено зад глигана е представен бик в ход надясно, с вдигнат и превит ляв преден крак. Рамката от двете страни на релефното поле е неравномерно изрязана; долу полето е очертано с неравен и слабо вдлъбнат ръб.

Между двете релефни полета — триредов гръцки надпис (обр. 2).

RELIEF D'HERCULE DE KOBILINO

En Novembre 1954 le Musée national archéologique de Plovdiv prit possession d'une plaque en marbre avec relief, consacrée à Hercule (fig. 1). La plaque provient du territoire du village de Kobilino, auprès d'Ivaïlovgrade. Elle se compose de deux reliefs, disposés l'un au-dessous de l'autre (hauteur générale 2,12 m) et entre eux il y a trois lignes gravées d'inscription grecque (fig. 2).

La nouveauté qu'offre le relief de Kobilino, c'est la scène du deuxième relief, pui représente une scène de sacrifice. Les images des animaux sacrificatoires attirent particulièrement l'attention, puisqu'elles montrent une forme singulière d'immolation: les animaux sans aucun ornement s'approchent tout seuls de l'autel de sacrifice: le sanglier avec une lance enfoncée dans le dos et le taureau s'avancent vers l'autel embrasé où le sacrificateur les attend avec une fourche courte à trois fourchons (fuscinula).

Ce mode de sacrifice rappelle la communication de Philostrate (écrivain grec du III s. de n. è.), qui dans la légende du roi thrace, Res, rapporte que: „... les sangliers et les chevreuils ainsi que tous les autres animaux forestiers s'avancent en groupe de deux ou trois vers l'autel de Res, s'offraient tout seuls en sacrifice sans qu'il ait besoin d'être liés et s'exposaient volontairement au couteau..." La communication de Philostrate indique une croyance, caractéristique avant tout à la population thrace dans les montagnes des Rhodopes. Mais considérant certaines variétés de représentations iconographiques (fig. 4 — plaque votive de Zeus et Héra, représentés comme cavaliers thraces, découverte à Bassarbovo), nous devons supposer, que cette conception thrace de Res a caractérisé les traditions de la population thrace d'une région beaucoup plus étendue d'au delà des Rhodopes.

Dans le relief supérieur de la plaque de Kobilino (fig. 1), outre la figure de Cerbère enchaîné, est donnée aussi à côté d'Hercule la figure d'un chien. Jusqu'ici la représentation d'un chien à côté d'Hercule, se rencontre dans les monuments de Nadejden (fig. 8), Pérouschtiza (fig. 9) et Ivajlovgrade (fig. 10). Dans toutes ces représentations d'Hercule, accompagné d'un chien, ce dernier est représenté toujours de la manière suivante: il est donné du côté droit du dieu avec la tête tournée vers lui et la gueule ouverte en haut, en état d'aboiement. La représentation d'Hercule avec le chien rappelle, au premier coup d'œil, celle de Silvan; donc il ressort comme un protecteur de la vie rurale. Dans le cas, la ressemblance des deux reliefs — de Silvan et d'Hercule — ne représente qu'à une copie extérieure de la figure du chien; étant donné que l'aspect de la „protection" des troupeaux chez Heraklès peut être relié à d'autres monuments thraces (monuments d'Artémis à pied, seule ou avec Héraklès).

Comme on le voit dans les monuments d'Héraklès, accompagné d'un chien, il y a une certaine différence iconographique, à savoir: sur les plaques de Kobilino (fig. 1) et de Nadéjden (fig. 8) outre le chien, est donné aussi le Cerbère enchaîné; tandis que sur les reliefs de Pérouchtitza (fig. 9) et d'Ivajlovgrade (fig. 10) la représentation du Cerbère manque. Dans le cas, (fig. 1 et 10) la représentation du Cerbère peut être traitée comme un détail dont est complété l'aspect de la divinité, car cette représentation du Cerbère n'est pas un signe caractéristique au groupe de monuments dont nous parlons. Il est évident que la différence de représentation d'Hercule provient des divers modèles copiés dont certains nous sont connus par les monnaies frappées dans le Pirin, à Andrianople et ailleurs.

La plaque de Kobilino (fig. 1) donne la possibilité à une croyance thrace de se caractériser comme étant liée au mode de vie rurale. Parallèlement à cela, le relief de Kobilino découvre une conception religieuse d'avant l'époque romaine.

ОБРОЧНИ РЕЛЕФИ НА АПОЛОН ОТ ТРАКИЯ

ЛИЛИЯ БОТУШАРОВА

През месец юни 1957 г. в Народния археологически музей — Пловдив, постъпиха 14 оброчни плочи, произхождащи от землището на с. Труд, Пловдивски окръг. Оброчните плочи са изкопани случайно[1], при оране, северозападно и непосредствено до селото, в местността Бончови храсти. Според сведенията на селяните при обработване на земята на същото място са намерени фрагменти от керамика, тухли и керемиди. Някои от тухлите, прибрани в къщата на Тодора Диамандиева, имат следните размери: 0,35 м×0,35 м×0,04 м.

От намерените 14 оброчни плочи две са фрагменти от релеф на Тракийския конник с ажурена изработка (обр. 13, 14). Останалите дванадесет са добре запазени и представляват особен интерес, тъй като показват синкретизъм между Тракийския конник и Аполон. Този синкретизъм е ясно изразен преди всичко от посветителните надписи[2] върху оброчните плочи при образите 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11 и 12. Посвещението е отправено към Аполон.

При оброчните плочи при образите 1, 3, 4, 8 и 11 името на божеството е свързано с прякора *Ζγουλαμηνος*. Явно, касае се за тракийския прякор на Аполон, който тук срещаме за първи път. В случая прякорът е употребен в следните варианти: *Ζγουλαμηνω* (обр. 1, 4, 11), *Ζγουλαμιηνω* (обр. 3)[3] и *Σγουλαμηνω* (обр. 8)[4]. При останалите оброчни релефи посвещението към Аполон е означено с *Ἀπόλλωνι* (обр. 5) или *Κυρίω Ἀπόλλωνι* (обр. 2) и *Θεῶ Ἀπόλλωνι ἐπήκοω* (обр. 11). В повечето случаи дедикантите носят тракийски имена: *Κερκης Βειθυου* (обр. 2), *Μουκαζεισος Ζινεος* (обр. 4), *Ηρως Τηρου* (обр. 5). Тракийският произход на посветителя проличава и в бащиното име при плочката от образ 3 — *Τι (βέριος) Κλαύδιος Σαλα*. Любопитно е, че за дедиканти се явяват и десет младежи, чиито имена не са обозначени (обр. 8). Римски имена носят само посветителите на релефите от обр. 1, 11 и 12, като името *Λουκιανὸς Γάιου* се среща на два пъти (обр. 1, 12).

Във връзка с разпространяването и популяризирането на култа на Аполон Суламенски всред местното тракийско население не по-малък интерес представлява иконографията на оброчните плочи. Според нея релефите могат да се разделят на две групи.

В първата група е използувана иконографията на тракийския Херос като ездач и ловец (обр. 1, 2, 3, 7, 8, 9, 13, 14) или пък само като ездач (обр. 4, 5, 6).

При Херос като ездач и ловец сцената на ловуване в повечето случаи (обр. 7, 8, 9, 10, 13, 14) не е напълно разгъната, а само загатната. При обр. 7 ловуването е изразено само с хвърляне на копие, а при обр. 9 и 10 не е означено, но действието е изразено с мотивирано движение на дясната ръка на конника. Ловуването в пълно разгъната сцена, при която от изображенията на животните се срещат кучето и глиганът, е представено в трите плочки от обр. 1, 2, 3. При този сюжет се забелязват и известни иконографски от-

---

[1] Открити са и запазени от Тодора Диамандиева от с. Труд, Пловдивски окръг. В Народния археологически музей—Пловдив, се съхраняват под инв. № 4038—4051. През юли 1959 г. се откриха допълнително още 11 оброчни плочки от това светилище.

[2] Надписите са разпределени в горната и долната част на рамката. Обикновено името на божеството е издълбано на рамката над релефа. При обр. 3 имената на божеството и на посветителя са дадени на рамката под релефа, а при обр. 4 и 5 името на посветителя е над релефа, а името на божеството — под релефа.

[3] Формата *Ζγουλαμιηνω* само формално наподобява вариантите на известни тракийски епитети, като *Γειкετιηνος — Γειкεδιηνος — Γειкεσηνος*, където *ι* се явява пред тракийския суфикс *-ηνος* (тук *ι* идва от съчетанието *-τι-* и *-δι-*, с което се е търсело предаване на тракийския звук с гръцки знак); подобен е случаят с *Ζβελδιουρδος — Ζβελσουρδος*, където вече не се среща суфиксът *-ηνος* (срв. Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИАД, VII (1919—1920), 1920, 10; Г. Михайлов, Езикът на гръцките надписи от България, I Фонетика, София, 1940, 55—564.

[4] Смяната на *Ζ* със *Σ* в тракийските имена е добре известна, срв. Г. Михайлов, ц. с., 57_1.

Обр. 1. Оброчна плочка на Аполон *Zγουλαμηνος*
Fig. 1. Plaque votive d'Apollon *Zγουλαμηνος*

Обр. 2. Оброчна плочка на Аполон *Zγουλαμηνος*
Fig. 2. Plaque votive d'Apollon *Zγουλαμηνος*

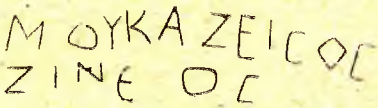

Обр. 4*a*. Надпис върху плочката от обр. 4
Fig. 4*a*. Inscription sur la plaque de fig. 4

Обр. 3. Оброчна плочка на Аполон *Zγουλαμηνος*
Fig. 3. Plaque votive d'Apollon *Zγουλαμηνος*

Обр. 4. Оброчна плочка на Аполон *Zγουλαμηνος*
Fig. 4. Plaque votive d'Apollon *Zγουλαμηνος*

Обр. 5. Оброчна плочка на Аполон
Fig. 5. Plaque votive d'Apollon

Обр. 6. Оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 6. Plaque votive du Héros thrace

Обр. 7. Оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 7. Plaque votive du Héros thrace

Обр. 8. Оброчна плочка на Аполон *Ζγουλαμηνος*
Fig. 8. Plaque votive d'Apollon *Ζγουλαμηνος*

Обр. 9. Оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 9. Plaque votive du Héros thrace

Обр. 10. Оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 10. Plaque votive du Héros thrace

лики, някои от които излизат от шаблонното представяне на конника-ловец. Касае се за обр. 2, където зад главата на коня са дадени щит и лира.[1] Тук независимо от изображението на лирата щитът, който се държи от лявата ръка, запазва своето обичайно място на представяне зад главата на коня и новият атрибут — лирата, придаден към релефа на конника, не внася никакво изменение в положението и разпределението на атрибутите на божеството. В случая чрез изобразяването на тракийския Херос се е давало израз на тракийската религиозна представа за сливането на Аполон с Херос. Прави впечатление обаче, че заимстването на изображения на Херос при оброчните плочки от с. Труд е черпено от пълното многообразие на сюжети, които ни поднасят известните образци от релефите на Тракийския конник. Нещо повече, при охарактеризиране култа на Аполон Сгуламенски изображенията на конника са използувани без предпочитание на сюжети. Широкото заимстване на конника при нашите оброчни плочи от иконографията показва не само тракийското схващане за тъждествеността на Херос с Аполон, но така също, че избирането на иконографските образци е ставало според желанието и възможностите на дедикантите. Това се подчертава ясно с оброчните плочки от обр. 4, 5 и 6, при които посвещението, отправено към Аполон, се свързва с Херос, изобразен като ездач, и култът към божеството не е охарактеризиран с някаква иконографска отлика.

Към втората група спадат две оброчни плочки с грецизован образ на Аполон (обр. 11, 12), като една от тях носи посвещението *Ἀπόλλωνι Ζγουλαμηνῳ* (обр. 11). Действително тракиецът, който е бил по-близо до гръцката и римската религиозна представа, е виждал божеството Аполон Сгуламенски в неговата гръцка иконография. И, обратно, тракиецът, верен на своите стари традиции, виждайки в божеството своя домашен бог с образа на Херос, го е наричал Аполон.[2] Този типичен случай на синкретизъм между Херос

[1] Представяне на лира и щит по този начин не се среща при известните досега паметници, срв.: G. I. Kazarow, Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Budapest, 1938, nºnº: 175 (Abb. 80), 223 (Abb. 122), 265 (Abb. 142), 401 (Abb. 226), 402, 403 (Abb. 227), 442, 482 (Abb. 251), 665 (Abb. 337), 680 (Abb. 344), 904 (Abb. 444); D. Tsontchev, Le sanctuaire thrace près du village de Batkoun, Sofia, 1941, 53, Tabl. XLVII, 177.

[2] За синкретизъм между Аполон и Тракийския конник срв. релефите (и статуйките) с посвещение на Аполон: G. I. Kazarow, Die Denkmäler, nºnº: 6 (Abb. 5), 110 (Abb. 45), 130 (Abb. 53 b), 135 (Abb. 56), 136 (Abb. 57), 157 (Abb. 70), 176 (Abb. 80), 182 (Abb. 87), 183 (Abb. 88), 184 (Abb. 89), 208 (Abb. 112), 209 (Abb. 113), 235 (Abb. 127), 236 (Abb. 128), 390, 527 (Abb. 267), 538, 710 (Abb. 352), 716 (Abb. 358), 736 (Abb. 372), 783, 792, 797 (Abb. 394), 783, 792, 818, 890 (Abb. 527), 922, 923 (Abb. 449), 927 (Abb. 451), 957 (Abb. 464), 1001 (Abb. 485), 1002 (Abb. 496).

Обр. 11. Оброчна плочка на Аполон Ζγουλαμηνος
Fig. 11. Plaque votive d'Apollon Ζγουλαμηνος

Обр. 12. Оброчна плочка на Аполон
Fig 12. Plaque votive d'Apollon

Обр. 13. Къс от оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 13. Fragment de plaque votive du Héros thrace

Обр. 14. Къс от оброчна плочка на тракийския Херос
Fig. 14. Fragment de plaque votive du Héros thrace

и Аполон се разкрива и в една интересна форма, която е твърде различна от досега известните. Тук особено обръща внимание плочката от обр. 12. Докато при обр. 11 изображението не се различава от известните досега представяния на Аполон в пълно грецизован образ, при втората плочка (обр. 12) към този образ е предадено и изображението на кон. Представянето на коня в спокойно положение, обърнат наляво, зад фигурата на Аполон, е чуждо за използувания иконографски образец. В случая при този грецизован образ изображението на коня може да бъде инспирирано от тракийската култова представа за божеството и да представлява косвено напомняне на иконографията на Тракийския конник.

Сливането на Аполон с Херос независимо от формата, чрез която е изразено при оброчните плочки от с. Труд, е станало въз основа на общността във функциите на двете божества. Като божества на възраждащата се природа, на живителната сила да лекува и носи здраве, прозвищата на „спасител" (*σωτήρ*) и „лечител" (*ἰατρός*) са еднакво присъщи и на Аполон, и на Херос.[1] Очевидно култът на Аполон Сгуламенски може да се охарактеризира чрез аспекта на лечител, тъй като един от посветителите му (обр. 12) е означен като *ἰατρός*. Всъщност под този култ се крие домашното тракийско божество, което трябва да е било призовавано не само с *ἐπήκοος*[2] (обр. 3), но и с други епитети, и то със същото разнообразие, каквото срещаме и при иконографското му представяне. Прякорът *Ζγουλαμηνος*,[3] посочвайки локалния характер на култа, дава възможност да се прецени и неговото популяризиране всред тракийското население. Не е случаен фактът, че от четиринадесетте релефа осем носят прозвище на Аполон Сгуламенски, като тракийският произход на посветителите е очевиден и от техните тракийски имена (обр. 2, 3, 4, 5). Простотата и до известна степен наивитетът, които проличават в техническото изпълнение на оброчните релефи, особено при образите 5, 8, 9, 10, ясно показват техния занаятчийски произход и народностния характер на този местен култ.

Относно датата на неговото най-широко разпространение като опорни точки служат някои иконографски различия и детайли. Прави впечатление, че при сцената на ловуване се среща изображението на лъв,[4] а сцената „връщане от лов" не е засвидетелствувана в релефа на нашите плочки.[5] Наред с това кръглата фибула на хламидата (обр. 12, 13), изобразена при облеклото на конника, посочва, че тези оброчни релефи можем да отнесем към края на II и III в. Във връзка с всичко това култът на Аполон Сгуламенски трябва да свържем с II—III в. Към същото време ни насочва и разглеждането, което може да се направи, за начина, по който релефите са изпълнени в художествено отношение. Плоскостното третиране на фигурата, както и тенденцията към обобщаване на детайлите, се наблюдава почти при всички релефни полета на плочките. Ако и да са произведения на местни тракийски занаятчии-каменоделци, повечето от тях (изключение правят обр. 13 и 14) показват един определен стил, който предшествува ажурената релефна изработка, известна в Тракия от края на III и целия IV в.

Новонамерените оброчни плочки от с. Труд ни разкриват не само нови тракийски имена и варианти на някои известни досега, но и нови форми на синкретизъм между Аполон и Херос, при които самобитните тракийски елементи са ясно изразени в иконографията даже и когато тя е заимствувана от гръко-римските образци.

ОПИСАНИЕ НА ОБРОЧНИТЕ ПЛОЧИ

1. Обр. 1. Мраморна оброчна плоча, горе закръглена: шир. долу 0,29 м, шир. горе 0,25 м, вис. (най-голяма) 0,33 м, деб. 0,045 м — 0,05 м (инв. № 4038). Представена е сцена на ловуване: конникът държи копие в дясната си вдигната ръка, зад главата на коня — щит; пред коня — жертвеник и дърво, около което се увива змия; долу — куче и глиган в ход надясно. В горния ляв ъгъл на плочката е изобразен втори конник в галоп, наляво, хванал

[1] Д. Дечев, Една семейна триада в религията на траките, ИАИ, XVIII, 1952, 44 и забел. 7.

[2] За *ἐπήκοος*, като епитет на божествата, почитани от траките, вж.: Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАД, VII (1919—1920), 1920, 1 сл.

[3] За досега известните прякори на Аполон: G. I. Kazarow, RE, VI A, 501—504.

[4] Ив. Венедиков, Светилището при с. Лиляче, ИАИ, XVIII, 1952, 204.

[5] Ив. Венедиков, ц. с., 202 и 205.

в двете си ръце юздите на коня.[1] Върху рамката — следният надпис (вис. на буквите: 0,015 м—0,002 м):

горе *Ἀγαθῇ τύχῃ*
Ἀπόλ(λ)ωνι Ζγουλαμηνω
долу *Λουκιανὸς Γάιους.*
Лигатури: MHN, WN, HN.

2. Обр. 2. Също: шир. долу 0,38 м, шир. горе 0,345 м, вис. (най-голяма) 0,35 м, деб. 0,03 м — 0,035 м (инв. № 4039). При сцената ловуване вдясно са изобразени жертвеник и две адорантки, а вляво — мъжка фигура, хванала опашката на коня, като фигурата излиза извън релефното поле, върху рамката на плочката. Божеството е възседнало коня на седло[2] и в лявата ръка, зад главата на коня, освен щита държи и лира. На рамката — гръцки надпис (вис. на буквите: 0,015 м—0,02 м):

горе *Κυρίῳ Ἀπόλλωνι*
δῶρον
долу *Κερκης Βειθυου.*

Както се вижда, и двете имена на посветителя са тракийски.[3] В случая е интересна формата *Βειθυου*,[4] употребена в род. п. ед. ч.

3. Обр. 3. Също, горе закръглена и отчупена: шир. долу 0,365 м, шир. горе 0,34 м, вис. (най-голяма) 0,43 м, деб. към 0,04 м (инв. № 4040). В сцената ловуване конникът освен копието „държи" в дясната ръка и второ копие заедно с щит зад главата на коня. Под коня две кучета надясно се хвърлят към глиган, обърнат наляво, чието изображение се подава пред жертвеника; кучетата и глиганът са представени линеарно. Долу, върху рамката, следният надпис (вис. на буквите: 0,01 м—0,012 м):

Ἀπόλλωνι Ζγουλαμηνω ἐπήκοω Τι(βέριος)[5]
Κλαύδιος Σαλα[6] *ξῶν μετα τῶν ἰδί-*
ων δῶρον.
Лигатури: HN, HK, NM.

4. Обр. 4. Мраморна оброчна плоча, горе завършва подобно на фронтон: шир. долу 0,21 м, шир. горе 0,145 м, вис. (най-голяма) 0,26 м, деб. 0,03 м — 0,04 м (инв. № 4041). Конникът е представен в ход надясно и в дясната ръка държи патера; пред него жертвеник и дърво, около което се увива змия. На рамката следният гръцки надпис (обр. 4*а*) (вис. на буквите: 0,07 м — 0,012 м):

горе *Μουκαξεισος*
Ζινεος[7]
долу *Ἀπόλλωνι Ζγουλαμηνω.*
Лигатури: MH, NW.

Личното име на посветителя *Μουκαξεισος* тук срещаме за първи път.

5. Обр. 5. Също, горе закръглена: шир. долу 0,24 м, шир. горе 0,20 м, вис. (най-голяма) 0,26 м (инв. № 4042). Върху рамката гръцки надпис (вис. на буквите: 0,012 м — 0,014 м):

горе *Ἀπόλλωνι*
долу *Ηρως*[8] vacat *Τηρου.*[9]

6. Обр. 6. Също: шир. долу 0,20 м, шир. горе 0,18 м, вис. 0,26 м (най-голяма), деб. 0,025 м — 0,03 м (инв. № 4043).

7. Обр. 7. Мраморна оброчна плоча, горе закръглена: шир. долу 0,20 м, шир. горе 0,17 м, вис. (най-голяма) 0,23 м, деб. към 0,03 м (инв. № 4044). Представена е сцена на

---

[1] Плочки на Херос с изображение на втори конник, срв.: G. I. Kazarow, Die Denkmäler..., nⁿ⁰: 90, 123 (Abb. 52), 209 (Abb. 113), 214 (Abb. 118), 290 (Abb. 158), 904 (Abb. 444), 1008 (Abb. 490); D. Tsontchev, Le sanctuaire thrace..., 46 sq., Taf. XXXVII, 145—148.

[2] Срв. G. I. Kazarow, Die Denkmäler..., nⁿ⁰: 238 (Abb. 130), 265 (Abb. 142), 266 (Abb. 143), 475 (Abb. 247).

[3] За името *Κερκης* вж. D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste – Schriften der Balkankommission, Wien, 1957, 230 *(Καρκος)*, 241 *(Κερκας)*.

[4] *Βιθυς, Βειθυς, Βειθας, Βειθης*: D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste . . ., 66—68.

[5] Съкращението *Τι* вм. *Τιβ* при *Τιβέριος Κλαύδιος* е известно и от други места: G. I. Kazarow, Die Denkmäler..., nⁿ⁰ 308; D. Detschew, op. cit., 316.

[6] Срв. D. Detchew, op. cit., 412 (*Σαλα, Σαλλας*).

[7] *Ζινεος* = *Δινεος* от тракийското име *Δινις*; за асибилация на тракийските дентали вж. Д. Дечев, Характеристика на тракийския език, София, 1952, 22; D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste..., 188, 138.

[8] D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste ..., 200.

[9] D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste..., 57.

ловуване със замахнато копие в дясната ръка на конника; животните при краката на коня, както и други атрибути не са изобразени. Пред конника дърво, около което се увива змия.

8. Обр. 8. Също, рамката горе вляво повредена: шир. долу 0,30 м, шир. горе 0,26 м, вис. 0,30 м (най-голяма), деб. 0,04 м — 0,05 м (инв. № 4045). Конникът в галоп надясно е замахнал копие с десницата си; хламидата е очертана линеарно. Пред коня, при дървото, около което се увива змия, е изобразен глиган наляво, и то само предната част от фигурата. На рамката се чете следният гръцки надпис (вис. на буквите: 0,01 м — 0,012 м):

горе *Ἀπόλλωνι*
Ζγουλα vacat *μηνω*
долу *Θιῶ*[1] *νεανίσκι δέκα εὐχήν.*

9. Обр. 9. Мраморна оброчна плоча, рамката малко повредена: шир. долу 0,14 м, шир. горе 0,13 м, вис. 0,18 м (най-голяма), деб. 0,015 м — 0,025 м (инв. № 4046). Конникът е представен без атрибути, в галоп надясно и с вдигната нагоре десница също както ако хвърля копие, но копието не е изобразено.

10. Обр. 10. Също, в горната част силно изтрита: шир. долу 0,12 м, шир. горе 0,11 м, вис. 0,145 м (най-голяма), деб. към 0,03 м (инв. № 4047). По рамката се забелязват слаби следи от надпис.

11. Обр. 11. Мраморна оброчна плоча, горе закръглена: шир. долу 0,17 м, шир. горе 0,16 м, вис. 0,24 м (най-голяма), деб. към 0,03 м (инв. № 4048). Представен е Аполон гол, прав, насреща, с облекчен ляв крак и мантия, преметната през лявото му рамо; в дясната спусната ръка държи клонче, а с лявата — лира над един триножник. Надясно от божеството — грифон. На рамката — гръцки надпис (вис. на буквите: 0,01 м — 0,012 м):

горе *Ἀγαθῇ τύχῃ*
Λουκιανὸς Γαίου
долу *Ἀπόλλωνι Ζγουλαμην*
ω (εὐχή)ν.

12. Обр. 12. Също: шир. долу 0,25 м, шир. горе 0,215 м, вис. 0,39 м (най-голяма), деб. 0,03 м (инв. № 4049). Аполон е представен прав, насреща, с облекчен десен крак и хламида, преметната през гърдите и закопчана с фибула върху дясното му рамо. В лявата ръка държи лира, която е изобразена над жертвеника, по който пълзи змия; в дясната спусната ръка държи клонче; до него — изправен колчан. Зад божеството наляво, в по-нисък релеф, е изобразен кон, чиято фигура е разположена по цялата ширина на плочката.

На рамката гръцки надпис (вис. на буквите: 0,02 м):

горе *Θεῶ Ἀπόλλωνι ἐπήκοω*
Μ'ἀξιμος ἰατρὸς
долу *εὐχήν.*

Лигатури: ΠΗΚ, ΗΝ.

13. Обр. 13. Фрагмент от релеф на Тракийския конник: вис. 0,215 м, ширина 0,21 м. Релефът е бил в ажурена изработка. Запазени са: част от фигурата на конника с вдигната дясна ръка и с преметната през дясното рамо хламида, която е прикрепена с кръгла фибула.

14. Обр. 14. Също: вис. 0,34 м, шир. 0,33. Запазени са: конят без крака, конникът — без глава, замахнал копие с десницата си; зад главата на коня — елипсовиден щит.

---

[1] *θιῶ* = *θεῶ*. В случая тази промяна е израз на полувокала j, срв. Г. Михайлов, Езикът на гръцките надписи от България, I Фонетика, София, 1940, 41.

RELIEFS VOTIFS D'APOLLON DE LA THRACE

En juin 1957 le Musée national archéologique de Plovdiv prit possession de 14 plaques votives, déterrées au nord-ouest du village de Troude, département de Plovdiv, dans la localité „Botchnovi hrasti". Des 14 reliefs trouvés, 8 portent des dédicaces à Apollon (fig. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11 et 12). Dans les figures des plaques votives 1, 3, 4, 8 et 11 Apollon porte le surnom thrace de *Ζγουλαμηνος*, qui se rencontre ici pour la première fois et dans les formes suivantes: *Ζγουλαμηνω Ζγ.υλαμιηνω*, *Σγουλαμηνω*. La plupart des dédieurs portent des noms thraces ou bien leur origine thrace apparaît de leur nom paternel: *Κερκης Βειθυου* (fig. 2) *Μουκαζεισος Ζινεος* (fig. 4) *Ηρως Τηρου* (fig. 5), *Τι(βέριος) Κλαύδιος Σαλα* (fig. 3); il est intéressant de remarquer que comme dédieurs apparaissent 10 adolescents dont les noms ne sont pas désignés (fig. 8).

D'après l'iconographie les reliefs peuvent être répartis en deux groupes. Dans le premier groupe est utilisée l'iconographie de Héros comme chevalier et chasseur (fig. 1, 2, 3, 7, 8, 9, 13, 14) ou rien que comme chevalier (fig. 4, 5, 6). Comme on le voit, dans le culte d'Apollon *Ζγουλαμηνος* les représentations de Héros sont empruntées sans préférence de sujets; dans le cas, de cette manière représentait le syncrétisme entre Apollon et Héros. Au deuxième groupe correspondent deux plaques votives à la figure classique d'Apollon (fig. 11, 12). De ces dernières, la plaque de la figure 12, où, à côté de la figure classique d'Apollon est représentée aussi la figure d'un cheval, attire particulièrement l'attention. Il est évident que la représentation du cheval (fig. 12) est un rappel indirect de l'iconographie de Héros.

La réunion d'Apollon et de Héros, indépendement de la forme sous laquelle elle est exprimée dans les plaques votives du village de Troude, s'est effectuée à la base de la communauté des fonctions des deux divinités. Le surnom *Ζγουλαμηνος*, indiquant le caractère local du culte, montre qu'il a été vulgarisé parmi la population thrace, puisque les consacrants portent avant tout des noms thraces.

Concernant la date de la plus vaste propagation du culte, quelques distinctions et details iconographiques servent comme points d'appui: dans la „scène de chasse" on ne rencontre pas la représentation d'un lion; tandis que „la scène du retour de la chasse" n'est pas donnée sur nos reliefs; dans les figures 12, 13 la chlamyde du chevalier se boutonne au moyen d'une fibule ronde. En rapport avec tout cela, nous pouvons reporter le culte d'Apollon *Ζγουλαμηνος* vers la fin du II—III siècle. Vers cette même date nous reporte aussi l'exécution artistique des reliefs: presque tous dénotent un traitement aplani de la figure, ainsi qu'une tendance à généraliser les détails; quoiqu'ils soient des ouvrages d'artisants et de tailleurs de pierres locaux, la plupart de ces derniers (à l'exception des fig. 13, 14) prouvent un style qui précède le façonnage ajouré, connu en Thrace, da la fin du III s. et de tout le IV siècle.

БАЗИЛИКАТА ПРИ КОМАТЕВО, ПЛОВДИВСКО

ХРИСТО ДЖАМБОВ

От досегашните археологически изследвания и от данните на историческите извори може да се каже, че твърде много страници от богатото минало на град Пловдив са разкрити и изяснени за науката.[1] Обнародвани са и редица паметници, откривани случайно или при разкопки из неговите близки околности, но все още няма една по-цялостна картина за бита и културата на онези стари селища край града, които безспорно са играли важна роля в стопанския му и културен живот. За съществуването на такива селища около античния Филипопол вече има твърде много археологически наблюдения и данни.[2] Някои от тях, като тракийското селище в района на днешната керамична фабрика „Тракия" или селището при с. Коматево, Пловдивско, са достигнали значително благосъстояние, както се вижда от разрушените останки на обществени постройки, от отделни археологически паметници, монетни находки, богати некрополи и др. Но тепърва предстои тяхното цялостно проучване и разкопаване.

Един непредвиден случай, появил се през зимата на 1954 г., даде възможност да бъдат проведени разкопки и проучвания върху един значителен архитектурен паметник на древността, открит в територията на старото тракийско селище при с. Коматево (обр. 1).[3] Останките на този ценен паметник бяха значително унищожени. Наклонът на терена също бе спомогнал да бъдат изравнени почти до основи следите на постройките в района на цялото селище, както се констатира от няколкото сондажа, направени на различни места.

Село Коматево е разположено на разстояние 7 км южно от гр. Пловдив в самото подножие на северните родопски склонове. И днес то е едно от предградията, включени към Пловдивската градска община като селище, свързано икономически твърде тясно със самия град Пловдив. Южно, на около 300—400 м от селото, между Коматево и съседното с. Марково, местността носи названието Пирето. Сега целият този район е засаден с лозя, зеленчукови и овощни градини на Обединеното трудово-кооперативно земеделско стопанство с център с. Първенец. От местността Пирето произхождат няколко мраморни оброчни плочи на Тракийския конник,[4] римски монети и керамични материали, намирани случайно от селяните при обработване на нивите и донесени в Народния археологически музей в Пловдив. През тази местност е минавал и главният римски акведук, който е снабдявал града с чиста вода, взета от изворите над съседното с. Куклен и пещерата „Марата" при с. Марково[5]. Неговите следи и днес са запазени на много места и често при изкопи се откриват почти по цялото протежение на шосето Пловдив—Коматево. Недалеч от обекта, който описваме по-долу, се намира още неприбран в музея един римски саркофаг от гранит

---

[1] П. Детев, Селищната могила Ясатепе в Пловдив, ГНМПл, 1948; Г. И. Кацаров, Приноси към историята на древността, 1920, 120 сл.; Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, 1938; Л. Ботушарова, Нови данни за Филипопол през римската епоха, ГМПлО, 1956; Т. Герасимов, Бележки върху Питийските, Александрийските и Кендрисийските игри във Филипопол, Изсл. акад. Д. Дечев, 1958, и др.

[2] Д. Цончев, Стари селища около Филипопол, ГМПлО, 1956; Хр. Джамбов, Късноримска стопанска сграда при Филипопол, ГМПлО, 1954.

[3] Първо съобщение за откриване на базиликата — в. „Земеделско знаме" от 28. V. 1953 г. (Археологически разкопки); Хр. Джамбов, Резултати от археологическите разкопки при с. Коматево, Пловдивско — в. „Отечествен глас", бр. 3473 от 11. XII. 1955 г.

[4] G. Kazarov, Ein neues Relief des dreiköpfigen Reiters, AA, XLIV, 1929, 232—235.

[5] Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, 1938, 77 сл.

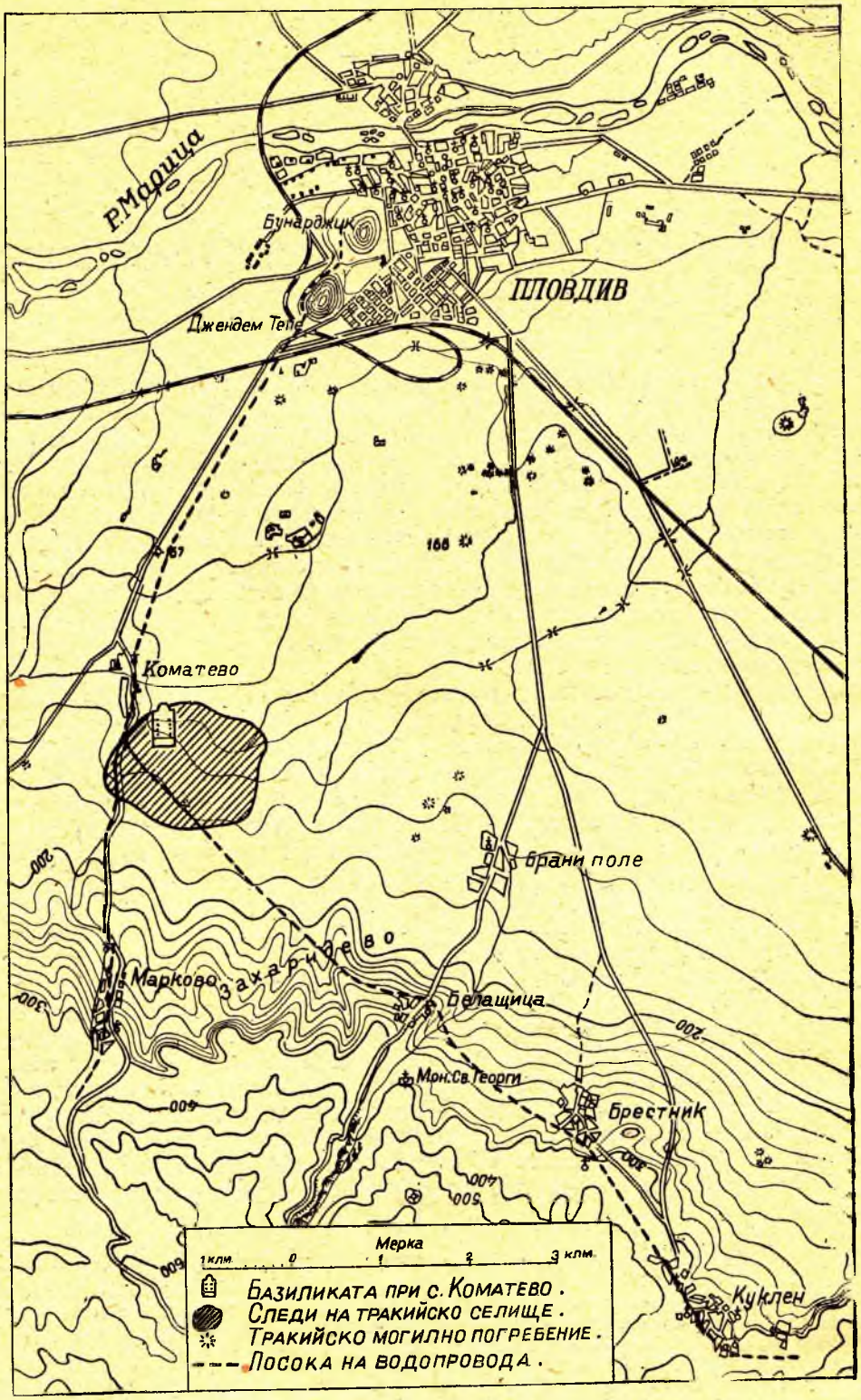

Обр. 1. Карта с околностите на базиликата
Fig. 1. Carte des environs de la basilique

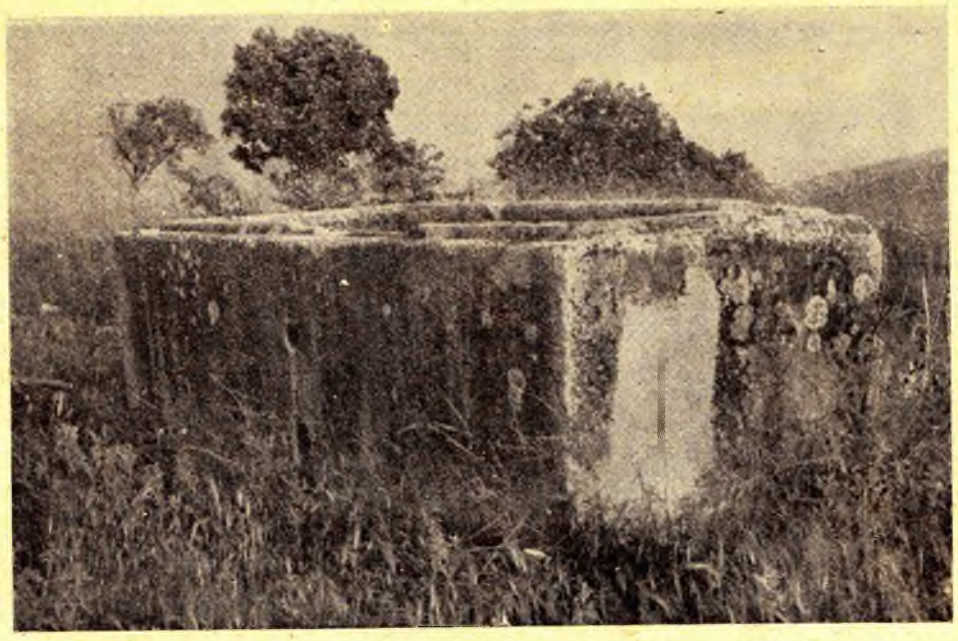

Обр. 2. Каменен римски саркофаг, недалеч от базиликата
Fig. 2. Sarcophage romain en pierre, trouvé non loin de la basilique

(дължина 2,95 м, широчина 1,45 м, височина 1,05 м), монолитен, използуван вторично като резервоар, за която цел на едната му страна е пробита голяма дупка (обр. 2).

През декември 1953 г. група селяни от Коматево, които търсели камъни в местността Пирето чрез пробождане на земята с дълги железни шишове, попаднали върху основите на голяма старинна постройка. При нашето незабавно пристигане след съобщението за откритието се оказа, че една значителна част от основите са унищожени почти напълно. Наложи се бързо архитектурно заснемане на плана на постройката, която се очертаваше твърде ясно по изкопите на изваденитe камъни от нейните основи. По-късно тези заснемания станаха основа за съставяне на по-точен и цялостен план на сградата след нейното разкопаване и проучване. Тя се очертаваше като една голяма трикорабна базилика, която безспорно представляваше интерес за нашата археологическа наука.

През пролетта на 1954 г. музеят планира обекта за разкопаване, като първият етап от работата се проведе от Хр. Джамбов и Д. Цончев.[1] Разкопките се започнаха и извършиха по установения метод на работа за проучване на такъв вид археологически паметници, а именно чрез разставяне на план-квадратна мрежа, която обхваща целия обект. Същият се очертаваше напълно по направените изкопи. Сравнително по-добре беше запазена източната част на постройката, откъдето се започна разкопаването. Само един пласт орница с 30—40 см дебелина покриваше нейните каменни основи. Бившият собственик на нивата разказваше, че по растежа на житото и по различния му цвят тук и преди се е очертавала някаква голяма постройка.

ПЛАН И ОПИСАНИЕ НА БАЗИЛИКАТА

Базиликата при с. Коматево е в общо очертание правоъгълна постройка, ориентирана по надлъжната си ос в посока изток—запад (обр. 3). По своите размери (дължина 43,5 м заедно с абсидата и широчина 26,3 м) тя е засега най-голямата християнска култова сграда,

[1] По решение на ОНС на бившата I Пловдивска околия селяните бяха задължени да отработят на разкопките безплатно толкова дни, колкото струват и изваденитe и пренесени от тях камъни, значително количество от които бяха задържани и използувани за подобряване състоянието на основите на базиликата.

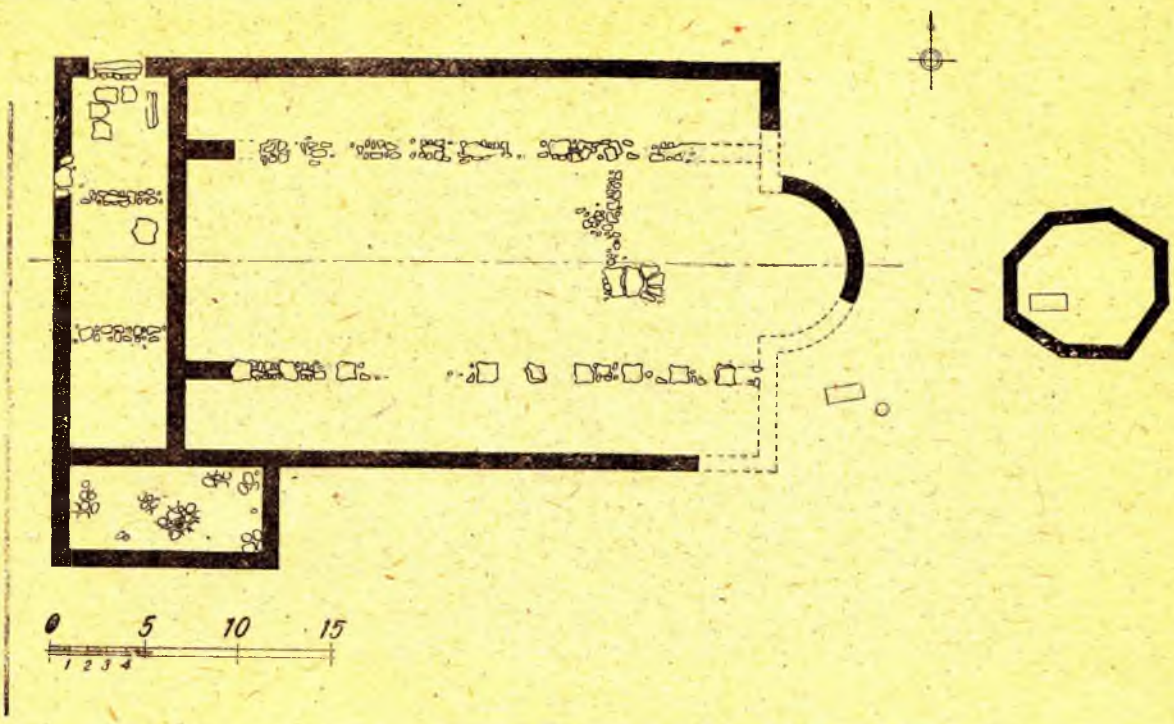

Обр. 3. План на базиликата
Fig. 3. Plan de la basilique

открита в Пловдив и неговите близки околности.[1] Източната страна на базиликата завършва с една полукръгла абсида с дълбочина 3,8 м, която е разположена само пред централния кораб (обр. 4). В средата на абсидата личаха слаби следи от изградения престолен камък, а останките на предполагаемия синтрон бяха почти напълно унищожени. В предабсидното пространство, непосредствено под разкопаната орница, беше разкрита една малка част от пода на базиликата. Той представлява здрава субструкция от дребни камъни, покрити с хоросанова мазилка. Нивото на тази мазилка се свързваше правилно с бермата на страничните зидове и с отстъпите на запазените каменни бази на колони, които бяха вградени в междукорабните зидове. На около 6 м в предабсидното пространство се откриха няколко неголеми гранитни плочи, поставени една до друга във форма на напречен зид, което вероятно представляваше останки от хора на базиликата.

Вътрешното пространство на базиликата е разделено по надлъжната ѝ ос от два зида, върху които са се издигали по единадесет кръгли зидани колони. Голям брой от каменните бази на тези колони са запазени вградени в южния разделителен зид (обр. 5). Северният разделителен зид беше обаче твърде много разрушен и в неговото разположение липсваха каменните бази от колоните (обр. 6). Имаше следи, че тук базите са били оформени чрез иззиждане с камъни и измазвани с хоросан, както са били измазвани и самите каменни бази. Под тях се намериха доста останки от тази хоросанова мазилка.

Най-голям от трите кораба на базиликата е централният кораб. Той има размери: дълж. 30,6 м, шир. 10,8 м, докато двата странични са почти три пъти по-тесни по размери от централния кораб.

От западна страна базиликата завършва с един правоъгълен притвор, образуван чрез напречен зид, който пресича нейното вътрешно пространство (обр. 7). Притворът има шир. 5,2 м, а дължината му е равна на широчината на базиликата, т. е. 19,7 м. Поради ниската

[1] Досега са известни в Пловдив и близките околности на юг от него следните базилики: 1) трикорабна базилика на Хълма на младежта в Пловдив, построена върху развалините на античен храм. Тя се датира според автора от V—VI в. от н. е. (вж. Д. Цончев, Приноси . . . , 29 сл.); 2) базиликата при с. Браниполе, на 6 км от Пловдив, трикорабна и триабсидна постройка, с двоен нартик и баптистерий, VI в. от н. е. (вж. Д. Цончев, Старото селище при Браниполе, ГНМПл, 1948, 35 сл.); 3) трикорабна базилика в югоизточната част на Пловдив на ул. „Аспарух" (вж. Д. Цончев, Новооткрити старини в Пловдив, ИАИ, 1946, XV, 219).

Обр. 4. Външен изглед на абсидната дъга
Fig. 4. Vue extérieure d'arc de l'abside

Обр. 5. Зидът с базите на колоните между централния и южния кораб
Fig. 5. Le mur avec les bases des colonnes entre la nef centrale et méridionale

Обр. 6. Зидът между централния и северния кораб
Fig. 6. Le mur entre la nef centrale et septentrionale

Обр. 7. Притворът на базиликата
Fig. 7. Le narthex de la basilique

Обр. 8. Многоъгълната постройка с тухлен под
Fig. 8. Edifice polygonal d'un plancher de briques

Обр. 9. Погребението в многоъгълната постройка
Fig. 9. L'enterrement dans l'édifice polygonal

запазеност на този напречен зид не можаха да се открият местата на входовете, чрез които се е свързвал притворът с корабите. Най-вероятно е да е съществувал един широк вход между него и централния кораб. От своя страна притворът е разделен на три почти равни по размери помещения посредством леки зидове, строени от ломени камъни и тухлени парчета, споени с кал. На северната страна на притвора се очертаваше ясно мястото и размерите (шир. 3 м) на един северен вход, за праг на който е поставен голям архитектурен блок. Камъкът е взет и използуван вторично от друга разрушена постройка. От двете му страни са пробити дупки за осите на вратата, която е била двукрила поради голямата ширина на входа. В разположението на базиликата се намериха подобни архитектурни каменни блокове и на други места, но за тях ще говорим по-нататък. Подът на притвора е бил също застлан с хоросанова мазилка, която при разкопките се оказа почти напълно разрушена. Само под разделителните зидове, изградени допълнително, личаха нейните следи, което потвърждаваше предположението, че те са по-късни по строеж.

От южната страна на базиликата е бил изграден правоъгълен баптистерий с размери: дължина 10,4 м, широчина 4,4 м. Конструктивно този баптистерий е свързан с южната стена на базиликата, но поради ниското унищожаване на неговите странични зидове местата на входовете отвън към него или между него и базиликата също не бяха констатирани. Цялото вътрешно пространство на този баптистерий се оказа насипано с парчета хоросан, тухли и камъни на дълбочина 1,2 м по-ниско от общия под на базиликата. Следи от piscina или от стъпала за слизане в баптистерия не се откриха, но от запазените на места каменни плочи може да се заключи, че целият му под е бил застлан с плочи.

При разкопаване на абсидната дъга отвън на разстояние 1,3 м беше открито едно погребение, извършено на дълбочина 1 м. Гробът беше означен от двете страни с тухлени парчета и лишен от инвентар. Костите от ръцете се намериха кръстосани по християнски обичай, а и самата му ориентировка изток—запад, както и близостта на гроба с базиликата, говори за такъв вид погребение. Близо до гроба беше разкопан един празен кюп, покрит с каменна плоча.

На 8 м източно от абсидата селяните бяха попаднали на следи от една твърде интересна многоъгълна постройка (обр. 3 и 8). Тя има осмоъгълна форма с дължина на стените

Обр. 10. Каменната плоча върху тухления под от по-стара постройка

Fig. 10. La dalle en pierre sur le plancher en briques d'édifice plus ancien

Обр. 11. Останки от по-стара постройка под притвора

Fig. 11. Vestiges d'édifice plus ancien sous le narthex

3,5 м. Почти всички нейни стени бяха унищожени из основи и само на някои места имаше запазени сектори от тях, които ни дадоха основание да установим нейния план, макар и не напълно точен. Цялата вътрешност на тази осмоъгълна постройка на дълбочина 0,4 м от повърхността беше застлана с добре запазен тухлен под (размери на тухлите: 30×31 см). На две места тухлите на пода бяха извадени така, че очертаваха формата и размерите на два гроба. На едно от тези места селяните бяха копали на дълбочина около 1 м и действително открили кости на скелет, както и една медна монета от император Теодосий (408—450 г.). Монетата ни беше предадена още в първите дни на разкопките. Разкопан бе и другият гроб, който е ориентиран в посока изток—запад. В него се откри скелет без инвентар, а самият гроб беше означен само от едната страна с няколко каменни плочи. Под черепа беше поставена каменна възглавница (обр. 9).

Точното предназначение на тази октогонална постройка е трудно да се определи, но от разкопаните гробове в нея може да се приеме, че тя е служела за гробница или най-малко е била превърната по-късно в такава.

В съседство с базиликата, на около 30—40 м от двете й страни, селяните бяха изкопали основите на няколко жилищни постройки, но поради по-голямата плиткост на зидовете им, както и поради събарянето на пръста в изкопите не можахме да заснемем техния план. Очертаваха се предимно отделни жилища, състоящи се от две стаи, неголеми по размер и застроени твърде нагъсто. От това наблюдение може да се заключи, че базиликата е била застроена в гъсто заселен жилищен квартал и достъпна направо, без да бъде отделена със специална ограда или църковен двор.

Коматевската базилика не е сграда, застроена на чист терен. При наблюдаване на изкопите, направени от селяните-каменари, по керамичните фрагменти и вторично използуваните каменни блокове се виждаше, че има значително по-дебел културен пласт в разположение на базиликата и около нея. За да открием, макар и частично, останките на предполагаемата разрушена постройка под базиликата, направихме сондажи на няколко места. Така например в източната част на централния кораб на дълбочина 0,8 м по-ниско от пода се откриха следи от тази по-стара постройка при следната обстановка: една каменна плоча с размери 2×1 м беше легнала хоризонтално върху сектор от тухлен под. Благодарение на тази плоча секторът от тухления под се беше запазил в много добро състояние (обр. 10). Тух-

Обр. 12. Мраморна колонка от базиликата
Fig. 12. Colonne en marbre de la basilique

лите на този сектор се отличават по цвят и техника на изработка от тези, които бяха открити в многоъгълната постройка или на някои места в базиликата. Те са изработени от ситно пресята пръст, хубаво изпечени и с ясночервеникав цвят, докато при останалите тухли глината е с примес от едри каменни парченца и са със сивочерен цвят.

При продължаване на изкопа в северна посока беше проследен един твърде много разпаднал се зид, граден от ломени камъни, споени с кал. Същият постепенно се губеше и не беше възможно неговото по-нататъшно проследяване.

Друг сондаж беше извършен в северното помещение на притвора. Там под разрушената подова мазилка беше открита част от някаква постройка, явно унищожена от пожар. Следите на пожара бяха засвидетелствувани по силно обгорялата пръст, по опушените каменни блокове и по останалия строителен материал и керамика. Големите каменни блокове, добре издялани и профилирани, говореха за съществуването на това място на някаква масивна сграда, най-вероятно пак с култово предназначение (обр. 11). Невъзможно е нейната форма и размери да бъдат проучени и определени поради големите разрушения. В обгорената пръст беше открита една медна монета от Максимиан (298—310 г.). Тя ни насочва към времето на унищожаването на тази постройка, върху развалините на която е възникнала по-късно описаната по-горе базилика.

ГРАДИВЕН МАТЕРИАЛ И НАХОДКИ ОТ БАЗИЛИКАТА

Основите на базиликата при с. Коматево са изградени от ломени камъни, споени с червен хоросан. В градежа им са използувани на няколко места добре обработени архитектурни блокове, взети от разрушена по-стара постройка. Такъв е случаят в източната стена, до абсидата, където е поставен голям каменен блок, поставеният каменен праг на северния вход на притвора и на други места по нейните зидове. Основите на базиликата лежат на дълбочина 2 м в земята и имат еднаква дебелина —0,9 м навсякъде. Такова дълбоко вкопаване на основите е било необходимо поради големината на постройката и с цел да се пресече песъчливият пласт, за да стъпят основите на здрава почва. Изключение правят само малките зидове, които разделят притвора на три помещения. Те са изградени от дребни ломени камъни, парчета от тухли и керемиди на кален разтвор. Липсата на по-значително количество тухли в пласта, който разкопавахме, макар и да беше плитък, дава основание да се предполага, че стените са били градени с по-голямо количество камъни. На много места обаче във вътрешността на базиликата се откриха цели и фрагментирани сегментни тухли, които са служели за изграждане на кръглите колони, издигнати между корабите. До една от каменните бази се откри и голяма част от зидана колона по познатия начин на кръстосване на фугите посредством един ред от четири сегментни тухли, поставени една над друга.

Каменните бази на колоните са от сиенитен камък, който най-вероятно е вземан от близките пловдивски хълмове. Базите са почти в квадратна форма със страна 0,85 м и дебелина 0,4 м, вградени в зидовете.

Разкритият сектор от хоросанов под в източната част на базиликата дава основание да се предполага, че нейният под навсякъде е бил такъв с изключение на пода на баптистерия, който, както споменахме, е бил застлан с каменни плочи. Дебелината на хоросановия пласт на пода е 10 см, като отдолу започва с дребни камъни, покрити отгоре с гладка замазка.

Разкопаваният плитък културен пласт, който е бил обработван почти напълно, не даде някакви важни находки. Откриваха се предимно крайно фрагментирани части от керамични съдове, разбъркани по място и вид. Заслужава отбелязване само един по-значителен фрагмент с дълж. 12 см, с вълнообразна украса по устието и лъскави ивици по тялото на съда. При разкопаване на централния кораб беше открита малка мраморна колонка с размери: вис. 10 см, диам. 8 см (обр. 12). Четирите запазени монети, които се намериха на различни места и дълбочина, се разпределят, както следва: 1) медна монета от Теодосий (408—450 г.), намерена на дълбочина 0,45 м в северния кораб; 2) медна монета от Максимиан (298—310 г.), намерена на дълб. 0,8 м в притвора всред опожарените останки на сградата под базиликата; 3) медна монета от Анастасий (491—518 г.), намерена също в северния кораб на

дълб. 0,45 м; 4) медна монета от Юстиниан (527—565 г.), намерена на дълб. 0,8 м в хоросановия насип на баптистерия. Също така по време на разкопките ни бяха предадени и две други монети от Юстиниан, намерени от селяните твърде наскоро при оране на съседните ниви около базиликата.

ДАТИРОВКА И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изграждането на базиликата може да се отнесе към V в. от н. е. Към това насочват характерните особености на плана на постройката, а именно: широка, полукръгла абсида, разположена пред централния кораб; следи от хор в предабсидното пространство; съотношението на страничните кораби спрямо централния кораб; наличието на баптистерий в южната част от базиликата; градежът ѝ с червен хоросан и монетните находки, придобити при разкопките. Базиликата при с. Коматево има твърде голямо сходство по своя план с базиликата при Адамклисе (Тропейум Трайани), която се датира според автора „от втората половина на IV в. или по-сигурно от V в. от н. е.“[1]. Малките преправки, направени в притвора на базиликата при Коматево, а именно преграждането на последния чрез два по-леки зида, не променят по същество нейния план. Тези преправки вероятно са станали твърде наскоро след изграждане на постройката. В зидовете се очертаваше, че тези отделни помещения са имали помежду си входове с ширина 0,8 м.

Твърде малко може да се каже за постройката, следите на която се откриха под базиликата. По намерените монети в нейните развалини, по вида на тухлите и масивните профилирани каменни блокове се вижда, че тя е съществувала по-рано, към III в. от н. е., като голям пожар е турил край на съществуването ѝ. С най-голяма вероятност може да се свърже това нейно разрушаване и опожаряване с известните големи готски нападения над Филипопол и неговата околност, станали през III в. от н. е.[2]

Базиликата при с. Коматево е култова християнска сграда с твърде големи размери. Тя е обслужвала жителите на едно значително голямо и богато тракийско селище, разположено в непосредствена близост със стария Филипопол. Същевременно тя е и една от най-ранните християнски постройки, открити досега в околностите му, строена по времето, когато новата религия се утвърждавала насилствено от властвуващата византийска аристокрация. За нуждите на тази нова религия при превръщането ѝ в държавна се изграждат храмове и манастири, които постепенно започват да играят роля на един особен род институти за експлоатация на местното население.

---

[1] Едноабсидна, трикорабна с баптистерий и една нартика е също базиликата при гр. Кюстендил, вж. Йор. Иванов, Кюстендилският хисарлък и неговите старини, ИАД, VII, 1919—1920, 104—105; за Тропейум Трайани вж. V. Parvan, Cetatea Tropaeum, Buletinul Com. Mon. Istor., IV, 1911—13.

[2] Г. И. Кацаров, Д. Дечев, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, 387 сл.

LA BASILIQUE DE KOMATEVO

Au sud de Plovdiv, à une distance de 7 km, se trouve le village de Komatévo, situé aux pieds des Rhodopes. Ce village est nouvellement construit, mais on trouve dans ses environs, sur une série d'emplacements, des traces d'anciens peuplements thraces. A travers le territoire du village passe l'aqueduc romain, qui procurait l'eau à Philippople. On découvre dans les vieilles localités peuplées près de Komatévo un assez grand nombre d'antiquités, comme des monnaies, des vases céramiques, des plaques votives etc., qui sont recueilies dans le Musée archéologique national de Plovdiv. Au nord du village, à 300—400 m à peu près se trouve la localité „Pireto", où, en 1954, ont été découverts, par hasart, les fondements d'un grand bâtiment. Le musée de Plovdiv fit arrêter l'anéantissement de ce bâtiment et pris le soin de le fouiller et de l'étudier. En résultat de ces fouilles, ont été découverts les fondements d'une grande basilique à trois nefs. La basilique a en général une forme rectangulaire et est orientée, par la longueur de son axe, en direction EO. Elle a une longueur de 43,5 m, une largeur de 26,3 m, et par ses dimensions, elle est, pour le moment, le plus grand bâtiment chrétien de culte, décuovert à Plovdiv et dans ses alentours. Du côté d'est elle se termine avec une abside ronde, située seulement devant la nef centrale. Les restes du centre de l'abside sont complètement anéantis. Du côté d'ouest, la basilique se termine avec un narthex rectangulaire. Le narthex est divisé en trois logements, presque égaux, au moyen d'une construction légère, bâtie avec des pierres brisées et des fragments de briques, agglutinés avec de la boue. Cela est une répartition ultérieure, occasionnée par le surgissement d'autres besoins.

L'étendue intérieure de la basilique est divisée, sur la longueur de son axe, par deux murs, sur chacun desquels sont élevées onze colonnes rondes maçonnées. Un grand nombre des bases en pierres de ces colonnes sont conservées sur place, dans le mur sud qui sert de cloison; sur ces bases se trouvent les traces d'enduit avec de mortier. Tout le plancher de la basilique a été enduit d'une solide couche de mortier. Des trois nefs, la plus grande est celle du centre, comme cela se rencontre dans les basiliques byzantines primitives.

Du côté sud de la basilique a été construit un baptistère rectangulaire aux dimensions: longueur 10,4 m, largeur 4,4 m. Le baptistère est lié par une maçonnerie avec le mur sud de la basilique. Toute l'étendue occupée par le baptistère est parsemée de fragments de mortier, de briques et de pierres, par suite de la démolition. Des traces de piscina n'ont point été découvertes.

En fouillant par dehors, près de la voûte de l'abside a été découverte une inhumation chrétienne. Le tombeau est marqué de côté par des fragments de briques et est dépourvu d'inventaire; tout près de lui fut découvert un dolium. A l'est de la basilique, à une distance de 30—40 m, ont été découverts les fondements d'un bâtiment octogone intéressant. Tout son plancher est couvert de briques carrées et à 1 m au-dessous d'elles ont été exécutées deux inhumations aussi de coutume chrétienne. Ce logement octogone a servi probablement de tombeau ou plus tard fut transformé en tombeau. Autour de la basilique se trouvent les fondements des bâtiments de demeure dont la plupart avec 2 chambres.

La basilique de Komatévo n'est pas édifiée sur un terrain pur. Dans ses fondements se découvrent des traces d'un bâtiment encore plus ancien. Elles sont constatées et au parvis par l'intermédiaire de sondes, de la profondeur à peu près 1 m. D'après la monnaie trouvée dans ces sondages et de la manière de construction, le bâtiment date de l'époque romaine. Sa forme et sa destination sont difficiles à être établies, à cause de la grande destruction et de l'incendie qui eurent lieu dans la suite. Pendant les fouilles ont été découverts peu de matériaux archéologiques, à cause de la petite profondeur de la couche cultivée qui les conservait.

D'après le plan de la basilique avec ses particularités caractéristiques, à savoir: abside large et demi-ronde, traces de choeur par devant l'abside, présence d'un baptistère, construction avec du mortier rouge et trouvailles de monnaies, cette basilique peut être reportée aux basiliques bayzantines du V s. de n. ère. Cette découverte confirme l'opinion qu'aux alentours de Philippople ont existé quelques grands tells thraces, qui ont partagé durant les siècles son sort changeant.

НОВИ ПРОУЧВАНИЯ ДО КРЕПОСТНИЯ ВХОД ХИСАРКАПИЯ В ПЛОВДИВ

ХРИСТО ДЖАМБОВ

Един от най-значителните паметници на древността, с каквито богато са наситени трите пловдивски хълма Джамбазтепе, Таксимтепе и Небеттепе, са останките на старите крепостни стени.[1] Техните каменни зидове като венец опасват Тримонциум и заедно с красивите възрожденски къщи го превръщат в интересен музеен квартал.

Но още при първата обиколка и при по-внимателно наблюдение на крепостните зидове се вижда голямото разнообразие на материала, от който са изградени тези стени, както и съществената разлика в техниката на изграждането им. Така например запазени са сектори, градени от големи каменни блокове, свързани с железни скоби, сектори със смесена зидария, сектори с тухлена зидария и сектори с дървени греди (сантрачи), употребени в каменния градеж. Безспорно това разнообразие в строежа е резултат на многобройни преправки и възстановки, които стените са претърпели в течение на вековете. То се дължи на новите варианти, които се налагало да бъдат изградени след разрушаване на отделни части от стените, като е прилагана такава техника и строителен материал, каквито са създали или възприели нейните често сменяващи се владетели. Старите пътешественици, особено тези от късното средновековие, които са минали през Пловдив, съобщават винаги в своите бележки за съществуването на крепостните стени. Техните следи просто са се натрапвали на погледа им още отдалеч при влизането в града. Ето защо ги виждаме изобразени на една известна холандска гравюра от XVII в., на друга — от XVIII в. и пр. Пътешественикът Ст. Герлах, който минал през Пловдив през 1578 г., пише за крепостните стени следното: „Трите най-високи хълма като че са били едно време обиколени с една стена, от която са останали още няколко части и една врата[2] на изток. Върху първия хълм още се виждат една щерна и една съсипана стена, която сигурно е обемала най-важната част на замъка."[3]

За проучване на пловдивските крепостни стени през последните години се прави твърде много в нашата археологическа наука.[4] В тези изследвания обаче съществуват доста непълноти главно поради обстоятелството, че изследвачите спират вниманието си предимно върху запазените надземни части, без да са правени необходимите сондажи и разкопки по тяхното протежение. Застрояването на тепетата с жилищни сгради, някои от които са легнали даже върху самата крепостна стена, възпрепятствува значително едно такова проучване. Музеят в Пловдив е насочил напоследък своето внимание върху някои по-свободни сектори, като например на ул. „Стръмна", ул. „Витоша" и др., където чрез разкопки и сондажи постепенно се допълва картината на пловдивската крепост. В настоящата статия не си поставяме задача да разгледаме всички нови открития и наблюдения, направени напоследък върху този интересен археологически обект. Ще спрем вниманието само върху един сектор от източния крепостен зид, свързан непосредствено с главния вход Хисаркапия. Върху този сектор през 1956 г. ни се удаде възможност да направим някои нови проуч-

---

[1] Става дума за останките на т. нар. „първа крепостна стена" за разлика от „втора крепостна стена" на Филипопол, която е обхващала значително по-широко пространство: трите хълма с част от равния терен около тях. Следите на „втората крепостна стена" са почти напълно унищожени.

[2] Касае се за Хисаркапия.

[3] Вероятно се отнася за изградена щерна на Таксимтепе, където се отвеждала водата от акведука. Оттам идва и турското название на хълма Таксимтепе — водоразделително тепе; вж. К. Иречек, Пер. списание, VII, 1884, 108; Д. Цончев, Приноси..., 77 сл.

[4] Д. Цончев, ц. с. и посочената там библиография.

Обр. 1. Част от основите на кръглата кула
Fig. 1. Une partie des fondations de la tour cylindrique

вания и допълним данните за неговото състояние. Отнася се за сектора, включен между източния вход Хисаркапия и откритата напоследък кръгла кула (обр. 1). В негово разположение се намираше едно малко подземно помещение, разположено непосредствено под олтара на църквата „Св. Константин и Елена".[1]

Днес профилът на терена около този сектор е значително променен по външния си вид. След изгубване на значението и защитната роля на крепостните стени през средновековието тук е била издигната една трикорабна християнска църква, наречена „Св. Константин и Елена".[2] Нейната източна стена и почти цялата й абсида са заеднали върху самия крепостен зид. А тук крепостният зид е запазен в насипа на височина повече от 4 м. Тази негова затрупаност добре се вижда при входа на новооткритата кръгла кула[3], както и от дълбочината на помещението, за което ще говорим по-надолу. Без съмнение здравият крепостен зид е спирал свличанията на разрушенията, които са ставали във вътрешността на града, културният пласт е растял с течение на вековете, за да може да достигне на днешната височина, на която са изградени самите основи на църквата. Разширяването и оформянето на източния й двор изисквало допълнително да се издигне висока подградна стена пред самия крепостен зид, като едновременно е било построено и източното стълбище

[1] Предварително съобщение за откриването и проучването на това подземие, вж. Хр. Джамбов, Археологически разкопки под църквата „Константин и Елена" в Пловдив — в. „Отечествен глас", год. XIV, бр. 3784, 1956.

[2] В днешния си вид църквата е изградена през 1830 г. върху основи на по-стара постройка; по-подробни, сведения за църквата дава К. Моравенов, Пловдив към средата на XIX в. според описанието в ръкописа „Паметник от 1869 г.", Пловдив, 1930.

[3] За кръглата кула вж. Д. Цончев, Крепостното строителство в Пловдив — сп. Български воин, кн. XI 1953 (предварително съобщение).

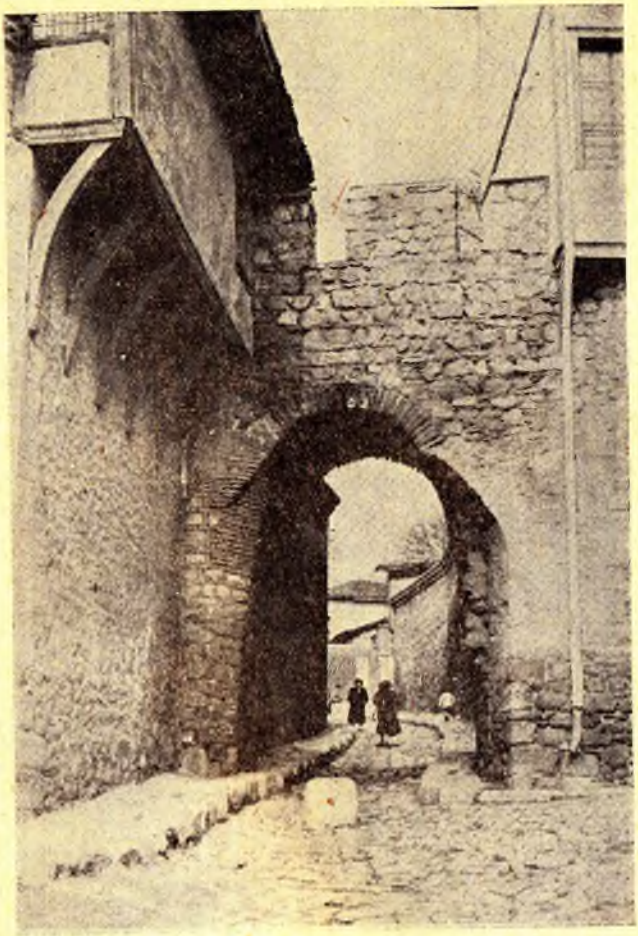

Обр. 2. Крепостният вход Хисаркапия с новия подграден зид вляво

Fig. 2. Entrée de la forteresse „Hissarkapija" avec le mur nouveau de support, à gauche

Обр. 3. Изглед от новооткрития вход за крепостната кула
Fig. 3. Vue de l'entrée nouvellement découverte de la tour

на църквата. Над стълбището сега се издига малка църковна постройка (обр. 2). По този начин са били затрупани и следите на една от крепостните кули, каквито само се предполагаше, че са съществували до входа Хисаркапия. Другата, дясната крепостна кула също е била разрушена и част от нея е заседната от днешната сграда на Етнографския музей (къщата „Куюмджиоглу", строена 1847 г.). Прави впечатление, че и през турското владичество източният вход на крепостта Хисаркапия е останал запазен, като имаме предвид големите разрушения, които са извършили нашествениците над други исторически паметници в града. Вероятно в първите векове входът и стените са били използувани от турците за действителното им предназначение, а по-късно, след разрушението им, само входът е бил запазен като твърде интересен пункт в тази стара част на града. Налице са даже отвън следи от реставрация и поддържане, извършени през турското владичество по типична клетъчна зидария чрез вграждане на камъните в тухлени квадрати. Такъв вид строителна техника е засвидетелствувана при много турски архитектурни сгради в Пловдив: Имаретджамия, Джумаяджамия, турските бани и пр. Значителна и най-късна поправка и реставрация на Хисаркапия е била извършена през 1937 г. от арх. Карасимеонов по указание на тогавашния директор на Народния археологически музей в Пловдив Димитър Цончев. Изградени са били от камък бойниците и е извършено частично укрепване на разрушените стени (обр. 3).[1]

Малката падина, която служи сега за граница между Джамбазтепе и Таксимтепе, е била в миналото значително по-дълбока. Важно доказателство за това беше наблюдението, което направихме при прокопаване на шахта, отстояща на разстояние 10 м пред Хисаркапия. Културният пласт продължаваше на дълбочина до 3 м от днешното ниво и се откриха добре обработени каменни блокове, вероятно от стени на още по-стар крепостен зид.

Също голямо затрупване навярно е станало и на оврага, източно от днешната градска библиотека „Максим Горки", където падината днес е превърната в красив парк. Оврагът е бил значително дълбок, за да се измени нацяло посоката на крепостната стена под прав ъгъл и бъде изградена ъглова бойна кула. Тя безспорно е охранявала не само това уязвимо място на крепостта, но и входа Хисаркапия, който е на един хвърлей с лък от кулата. От другата страна на оврага до стара турска постройка, т. нар. „Мемлихане", също се издигат късни възстановки на една четвъртита крепостна кула, предназначена за охраняване на падината.

Интересните проучвания на кръглата кула, чието откриване и разкопаване от музея стана през 1952 г., поставиха началото на едно по-подробно изследване на бойните съоръжения, които са се намирали в този сектор на крепостта. Добре запазените основи на кулата и нейният вход през крепостната стена, водещ за вътрешността на града, ни насочиха към разчистване и на подземието, разположено под олтара на църквата „Св. Константин и Елена." За неговото съществуване се знаеше от един отвор, който минава под малката църковна сграда, построена в църковния двор и заловена непосредствено за Хисаркапия. Този отвор за подземието е бил оформен още при строежа на това жилище, а под олтара на църквата, в самата абсидна дъга, е оставен също един отдушник, свързан пряко с подземното помещение. При трудното влизане в самото подземие се виждаше един тухлен свод, а цялото му пространство бе затрупано със сметен насип, примесен с много остатъци от човешки кости. Близостта на това подземие с главния вход Хисаркапия даваше основание да се предполага, че то е свързано с някакво крепостно съоръжение. Изчистването на материала, натрупан в него, се започна постепенно по цялото протежение на помещението при внимателно отделяне на костите. След пълното им изнасяне стана ясно, че това помещение се състои от две части. Едната част представлява добре оформен и напълно запазен вход в самата крепостна стена, а другата част е образувана чрез допълнително изграждане на странични каменни зидове. Преди всичко интерес за нас представляваше първата част, т. е. входът в крепостната стена (обр. 4, 5, 6). Този вход е изграден изцяло от тухли, споени с червен хоросан, с размери на тухлите: 31×32×5 см и дебелина на фугите 5 см. Засводен е отгоре с цилиндричен свод, изграден от два реда вертикално и наклонено поставени тухли, който начин на строеж е твърде характерен за ранновизантийското крепостно строителство. Подът му е застлан също с квадратни тухли. От вътрешна страна на входа, за да не се срутва в него земленият насип, е издигната една късна преградна стена от ломени камъни с дървена греда (сантрач) между тях. Тази допълнителна преградна стена е превърнала по този начин крепостния вход в едно помещение, пригодено

[1] Тези късни преправки, които започват на места чак от основите на Хисаркапия, са заблудили вероятно арх. Сава Бобчев, който отбелязва в своя труд, че тук е налице строеж на смесена зидария с един ред тухли в каменните пояси; вж. Сава Н. Бобчев, Смесената зидария в римските и ранновизантийските строежи, 6, 1952.

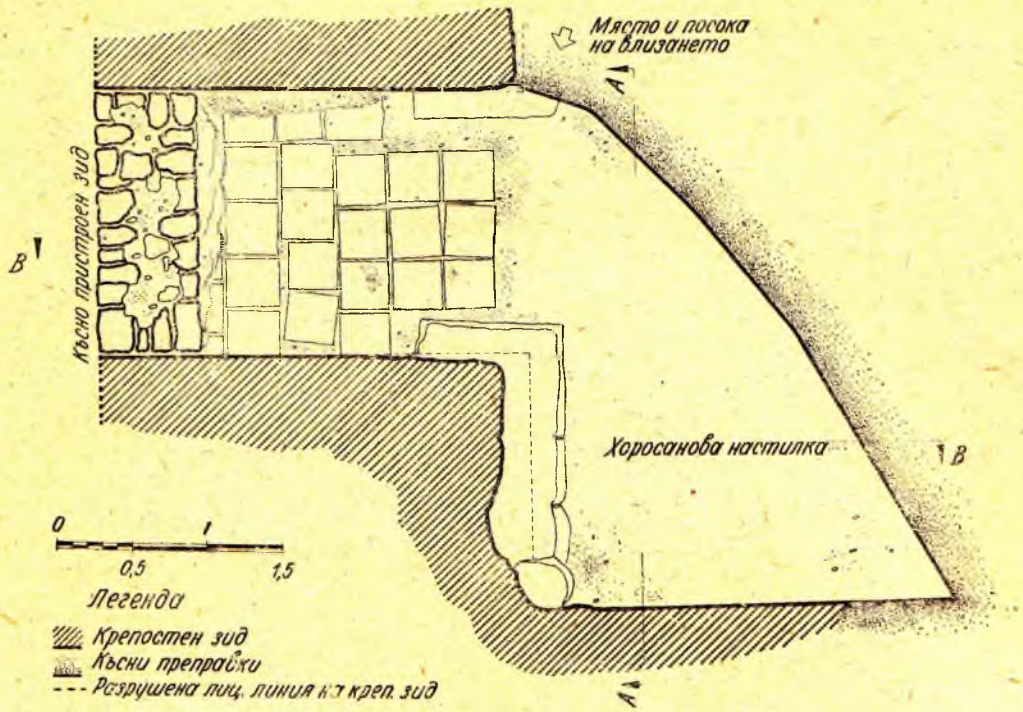

Обр. 4. Скица на сектора от крепостната стена с новия вход за кулата, гледан отгоре
Fig. 4. Plan du secteur de la muraille avec l'entrée novellement découverte de la tour vue en haut

за костница. Нашето намерение да продължим разкопките през този вход към вътрешността на града се оказа неосъществимо засега поради опасността, че ще се получи срутване на църковния под, като се навлезе под него. Северният кораб на църквата лежи точно отгоре.

От двете страни на входа крепостната стена продължава в оня вид на градеж, в който са секторите отвън: смесена зидария от пет реда тухли в каменни пояси. Въобще по структурно оформление и градеж този нов вход в пловдивската крепостна стена е напълно подобен на входа за кръглата бойна кула, разположена на около 35 м от него. Най-вероятно е, че и този вход е предназначен за бойна кула, която охранява вече непосредствено главния вход Хисаркапия. Така е устроен например входът на известната и добре запазена крепост при с. Хисар, Пловдивско, наричан днес „Камилите".[1] Формата и размерите обаче на тази бойна кула при Хисаркапия не могат да се установят поради голямото им разрушение и ново строителство, което е извършено върху нея. За четвъртитата ѝ форма ни подсказва само правоъгълната чупка на крепостната стена, която се забелязва във второто помещение на „костницата". Това второ помещение, както споменахме, се е образувало чрез допълнително издигнати каменни зидове, споени с бял хоросан. По някои от камъните, поставени в зидарията, се забелязват следи от предишна обработка, а върху един е запазена хоросанова мазилка с част от цветна фреска. В източната стена се издига един свод във форма на дъга, който допълнително е зазидан с ломени камъни. Безспорно изграждането на тази дъга е станало след окончателното разрушаване на крепостната кула, тъй като тя се издига почти в самото нейно разположение. В застланията му под, образуван от камъни и тухли, споени с хоросан, се срещат и парчета от гледжосана керамика, което е указание за изграждането му през средновековието.

След окончателно разчистване на обекта се оказа, че материалът, намерен в него, се състои предимно от човешки кости и черепи, нахвърляни най-безразборно. Между някои

[1] Хисарската крепост в Пловдивско и нейната базилика, ИБАД, II, 1911, 99—146; Д. Цончев, Хисарските бани, с. Хисаря, Карловско — географски, исторически и археологически очерк, ГПНБМ, 1935/36, 53 и там посочената библиография.

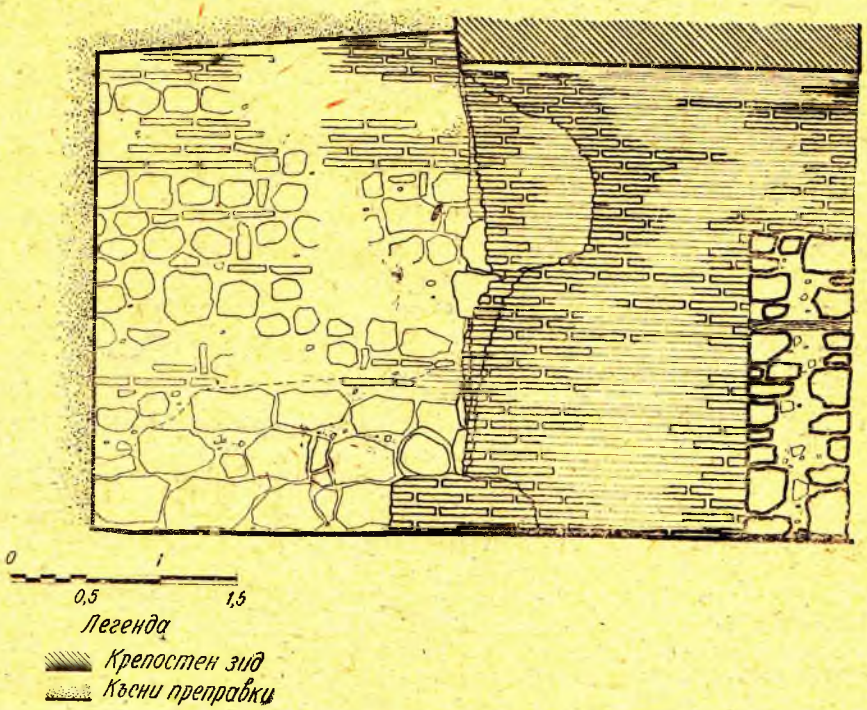

Обр. 5. Разрез *B—B* на сектора
Fig. 5. Coupe *B—B* du secteur

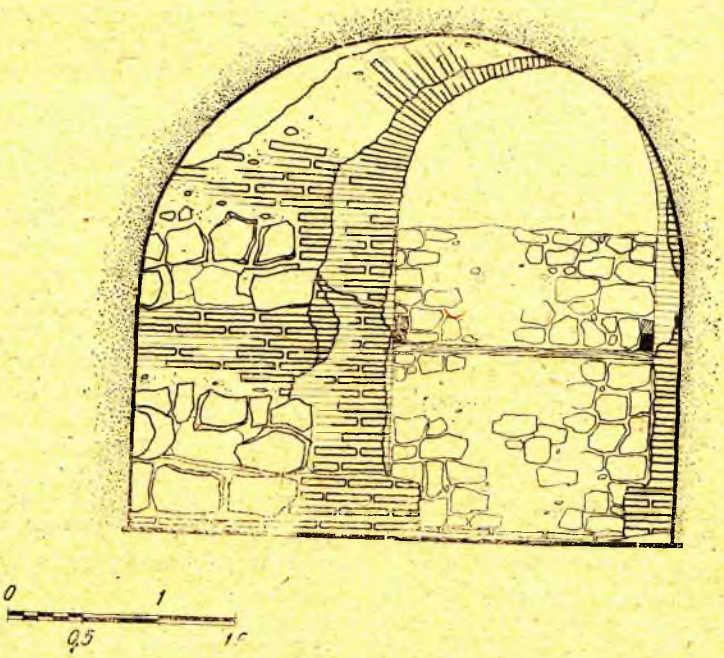

Обр. 6. Разрез *A—A* на сектора
Fig. 6. Coupe *A—A* du secteur

Обр. 7. Свещенически колан от 1782 г.
Fig. 7. Ceinture du prêtre de 1782

от костите се откриваха следи от тъкани, а други бяха грижливо свързани на отделни връзки с панделки или червени конци. Една такава връзка беше поставена в малко дървено сандъче с елипсовидна форма и следните размери: дължина 42 см, широчина 21 см и дълбочина 17 см. От вътрешната страна на капака на сандъчето се чете надпис на гръцки език в три реда; той е написан с мастило и в превод гласи: „Първи ноември 1840 г. Пренасяне костите на погребания Пеню и на погребания Хаджи Генади."

Между костите се намираха части от дървени икони с неясни и силно повредени образи на светци. Някои от тях бяха украсени със седефена украса. Също така бяха намерени 12 броя яйцевидни емайлови предмети, вероятно украшения за полилей, с религиозни сцени по тях. Най-ранни по дата предмети се откриха естествено в долните пластове на костния материал. Твърде интересен и сравнително добре запазен е един свещенически (владишки) пояс с дълж. 0,86 м, шир. 0,065 м, изтъкан от цветни материи, с надпис на едната страна в три полета. Надписът гласи в превод: „Исус Христос 1782 г. Свещеният град Ерусалим" (обр. 7). Тази дата можем да считаме за начало на превръщане помещението в костница, а датата на сандъчето — 1840 г., е времето, когато е прекратено нейното ползуване.

Между костния материал се намериха остатъци от разни сметководни книжа и документи в крайно лошо състояние: обгорени, мухлясали и разпаднати от влагата. Добре запазен е само един турски документ, издаден на името на българина Тотьо Стоев в уверение на това, че е платил шерийския си данък. Документът има размери 23×13 см, слабо повреден е на няколко места и в превод гласи:[1]

Средно

Дава се настоящият запис на данъкоплатеца от раята Тотьо, син на Стоьо, в удостоверение на това, че той е платил на съответния чиновник определения му шерийски данък за 1261 г.

Гр. Пловдив

махала Пазаричи
№ на дневника

Дом 68, № 1

Образи

възраст 65, ръст — среден
брада . . . . . .
мустаци — черни
очи — пъстри.

[1] Преводът на този турски документ дължа на секретаря на Пловдивското мюфтийство Исмаил Ахмедов Кьосев.

Годината, означена на документа, а именно 1845 (1261+584), е твърде близка също до годината, означена на сандъчето. Българските имена, споменати в надписа на сандъчето и в този турски документ, са важни указания за ползуването на костницата през епохата на Възраждането от пловдивски граждани — българи.

Общо взето, цялото подземно помещение съхраняваше костите на около 600 скелета според броя на черепите, намерени в него. Извиканата своевременно на място комисия с представител на Института по морфология при БАН в София и на Медицинския институт в Пловдив взе грижата да проучи една част от тях. Останалата част от костите беше погребана в гробница, специално изградена за целта в двора на църквата „Св. Константин и Елена". От предварителните изследвания и заключения, които направиха специалистите (д-р П. Боев — мл. научен сътрудник при БАН, и проф. д-р Станишев от ВМИ в Пловдив), се установи, че между черепите се срещат и такива на уродливи хора. Това обстоятелство може да се обясни с поверието, че тези хора са търсели своето изцерение чрез вярата, живеене и служене около църквата, където са и починали. Само върху два черепа са констатирани следи от насилствена смърт чрез удар.

Съществуването на новооткрития вход в пловдивската крепостна стена, който чрез преправки е бил превърнат през XVIII в. в костница, и разположението му непосредствено до главния вход Хисаркапия могат да се обяснят само със съществуването на това място на бойна крепостна кула. По строителните си белези този вход може да се отнесе към V — VI в. от н. е., към която епоха принадлежи съседната кръгла бойна кула, както и самата Хисаркапия. С направените проучвания на този сектор се допълня картината на една от най-интересните части на пловдивската крепостна стена, която част през ранновизантийската епоха е била цялостно изградена по смесения строеж. Най-вероятно това са някои от преправките на старата пловдивска крепост, за каквито преправки споменава Прокопий, че са били извършени от Юстиниан Велики (527—565 г.).[1]

[1] Procopius, De aedificiis, IV, 11, ed. Bonn, 1838, 304.

NOUVELLES RECHERCHES PRES DE L'ENTREE DE LA FORTERESSE HISSARKAPIA DE PLOVDIV

Un des monuments les plus importants de l'antiquité qui sont restés, en partie, bien conservés sur les trois collines de Plovdiv — Djambaztépé, Taksimtépé et Nebettépé — ce sont les anciennes murailles de forteresse. Elles furent plus d'une fois, détruites et restaurées consécutivement, d'après les besoins de leurs souverains, qui se succédaient souvent. Dans la construction des murailles on remarque une téchnique très différente, du matériel de construction différent, ainsi qu'une construction basée sur de nouvelles variantes. Les archéologues, qui se sont occupés jusqu'à présent de les explorer, ont tourné une plus grande attention aux secteurs extérieurement sauvegardés, sans toutefois avoir exécuté des fouilles systématiques. Les nombreuses constructions nouvelles qui ont été érigées tout à côté d'elles et sur elles-mêmes, empêchent beaucoup d'en faire une exploration complète.

Comparativement, la partie la mieux conservée de la forteresse de Plovdiv, c'est le secteur autour de l'entrée d'est appelée Hissarkapia. Le profil du terrain de nos jours, autour de ce secteur, a considérablement changé. Sur le même mur de la forteresse est bâtie une partie du bâtiment de l'église „Saints Constantin et Hélène", dont la cour est retracée par un nouveau mur de clôture. Sous l'abside de l'église existait une petite pièce intéressante dont la destination n'était pas claire. Tout ce souterrain était comlètement rempli d'ordures parmi lesquelles se distinguaient des fragments d'os d'hommes.

En 1956, le Musée archéologique national de Plovdiv a dressé le plan pour les fouilles et l'étude de ce souterrain, afin d'en préciser la véritable destination. En résultat de ces fouilles, une nouvelle entrée dans le mur de forteresse a été découverte et qui est bâtie avec des briques soudées avec du mortier rouge. Elle porte une voûte cylindrique d'après le modèle typique byzantin et mène vers une des tours de défense qui étaient flanquées sur l'entrée principale de la forteresse Hissarkapia. La forme et les dimenssions de ce tour ne peuvent pas être déterminées, à cause de son complet anéantissement et des nouvelles constructions sur son emplacement. Il existe peu de signes que la tour ait été de forme carrée, par opposition à une autre tour ronde nouvellement découvert à 35 m environ de là. Le secteur de ce mur de forteresse, se trouvant entre ces deux ouvrages de défense, est de construction mixte — alternance de ceintures en pierres et en briques. Les ceintures en briques sont de cinq rangées. Il y a entre elles des joints égaux à l'épaisseur des briques. L'agglutination en est faite au moyen de mortier rouge.

Après le déblayage du matériel, jeté dans le souterrain, on a eu les principales découvertes suivantes: une ceinture de prêtre avec l'inscription grecque des mots „Jésus Christ, 1782. La sainte ville de Jérusalem"; un document turc, donné au bulgare Totiu Stoev en 1845, en assertion que ce dernier a payé l'impôt fixé par le chérif; un coffret en bois renfermant des os et une inscription sur le couvercle, dont on apprend que dans ce coffret sont posés en 1840 les os de deux bulgares.

En général, d'après le nombre des crânes conservés, dans le souterrain entier ont été déposés les os de presque 600 squelettes.

En conclusion nous pouvons dire, que l'existence de cette nouvelle entrée dans la muraille de la forteresse, bâtie tout près de l'entrée principale „Hissarkapia", est incontestablement liée à une tour de défense. D'après les signes elle peut être datée vers le V—VI s. de n. ère, époque à laquelle se rapporte la tour ronde de défence, ainsi que Hissarkapia elle-même.

Par les études faites dans ce secteur est completée l'image d'une des plus intéressantes parties de la forteresse de Plovdiv, qui, au début de l'époque byzantine a été entièrement bâtie et formée dans son aspect décrit ci-dessus. Le plus probable c'est, qu'il s'agit de certaines réparations de l'ancienne muraille de fortification à Plovdiv. Au sujet de ces réparations, Procope mentionne qu'elles ont été faites par Justinien le Grand.